

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **SZÁSZDI LEÓN-BORJA ISTVÁN**
ISTEN ELSŐ SZAVA AZ ÚJVILÁGBAN
- **CONSTANZA LÓPEZ LAMERAIN**
A HARMADIK LIMAI ZSINAT
ÉS AZ EGYSÉGES EVANGELIZÁCIÓS RENDSZABÁLYOK
- **ZAJTA LORÁND**
BRENTÁN KÁROLY HITTÉRÍTŐI ÉS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE
A PERUI ALKIRÁLYSÁG TERÜLETÉN
- **BABARCZI DÓRA**
EGY MAGYAR JEZSUITA PARAGUAYBAN
- **LUDOLF PELIZAEUS**
AZ „ÜRES FÖLD” FOGALMÁNAK SZEREPE CHILE MEGHÓDÍTÁSÁBAN
- **SZEMLE**
MENYHÁRT ÁGNES, SCHVÉD BRIGITTA KINGA,
VARGA MÁTYÁS GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 2.

TARTALOM

Keresztben és célkeresztben. Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában (Martí Tibor)	179
<i>Tanulmányok</i>	
Szászdi León-Borja István: Isten első szava az Újvilágban. A millenarizmus és az univerzális monarchia összekapcsolódása	183
Constanza López Lamerain: A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban	211
Zajta Loránd: Brentán Károly hittérítői és tudományos tevékenysége a Perui Alkirályság területén	229
Babarczi Dóra: Egy magyar jezsuita Paraguayban. Limp Ferenc 1752–1753. évi levelei	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: Az arecayái felkelés. Fegyveres guaraní a határnál	277
Ludolf Pelizaeus: Az „üres föld” fogalmának szerepe Chile meghódításában	297
<i>Szemle</i>	
Magyar jezsuiták Brazíliában, 1753–1760 (Menyhárt Ágnes)	319
A Túpac Amaru-felkelés (Schvéd Brigitta Kinga)	323
Chilei küldetésben, 1956–1975 (Varga Mátyás Gábor)	328

Jelen számunkat szerkesztette: Martí Tibor

CONTENTS

Friars and Missionaries in South America (Tibor Martí)	179
<i>Studies</i>	
István Szászdi León-Borja: God's First Words in the New World: Millenarianism, Heresy and Orthodoxy in the Isle of La Española in 1493	183
Constanza López Lamerain: The Third Council of Lima and the Unified Evangelistic Norms in the Ecclesiastical Province of Peru	211
Loránd Zajta: The Missionary and Scientific Activity of Károly Brentán on the Territory of the Viceroyalty of Peru	229
Dóra Babarczi: Hungarian Jesuits in Paraguay: The Letters of Ferenc Limp, SJ from the Years 1752–1753	259
Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer: The Rebellion of Arecaya: Armed Guaraní at the Frontier	277
Ludolf Pelizaeus: The Narrative Construct of "Uncolonized Land" and Its Contribution to the Conquest of Chile from the Outset of the 16 th Century	297
<i>Book Reviews</i>	
Hungarian Jesuits in Brazil, 1753–1760 (Ágnes Menyhárt)	319
The Túpac Amaru Rebellion (Brigitta Kinga Schvéd)	323
On Mission in Chile, 1956–1975 (Mátyás Gábor Varga)	328

SZERZŐINK

Babarczi Dóra, PhD, Szegedi Tudományegyetem • López Lamerain, Constanza, doktorandusz, Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte (Frankfurt am Main) • Menyhárt Ágnes, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pelizaeus, Ludolf, egyetemi tanár, Université de Picardie Jules Verne UFR de Langues et Cultures étrangères (Amiens) • Schvéd Brigitta Kinga, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Svriz Wucherer, Pedro Miguel Omar, doktorandusz, Universidad Pablo de Olavide (Sevilla) • Szászdi León-Borja István, egyetemi tanár, Universidad de Valladolid • Varga Mátyás Gábor, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Zajta Loránd, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Keresztben és célkeresztben

Szerzetesek és térítők Dél-Amerikában

Latin-Amerika kora újkori történetének modern magyarországi kutatását hosszú ideig Wittman Tibor (1923–1972) munkássága határozta meg. A neves (hispanista) professzor halálát követően a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztikai Tanaszékén tovább folytak a kutatások, amelyek idővel egyre inkább a térség 19–20. századi történelmére fókuszáltak. Anderle Ádám és tanítványai kutatásai időről időre önálló és gyűjteményes tanulmánykötetekben láttak és látnak napvilágot. Eredményeik e köteteken kívül egyetemi periodikák (*Acta Hispanica*), illetve részben éppen a Világtörténet hasábjain jutottak el az olvasókhoz. Kevésbé ismerősek azonban a magyar közönség előtt a nemzetközileg elismert, magyar származású Szászdi Ádámnak, a Puerto Ricó-i Egyetem professzorának, a spanyol és a portugál, valamint számos latin-amerikai akadémia tagjának a térség történetéhez kapcsolódó kutatási eredményei. Többek között ez utóbbi hiányt igyekszik enyhíteni Szászdi León-Borja Istvánnak, a Valladolidi Egyetem jogtörténész professzorának írása, amely Amerika felfedezésének korába nyúlik vissza, és a Kolumbusz vezette expedíciók célkitűzésein keresztül vázolja a világ minden pontjára kiterjeszteni kívánt evangelizáció eszméjének, illetve a Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd uralkodása alatt kibontakozó univerzális monarchiának a kapcsolatát. Már Kolumbusz második útja alkalmával is nyilvánvalóvá vált – még ha a vállalkozást e tekintetben nem is koronázta teljes siker –, hogy az Újvilág őslakos népeinek katolikus hitre térítése a kolonizáció legfőbb feladata lesz, amellyel párhuzamosan történik az indián kultúra és társadalom civilizálásának folyamata, vagyis az óvilágiak szemében egyedülként helyesnek tartott európai életforma meghonosítása. Ennek érdekében a hódítók részéről szükségesnek mutatkozott kialakítani egy olyan stratégiát, amely céljait megfelelően szolgálja, ugyanakkor alkalmazkodik az elfoglalt területek földrajzi és társadalmi viszonyaihoz. Dél-Amerika esetében ez az egységes szabályrendszer azon az 1582–1583-ban tartott harmadik limai zsinaton született meg, amelyről Constanza López Lamerain írásában olvashatunk.

A dél-amerikai missziók intézményi hátterének kialakulása elősegítette a különböző szerzetesrendek térítőtevékenységét, a kezdeti időszakban elsősorban a ferencesek, majd a domonkosok és a többiekhez képest némi késéssel megjelenő jezsuita rend munkáját. A latin-amerikai őslakosság evangelizációja szempontjából döntő fontosságúnak bizonyult, hogy a Jézus Társasága 1568-ban uralkodói

engedélyt kapott térítőtevékenység folytatására a Perui Alkirályság területén, ezt követték az iskola- és templomalapítások, illetve a Szent Inkvizíció Szent Hivatalának újvilági felállítása. Dél-Amerika spanyol gyarmatain a jezsuiták négy nagy területen hoztak létre missziós kerületeket, ahol a hatékonyabb térítőmunka érdekében a bennszülötteket a rend által alapított missziósfalvakban, redukciókban telepítették le. A dél-amerikai missziókban részt vettek magyarországi jezsuita atyák is, mint például a komáromi születésű Brentán Károly, akinek több mint negyed évszázadnyi quitói és maynasi tevékenységéről Zajta Loránd tanulmányában olvashatunk, vagy pedig a San Lorenzo redukció élén álló, mosonmagyaróvári Limp Ferenc, akinek eddig a kutatás előtt ismeretlen levelezésébe Babarczi Dóra segítségével nyereként betekintést. Babarczi és Zajta írásai a korábbi évtizedekben jószerivel ismeretlen, nyilvánosságot alig kapó témával foglalkoznak, hiszen magyar származású misszionáriusok 17–18. századi dél-amerikai működését levéltári források alapján eddig alig vizsgálták. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a missziók történeti forrásainak feltárása a magyar kutatókat jelentős kihívás elé állítja, az eredményes munka érdekében ugyanis a dél-amerikai archívumok nehezen hozzáférhető anyagán kívül számos egyéb levéltár iratait is figyelembe kell venniük, ezek közül a legjelentősebbek nyilvánvalóan a Vatikáni Titkos Levéltár és a sevillai Indiák Levéltárának sorozatai. A két magyar jezsuita páter latin-amerikai tevékenységéről szóló tanulmányok közlésével a Magyarországon folyó kora újkori kutatások egy különleges, kevésbé ismert területére kívánjuk felhívni a figyelmet.

Az óvilági hódítók a bennszülött lakosságot – beleértve a jezsuita redukciókba tömörített indiánokat is – gyakorta mozgósították monumentális építkezések idején, de rendszeresnek számított elhurcolásuk is, hogy az európaiak kezén lévő birtokokon, matéültetvényeken dolgoztassák őket. A redukciós indiánok számára kitérési lehetőséget a missziósfalvakból történő elmenekülés és a bujdosás jelentette, de a telepések és az őslakosok közötti feszültségek nemegyszer torkoltak fegyveres összecsapásokba, egyike ezen konfliktusoknak a mai Paraguay területén élő guaraní indiánok 1660-ban kitört arecayái felkelése, amelyet Pedro Miguel Omar Svriz Wucherer elemez tanulmányában a sevillai Indiák Levéltárában fennmaradt forrásanyag alapján. A bennszülöttek és az európai telepések közötti effajta küzdelmek valamennyi dél-amerikai állam történetének fontos mérföldkövét jelentik a nemzetné válás útján. A nemzetállam megteremtése azonban értelemszerűen az ország területének teljes ellenőrzését, határainak pontos rögzítését kívánta meg akár erőszak árán is, különösen ha az egyesítendő országrészeket egy indiánok lakta föld-sáv korridorként választotta ketté egymástól, mint arról Chile esetében olvashatunk Ludolf Pelizaeus írásában. A sokak szemében csak „üres föld”-ként számon tartott övezet meghódításának kérdése – nevezetesen, hogy ez a spanyol korszakban bevált missziós tevékenység vagy pedig sokkal inkább katonai akció keretében történjen – megosztotta a bevándorlókat, a 19. század közepén jelentkező gazdasági és szociális érdekek azonban hamar pontot tettek e vita végére.

Szemle rovatunk összeállításakor arra törekedtünk, hogy a tanulmányokban megszólaltatott témáknak az újonnan napvilágot látott szakirodalom segítségével további vetületét adjuk. Így ismerhetjük meg Babarczi Dóra magyar jezsuiták

18. századi brazíliai missziós tevékenységét feltáró munkáját, Charles F. Walker a dél-amerikai spanyol gyarmatosítók elleni legjelentősebb felkelésről, a Túpac Amaru névvel fémjelzett lázadásról és annak politikai, társadalmi és földrajzi összefüggéseiről írott monográfiáját, illetve azt a Molnár Gábor szerkesztésében megjelent kötetet, amely Deák Ferenc jezsuita atya majd két évtizedet felölelő chilei küldetésének történetét mutatja be.

Szerkesztő, fordító és térképész kollégáim jelentős áldozattal és lekötő tevékenységgel végzett munkája nélkül e szám nem valósulhatott volna meg; e helyütt is köszönet illeti őket. Olvasóinknak örömmel ajánlom e számot, abban a reményben, hogy idővel sikerül tovább gyarapítani azoknak a publikációknak a számát, amelyek a hatalmas kiterjedésű és végtelen kulturális sokszínűséggel kecsegtető dél-amerikai kontinens történetével foglalkozó, kiváló kutatók eredményeit elérhetővé teszik.

Martí Tibor

FRIARS AND MISSIONARIES IN SOUTH AMERICA

Even if his expedition was far from successful in this respect, it was obvious already during the second voyage of Christopher Columbus that the main challenge of colonization in the New World would be the conversion of its indigenous people to Catholicism, undertaken parallelly with the civilisation of Indian culture and society. This was greatly supported by the fusion in the late fifteenth century between the idea of evangelisation and the concept of universal monarchy that emerged during the reign of Isabella of Castile and Ferdinand of Aragon. The Spaniards were no doubt assisted in their conquest of South America by the missionary activities of the Catholic Church, in which the Jesuits played a leading role. In order to enhance the efficiency of conversion, the Jesuits gathered the indigenous Indians into so-called missionary villages (*reducciones*). Both the Indians living in such villages and those outside of them were totally exposed to the conquering powers, and the tension frequently led to armed clashes. Eventually, it was the result of this situation that the nation-states which had emerged in South America by the middle of the nineteenth century, in a state of both economic and social necessity, opted for the military oppression of the Indians instead of continuing the slow and uncertain process of conversion that had been applied in the previous centuries.

Isten első szava az Újvilágban

A millenarizmus és az univerzális monarchia
összekapcsolódása

Nagyjából fél évszázaddal ezelőtt Szászdi Ádám mellett érvelt, hogy Amerika történetének kutatását bele kell foglalni Európába, mivel előbbi születése, azaz az Újvilág felfedezése óta az utóbbihoz tartozik.¹ Hol a mikrotörténelem iránti igénynek, hol a rosszul értelmezett nacionalizmusnak tudható be, hogy azon történetek és körülmények összességének rendszerezése, melyek a nyugati embert az „újonnan felfedezett szigetek” híre hallatán, 1493-tól – a középkor sötét tengerére – a Tengeróceánra csábították, egyelőre várat magára. Amerika felfedezésének története olyan rejtélyekkel teli, melyek összefüggésben állnak a Katolikus Királyok, I. Izabella kasztíliai királynő (1474–1504) és férje, II. Ferdinánd aragóniai király (1479–1516) uralkodásának másik két, 1492-höz kötődő eseményével: egyrészt a zsidók királyi rendelet útján történő kiűzésével Spanyolországból, másrészt a muzulmán Granadai Királyság – az utolsó iszlám irányítás alatt álló ibériai terület – meghódításával.

A Másolati könyv egy részlete

Több mint két évtizeddel ezelőtt Katalóniában, Lérida városában egy idős könyvkereskedő hívta fel a figyelmet arra a 16. századi kéziraatra, amelyet Kolumbusz Kristóf Másolati könyvének neveztek el, s ami végül a spanyol állam tulajdonába került. A Másolati könyv nemcsak ismert szövegeket tartalmaz, hanem a felfedező Katolikus Királyokhoz írott leveleinek addig ismeretlen darabjait is, amelyekben olyan titkos információkat árul el a szerző, melyek nyomtatását és terjesztését a későbbiekben részlegesen be is tiltották. Más levelekről a dominikánus misszionárius szerzetesnek, Bartolomé de las Casasnak köszönhetően értesülünk, akadnak azonban olyanok is, amelyek teljesen ismeretlenek maradtak. Ezek közé tartozik Kolumbusznak a királyi pár számára írt második, hispaniolai levele is, mely 1500. február 3-i dátummal kelt. A forrásban az Indiák tengerenagya felidézi a La Rábida-kolostorból

1 Szászdi Nagy, 1966. 37–44.

való ferences szerzetes, Juan Pérez alakját,² aki a hagyomány szerint utat nyitott Kolumbusz előtt Izabella királyné udvarába: „Azt hiszem, emlékeznek még Juan Pérezre, a jóságos szerzetesre, aki egyéb vállalkozásra is bízta Felsegeteket, mint a granadaira meg a zsidókéra; ővele járultunk Felsegetek színe elé az Indiák vállalkozásának ötletével, mely alkalmas a Szent Ház meghódítására. Ő halott; kérem Felsegeteket, hogy erősítsenek meg és legyenek oly kegyesek megadni a kapitányi tisztséget a küldetéshez, mivel most, hogy a Mi Urunk látja, mennyire igazságtalanul lettem megfosztva mindenki védelmezésétől, úgy tűnik, élénken igyekszik megsegíteni.”³

Annai biztos, hogy a kérdéses levél ezen részlete olyan híreket tartalmaz, amelyek kétségkívül megváltoztatják a Katolikus Királyok uralkodásának történetéről, illetve Amerika felfedezéséről alkotott elképzelésünket. A levél elemzése néhány fontos tényezőre hívja fel figyelmünket. Először is arra, hogy Juan Pérez barát nem sokkal 1500 februárja előtt halhatott meg,⁴ megtudjuk továbbá azt is, hogy közreműködött a granadai háborúval kapcsolatos és a zsidók kiűzéséről szóló 1492. évi rendeleteket illető döntésekben. Harmadszor pedig, a Kolumbusz-féle expedíció valódi célja a felfedező szerint a „Szent Ház meghódítása” volt, vagyis a háromkaravellás út „alkalmas volt” Jeruzsálem visszahódítására, hiszen a Szent Ház az ottani templom nevének feleltethető meg.⁵

Ez utóbbi cél hangsúlyozása annál is inkább fontos, mivel II. Ferdinánd uralkodói címei közé tartozott a Jeruzsálem királya, melyet még nagybátyja, V. Alfonz aragón király (1416–1458) örökölt az Anjou-dinasztia utolsó nápolyi királynőjétől. A pusztán történelmi, tiszteletbeli és a török uralom miatt terület nélküli címnek azonban a Katolikus Királyok „Szent Ház” felszabadítását célzó tervében mégis jelentősége lett. A Jeruzsálem királya cím összekötötte őket azokkal a keresztes királyokkal, akik a Szent Sír-bazilika kőszíraiban nyugodtak.⁶ Ebben a kontextusban a földi paradicsom felfedezése egyet jelentett az isteni áldás kieszközölésével, elősegítette Krisztus földi visszatértét, közelebb hozta az idők végezetét, az utolsó ítéletet. A joachimisták mindezt akkorra várták, amikor az evangélium hirdetése eléri a föld végső határait. A szent helyek visszahódítása és a hitetlenek megtérítése, az evangélium eljuttatása a föld minden pontjára: egyként meghatározták a joachimizmusként ismert ferences millenarizmust.

2 Bartolomé de las Casas barát *Az Indiák története* című művének első könyvében tévesen nevezi Pérezt a Palos de la Frontera-i La Rábida-kolostor házfőnökének. Tény azonban, hogy 1492-ben ebben a ferences közösségben tartózkodott esetlegesen azzal a céllal, hogy hajókat szereltesse fel a királyi pár részére.

3 CDD, 1994. vol. 2. 1177–1178. 440. dok.

4 García Hernández palosi felcser tanúságára szokás hivatkozni annak a feltételezésnek alátámasztásához, hogy Juan barát 1514-ben halt meg. Hernández 1515-ben, a kolumbuszi perek alkalmával így nyilatkozott: „Míg jelen tanú ott volt, egy Juan Pérez nevű szerzetes – ki azóta már meghalt – beszélni kívánt Kolumbusz Kristóf úrral, és mivel látta, hogy más világba és idegen királyságba készül, megkérdezte tőle, ki ő, és honnan jön.” A palosi felcser ezen vallomására alapozva Lucena Salmoral úgy képzelte, hogy Pérez az 1515 előtti évben hunyhatott el. Vö. Lucena Salmoral, <http://www.mcncbiografias.com/app-bio/do/show?key=perez-fray-juan> (a legutóbbi hozzáférés időpontja: 2016. június 28.)

5 A Szent Ház névvel a jeruzsálemi templomot illették. Antelo Iglesias, 2002. 223–227.; Milhou, 1983. 338–340.

6 Evelyn Waugh szerint ezeket a királysírokat Napóleon korában pusztították el, amikor a görög ortodoxok átalakították a régi bazilikát. Waugh, 2011.

Ki volt Juan Pérez barát?

Kevés bizonyosat mondhatunk a ferences szerzetes életéről, a fenti forrás – mint láttuk – neki tulajdonítja Kolumbusz bejutását a Katolikus Királyok udvarába. E levélnek köszönhetően tudjuk, hogy már tizennégy évvel a halálához társított dátum előtt, 1500 februárját megelőzően meghalt.⁷ Ha figyelembe vesszük, hogy Izabella királyné szolgálatába még annak hercegnősége idején került, s a fizetéssel is járó, gazdasági feladatokat ellátó *contadori* tisztséget látta el,⁸ egészen az 1474 előtti, vagyis a IV. Henrik halálát megelőző időszakra ugrunk vissza. Úgy tűnik tehát, Pérez és Izabella kapcsolata a Henrik elleni nagy cselszövések éveitől datálható. Számításaink szerint a szerzetes akkoriban legkevesebb harmincéves lehetett, 1492-ben nagyjából ötven, halálakor pedig körülbelül hatvan.

Juan Pérez Segoviából származott,⁹ s Izabella hercegnő szolgálatába is ott léphetett. Már szerzetessége idején, 1485-ben adományt kapott a királynőtől a Córdobához közeli La Arruzafa ferences kolostor részére. Gonzalo de Baeza kincstárnok Juan Pérez de Segoviaként jegyezte be a barátot számadáskönyvébe, mint akinek 3100 maravédit utalt ki.¹⁰ A Córdobában székelő királyi udvarban ismerte meg a Portugáliából érkező Kolumbusz Kristóf az Izabella királyné által oly nagyra becsült Juan Pérez barátot.¹¹ Pérez családját illetően is több információval rendelkezünk, hiszen Bartolomé de las Casas szerzetes a tengernagy naplójának ismeretében így ír az 1493-ban Hispaniola szigetét elhagyó és Spanyolországba visszatérő Kolumbusz rendelkezéseiről: „Kapitányként Diego de Aránát,¹² az írnokot és törvényszolgát hagyta ott teljhatalommal felruházva, miként ő kapta azt a Katolikus Királyoktól. Arana halála esetére utódjaként egy Pero Gutiérrez nevű embert, a király kamarását nevezte ki (...) és ha úgy esett volna, hogy ő is meghal, meghagyta, hogy a segoviai Rodrigo de Escobedo, Rodrigo Pérez barát unokaöccse vegye át és gyako-

⁷ Lásd a 4. jegyzetet.

⁸ Izabella, II. János kasztíliai király (1406–1454) és Portugáliai Izabella lánya 1454-ben született Madrigal de las Altas Torresban. 1468. szeptember 18-án a Los Toros de Guisandói béke folyományaként kapta meg az asztúriai hercegnő címet – ezzel IV. Henrik király (1454–1474) visszavonta az Alcázar de Madrid erődben, 1462-ben született lánya, Johanna korábbi kinevezését. Juan Pérezről 1532-ben Palos főpolgármestere, Alonso Vélez is megemlékezett a kolumbuszi perekben, és ő jegyezte meg, hogy Juan Pérez apródként szolgálta Katolikus Izabellát.

⁹ Véleményem szerint segoviai időszakában Juan barát közletről megismerkedett a város gazdagságát jelentő gyapjúkereskedelemmel, hiszen a kolostor csak néhány méterre állt attól a Casa del Sellótól, ahol a birkatenyésztők társaságának, a Mestának gyapjúbáláit felügyelték. A Casa del Sello, ami a segoviai városi tanács tulajdonában állt, az az intézmény volt, ahol a Mesta a város pecsétjével megjelölte a Segoviából származó gyapjúbálákat.

¹⁰ *Cuentas de Gonzalo de Baeza*, 1955. vol. 1. 92.

¹¹ Kolumbusz Saonában született, amit később csatoltak a Genovai Köztársasághoz, ám egy portugál nemes hölgygel kötött házassága révén a Portugál Királyság is alattvalójának ismerte el. Kolumbusz tagja volt az egykori sanoai püspökhöz, VIII. Ince pápához (1484–1492) menesztett portugál küldöttségnek, miután azonban átlépték Kasztília határát, elvált a Rómába igyekvő követtársaktól, és a spanyol királyi udvarba ment, hogy bemutassa, és az uralkodópárnak felajánlja Nyugat felé induló felfedezőútjának tervét. Lásd még: Szászdi Nagy, 2000. 96.

¹² Beatriz de Arana bátyja. Beatriz Kolumbusz Kristóf szeretője és Hernando Colón sevillai kanonok anyja.

rolja a hatalmat: ez utóbbi Juan Pérez barát lehetett, akiről fentebb, a 20. fejezetben megemlégtettük, hogy korábban, de lehet, hogy még ekkor is a királyné gyóntatója volt, és nagy szerepet játszott abban, hogy a királyi pár elfogadja ezt az alkut, csak a betű csalóka, mivel Juan barát helyett Rodrigo barátot mond.¹³ Ezek szerint Juan Pérez nagybátyja volt Rodrigo de Escobedónak, az Armada írnokának. Escobedo és az Armada felügyelője, Rodrigo Sánchez de Segovia egyaránt tanúi voltak annak, ahogy Kolumbusz 1492. október 12-én birtokba vette azokat a szigeteket, melyek sora San Salvadorral, avagy Guanahanival kezdődött. A Gould szerint Rondából származó Sánchez de Segovia is rokona lehetett Escobedónak és Juan Pérez barátnak egyaránt.¹⁴

Escobedo nevéhez egy igen különleges forrás is kötődik. Miután Caonabo törzsfőnök indiánjai felégették a Navidad-erődöt, egyetlen eredeti irat maradt meg épen – lehet, hogy maga Kolumbusz mentette ki –, méghozzá az Escobedónak meghagyott utasítások. Ezek nagyon bizalmas és titkos rendelkezések arra nézvést, hogy mit kell tenni azon arany felügyelete érdekében, melyet az indiánoktól a tengernagy visszatéréséig az ott maradt európaiak megszereznek; Escobedónak kellett őriznie továbbá Kolumbusz könyveit is annak távollétében. Escobedót ezen gazdasági és adminisztratív feladatok is összekötik ferences nagybátyja, Juan Pérez contadori megbízatásával.¹⁵ A felügyelő hatáskörébe tartozott az is, hogy információt gyűjtsön a gazdasági erőforrásokról és egyéb érdeklődésre számot tartó körülményekről, mint például a nagykánnal kapcsolatos hírekről, akiről azt gondolták, hogy a közelben van, és szövetségesük lehet a törökök ellen.¹⁶

Escobedo és Sánchez de Segovia királyi kinevezésében Juan testvér szolgálatainak viszonzását valószínűsíthetjük. Ha meggondoljuk, hogy az expedíció célja

13 De las Casas, 1957. 203. Bizonyos, hogy 1478-ban a királyné gyóntatója az az Alonso de Talavera valladolídi Jeromos-rendi szerzetes volt, aki később Granada érseke lett. Escobedo segoviai származását las Casas határozottan állítja. Gould, 1984. 421. A vezetéknev valóban feltűnik a korszak segoviai dokumentumaiban. Figyelemre méltó rokon az építész-szerzetes Escobedo, aki 1489-ben a királyi pár megrendelésére helyreállította az Eresma folyó mentén fekvő Segovia római vízvezetékének harminchat ívét, és ma is utca viseli nevét a Traianus császárnak köszönhető műemlék mellett, amely szerepel Segovia város címerében is.

14 Gould, 1984. 39.

15 Szászdi León-Borja, 2002. 7–53.

16 Ez utóbbiról Kolumbusz Kristóf első útjáról készített naplójában – melyet, bár máig sem került elő, Bartolomé de las Casas barátnak köszönhetően ismerünk – így ír: „Ebben az 1492. évben, miután Felségtek bevégezte az Európában uralkodó mórok elleni háborút Granada nagyszerű városában, ahol ez év január 2-án láttam, ahogy fegyveres erővel kitűzik Felségtek zászlaját az említett város erődjére, az Alhambra tornyaira, és láttam, ahogy a mór király kilép a városkapun, és megcsókolja Felségtek és Uram, a fejedelem királyi kezét, majd ugyanabban a hónapban – az általam Felségteknek az Indiákról és egy nagykán nevű fejedelemről, akinek neve a mi nyelvünkön annyit tesz, Királyok Királya, mivel ő és elődei sokszor küldettek Rómába, hogy szent hitünk tanítóit elhívják, hogy megtanítsák rá őket, de a Szentatya sosem tett eleget neki, és így sok nép veszett el bálványokat imádvá vagy kárhuzatos szektákat befogadva – Felségtek, ahogy katolikus keresztényhez és a szent keresztény hitet szerető és terjesztő Fejedelemez, valamint Mohamed szektájának meg minden bálványimádásnak és eretnekségnek ellenségeihez illik, úgy gondolták, elküldenek engem, Kolumbusz Kristófot India említett részeire, hogy találkozzam a fejedelmekkel, és megfássam, milyen népekkel, földdel és egyebekkel rendelkeznek, meg hogy mi módon lehetne megtéríteni őket a mi szent hitünkre.” Colón, 1982. 15–16.

Cipango és Catayo elérése volt, világos, hogy az út során olyan emberekre mutatkozott szükség, akik értettek a számokhoz, a kereskedelemhez és az üzleti tevékenységhez. Ezen adatok láttán felmerülhet, hogy mind Juan barát, mind unokaöccse, Escobedo és lehetséges rokonuk, Rodrigo Sánchez de Segovia zsidó származásúak lehettek, akik a 15. század folyamán keresztelkedhettek meg Segoviában. Ne felejtsük el, hogy Ferrer Szent Vince barát is prédikált Segoviában, abban a városban, amely ismert volt lakóinak összetételéről és gazdag zsidó lakosságáról. A hagyomány szerint a város volt a színhelye annak az 1410. évi történetnek, melyben a Szent Ferdinánd-templomból a sekrestyés közreműködésével ellopott szentostyát a főzsinaágában egy fazék forró vízbe akarták dobni, hogy megszenteltelenséget, mire bekövetkezett Krisztus testének híres csodája.

Rodrigo de Escobedo az indiánok keze által halt meg 1493-ban, míg a tengerészek által nagyra becsült nagybátyja Palosban fogadta az első útjáról visszatérő Kolumbusz Kristófot. A szerzetes személyének döntő szerepe tulajdonítható a Pinzón testvérek és főleg Martín Alonso meggyőzésében, hogy működjenek együtt Kolumbusszal, és aláírásukkal erősítsék meg azt a társulási iratot, amelyben egyenlő részben megosztottak az expedíció költségein és nyereségén. Ez a jegyző előtt hitelesített társasági szerződés, mely elsősorban a segoviai ferences szerzetesnek tulajdonítható, hasonlatos ahhoz az évekkel később keletkezett dokumentumhoz, amelyet Peru meghódítására készülve Francisco Pizarro, Almagro és Luque írtak alá Panamában.

Juan Pérez barát közreműködése a spanyolországi zsidók kiűzésében

A zsidók kiűzéséről szóló 1492. évi rendelettel kapcsolatos történeti irodalom bőséges, de az elmúlt században mintha megrekedt volna Luis Suárez Fernández spanyol akadémikus, Cecil Roth 1960-as évekbeli és az izraeli Benzion Netanyahu írásainál. Lényegi megállapítások ellenére keveset tudunk magáról a királyi rendelet végrehajtásáról, és minden belevész a tetszés szerinti feltételezések homályába. A kiűzés kezdeményezőjének általában a Domonkos-rendi Tomás de Torquemada barátot tartják,¹⁷ valladolidi zsidók unokáját, kinek indoka az lehetett, hogy Granada elfoglalása után a királyok igyekezzenek egységesíteni alattvalóik hitét. Magyará-

17 Tomás de Torquemada (Valladolid, 1420–Ávila, 1498) 1483-tól haláláig, 1498-ig töltötte be a főinkvizítori tisztséget. A híres Domonkos-rendi teológus és bíboros, Juan de Torquemada unokaöccse. Fernando del Pulgar szerint nagyszülei részesültek a keresztség vizében. Tomás barát szorosan kötődik a királyi Szent Kereszt-kolostor helyreállításához és kibővítéséhez, ahol Guzmán Szent Domonkos barlangja is található. A Szent Kereszt volt a spanyolországi domonkosok egyik legfőbb rendháza, így Tomás barát életének fontos szakaszait töltötte Segoviában. Nem szabad elfelednünk, mennyire kedvelte a királyi pár ezt a várost, ahol az udvar a San Martín-palota (más néven Casa de los Espejos, vagyis Tükörház) köré összpontosult. A katolikus királynő nagyon tisztelte Torquemadát. Joseph Pérez úgy gondolja – mégpedig szerintem joggal –, hogy a királyi rendelet szövegét Torquemada, az inkvizítor írta, habár a királyok által aláírt változatból eltűntették a zsidókat becsmérlő vádak, miszerint a keresztény vallást bálványimádónak csúfolják – ez a domonkos szerzetes szövegében még benne volt –, viszont benne maradt az a vallási

zatként felhozható még a judaizmus hitén állók keltette látszólagos félelem is. Egyes vélemények szerint a zsidók kiűzése előtti utolsó csepp a pohárban Santo Niño de la Guardia rituális meggyilkolása volt.¹⁸

Nem hihetjük azonban, hogy az 1492. március 31-ig – vagyis addig a napig, amikor a királyi pár az uralmuk és királyságuk alatt álló területeken érvényes, zsidók kiűzéséről szóló rendeletet az Alhambrában aláírta – tartó folyamat ennyire egysíkú lett volna. Köztudott, hogy Ferdinánd király ellenezte a lépést, mivel az intézkedés Izabella olyan szolgálattevőit is érintette, mint Kasztília főabbiját, a segoviai Abraham Seneort vagy a portugál-zsidó tudóst, Isaac Abravanelt. Az előbbi Izabella fivérének, IV. Henriknek halála óta a királynői pénzügyigazgatás élén állt, és feladatai közé tartozott, hogy begyűjtse többek között a kasztíliai és leóni zsidó közösségek adóját. Az utóbbiról pedig ismeretes, hogy igen sokat segített a granadai háborúhoz szükséges erőforrások előteremtésében. Abraham Seneor és don Isaac Abravanel Kasztília leggazdagabb és legbefolyásosabb zsidó családjaihoz tartoztak. Seneor ténylegesen is Kasztíliából származott, míg Abravanel Portugáliából, s a Braganzákhöz fűződő kapcsolata miatt kényszerült száműzetésben élni Ferdinánd és Izabella országában. 1474-ben Andrés de Cabrera a kezén lévő Segovia erődjét Seneor és Alonso de Quintanilla közbenjárására adta át a Katolikus Királyoknak. Ezt megelőzően Seneor IV. Henrik szolgálatában állt adószedőként. Izabella a trónra lépését segítő szolgálataiért 1475-ben 150 ezer maravédí összegű évi életjáradékot juttatott Seneornak. 13 évvel később a Katolikus Királyok a kasztíliai városok szövetségének, a Hermandadnak főkincstárnoki tisztségét (*tesorero general*) adományozták neki. A granadai hadjárat idején az uralkodói hadak ellátmányának és zsoldjának kezelését Seneorra és Abravanelre bízta a királyi pár, és hűséges szolgálatuknak döntő jelentősége volt Malaga ostromának fenntartásában és sikerre vitelében. Az ostrom alatt Seneor 450 malagai moriszkó zsidót (nőt és férfiakat egyaránt) mentett meg, akik a malagai mecsetben rekedtek; húszezer jaéni doblónt („*veinte mil doblas jayenes*”) fizetett szabadságukért, és hogy megváltsa az Újvilágba való szabad távozásuk jogát.¹⁹ Nem csupán Izabella királynő, de férje legközelebbi szolgálatában is álltak áttértek és zsidók egyaránt, így Ferdinánd maga is jól tudta, milyen hatékonyan kezelik a pénzt és találnak új gazdasági forrásokat. A királyi pár sokkal tartozott a zsidó származású udvari embereknek, így a zsidók kiűzése óriási kárt okozott mind az államkincstárnak, mind pedig a birodalom kormányának.

Bizonyosan állíthatjuk, Seneor és Abravanel több eszközt is bevetettek a Katolikus Királyok meggyőzésére, hogy enyhítsék a száműzetési ediktumban foglalt rendelkezéseket.²⁰ A témához kapcsolódó dokumentumok alapján megfogalmazható az a következtetés, hogy a száműzetési ediktum kezdeti célja nem a spanyol zsidóság eltávolítása, hanem tömeges katolizálása volt, hiszen a katolikus hit diada-

indoklás, hogy megvédik a jó áttérőket és a régi keresztényeket a judaizmusba való visszaeséstől. Pérez, 1993. 108–109.

18 Az 1480–1490-es évek vérvadás esete.

19 Amador de los Ríos, 1984. 295–299.

20 Liebman, 1971. 30.

lát a judaizmus felett az ily módon aratott győzelem, és nem a spanyol zsidók ténylegesen bekövetkezett szétszóródása igazolta volna. A Kasztíliaiát elhagyó zsidók létszámáról eltérő vélemények léteznek. Van, aki kétszázezerre becsüli őket, és úgy számítja, hogy a helyben maradó és keresztséget kérő zsidók száma ötvenezer körül lehetett. Világosnak tűnik, hogy a spanyol zsidó oligarchia, a palotába bejáratos gazdagok, mint Abraham Seneor családja is, inkább a maradás biztonságát választotta, és fölvette a keresztséget, hogy megőrizhesse vagyonát, valamint hogy elkerülje az örökös száműzetés jelentette talajvesztést.²¹ Így 1492. június 15-én a Jeromos-rendi Guadalupe-kolostor kápolnájában Kasztília egyik legbefolyásosabb zsidó polgáraként, főbbiként egész családjával együtt részesült a keresztség szentségében, keresztszülei pedig maguk a Katolikus Királyok lettek, akiktől a Coronel vezetéknévét is megkapta. Az uralkodó tiszteletére keresztnévül a Fernánt választotta; így Abraham Seneor teljes neve a keresztségben Fernán Pérez Coronel lett. A szertartás után néhány nappal, június 23-án királyi pártfogói Sevilla kormányzójának, a Királyi Tanács tagjának nevezték ki, s a hercegi főcontadori rangot (*contador mayor del príncipe*) adományozták neki.²² Veje, Mayr Melamed katolizálása után a Fernán Núñez Coronel nevet használta; természetesen ő is uralkodó keresztpapja, Ferdinánd király tiszteletére vette fel annak keresztnévét.²³ Seneor unokája, María a segoviai nemesség kiemelkedő tagjával, az özvegy Juan Bravóval, a Kasztíliai Tartományok későbbi kapitányával házasodott össze. Az asszony hozományként állandó tanácsosságot ajánlott férjének a segoviai tanácsban, bizonyára azt a tisztséget, amelyet nagyapja töltött be.²⁴

Az újkeresztényeknek ezen köréhez tartozott Pedro Fernández Coronel sevillai kereskedő, Kolumbusz második útjának egyik résztvevője is. Hogy mennyire bízott Kolumbusz Coronelben, azt a királyi párnak írt, 1494. január 30-i, Antonio de Torres által átadott naplójegyzete is világossá teszi: *„Őfelségüknek azt mondom Coronelről, micsoda ember ő Felségük szolgálatára a legkülönbözőbb dolgokban, és milyen sok igen szükséges szolgálatot tett már eddig is, és most hiánya oly fájó érzés, és mivel így szolgált, jogos, hogy érezze szolgálatai gyümölcsét – nemcsak a későbbi kegyekben, hanem inkább jelenlegi fizetésében, hogy ő és a többi itt tartózkodó érezze, hogy szolgálatuk hasznukra válik, mert itteni feladatuk, az arany begyűjtése miatt nem szabad kevésre becsülni az ilyen szorgalmas embereket; és mivel ügyességük miatt rendeltetett el az én főtörvényszolgai tisztségem az Indiákon, és mivel az ellátmány része a bérük, nyíltan kérem Felségüket, hogy duzzasszák fel nekik, ahogy szolgálatukhoz illik.”*²⁵

21 Egyik nagyon híres eset volt Abraham de Córdoba megkeresztelkedése: egyik keresztszüleje Toledo érseke, Mendoza bíboros, a másik a pápai nuncius volt. Erre a keresztelőre 1492. május 31-én került sor, tizenöt nappal Abraham Seneoré előtt. Pérez, 1993. 111.

22 Baer, 1966. vol. 2. 305., 315.; Suárez Fernández, 1964. 13–14., 108–109., 438–439.

23 Pérez, 1993. 111. (Pérez tévesen idézi a nő nevét.).

24 A Coronel családra lásd: Szászdi León-Borja, 1999. 7–31. Abraham Seneor családjáról nemrég készült egy tanulmány, amely feldolgozza a Peñalosa család levéltárának a toledói Archivo Histórico Nacional Sección Noblezában őrzött kiadatlan forrásait: Peña Barroso, 2015. 51–69.

25 Navarrete, 1954. vol. 1. 202.

Seneor családja úgy vélhette, az áttérés nemzetségük folytonosságának feltétele, ahogyan a szintén segoviai Arias Dávila család esetében is történt, melynek tagjai Ysaque Alboher leszármazottjai voltak, köztük az a Juan Arias püspök, aki 1474 decemberében a segoviai tanács többi tagjával együtt Kasztília királynőjének kiáltotta ki Izabellát.²⁶ Nem csupán Juan Arias Dávila püspök, de családja is komoly befolyással bírt a királyság életére már az 1492. évet megelőzően is. Gondoljunk csak II. János aragón király (1425–1479) és IV. Henrik contadorára, Diego Arias Dávilára, illetve leszármazottai közül unokájára, Pedrarias Dávilára, aki később Arany-Kasztília kormányzójaként és főhelytartójaként 1519-ben megalapította Panamavárost, az első keresztény települést a Déli-tenger partján.²⁷

Az Abravanel család a Kasztíliában letelepült Isaac Abravanel vezetésével – noha a királyi pár igyekezett maradásra bírni őket – a kereszttség felvétele helyett inkább a száműzetést választotta.²⁸ Az Abravanelek azonban még ezt követően is biztos kasztíliai támaszként számíthattak a Seneorokra. Amikor Plasencia grófja és az Alcántara lovagrend tagja, don Juan de Zúñiga úgy határozottak, lefoglalják az Abravanel család javait és börtönbe vetik Yuça Abravanelt, feleségét és testvérét, Jacob Abravanelt, csakúgy, mint a család szolgálatában állókat, Yuça Abravanel maga, teljes családja és háza népe kezeseként Luis de Alcalát, ekkor madridi tanácsnokot és Fernán Núñez Coronelt nevezte meg. Alig telt el három nap Seneor és családja megkeresztelkedése után, a Katolikus Királyok Guadalupében kelt rendeletükben megsemmisítették az Abravanel család javainak elkobzásáról szóló korábbi határozatot, valamint Núñez Coronelt és Alcalát tették meg Yuçe Abravanel képviselőjévé az eljárásban.²⁹

Ezekből a példákból láthatjuk, hogy az 1492-ben áttértek első nemzedéke tovább üzte régi foglalkozását Kasztíliában, a hatalmasok védelmében. Azt is megérthetjük, hogy a zsidók kiűzéséről szóló királyi rendelet főszereplői a Kolumbusz-expedíciónak is kulcsfigurái voltak.

A zsidók 1492. évi kasztíliai és aragóniai kiűzetését több dolog is indokolhatta, de ha elfogadjuk, hogy Juan Pérez barátot tekintjük az Izabella királynő által meghozott döntés végső felelősenek, magyarázhatjuk-e tettét csupán azzal, hogy mivel a királyi kincstár a granadai háború végére kiürült, a ferences feltehetően így kívánt szert tenni a kolumbuszi expedíció pénzügyi forrásaira? Mi sem volt annál egyszerűbb, mint hogy rátegye kezét azon csökönyös zsidók javaira, akiket keményszívűségük miatt száműzték, és megfosztottak alattvalói jogaiktól. Vajon elég indok volt-e ez ahhoz, hogy a királyné ingatag álláspontját zsidó szol-

26 Az Arias Dávila család történetére lásd: Caro Baroja, 1978. vol. 1. 130–131.; Echagüe Burgos, 1993.

27 A családdal kapcsolatban általánosabb tájékozódásra lásd: Mena García, 2004; Aram, 2008; Szászdi León-Borja, 2008a.

28 Isaac Abravanel a megtért spanyol zsidókat *jakobitáknak* („*jacobitas*”) nevezte, és vonatkozó írásaiban élesen bírálta a kiűzetés kapcsán az isteni gondviselésről kialakított tagadó álláspontjukat (melyet befolyásolt, hogy megtapasztalták a jámbor hívők szenvedéseit), ami miatt az egyedüli megváltást a katolizálásban látták. Abravanel hangsúlyozta, hogy bármilyen nagyok voltak a kiűzötteket ért megpróbáltatások, a Spanyolországban maradt, vallásukat titokban továbbra is gyakorló *marránók* élete sokkal keserűbb volt. Netanyahu, 1994. 153–160.

29 Suárez, 1964. 435–436.

gálói ellen fordítsa? Azt hiszem, nem – úgy vélem, a végső okot a ferences millenarizmusban kell keresnünk, amely a Messiás visszatérése és az utolsó ítélet *conditio sine qua non*jaként határozta meg azt, hogy minden ember megtérjen és befogadja az evangéliumot.

Juan Pérez barát nagyon is jól – származása és feladatai miatt mindenkinél jobban – tudta, hogy a zsidó elit nagyobb része helyben marad, és elfogadja a keresztséget, s így sok testvérüket is magukkal hozzák. Másrészt azonban, ahogy Szászdi Ádám rámutatott, Juan testvér kétségkívül arra is gondolhatott, hogy a héberektől elkobzott javakat a szent vállalkozásra fordítja. A ferences szerzetes számára az volt a fontos, hogy meggyorsítsa az emberek megtérítését, hogy megteremtse a Szentlélek visszatérésének feltételét. Úgy gondolta, a többség *in extremis* tér majd át, így a zsidóság problémája megszűnik a Spanyol Királyságban, és ezzel is közelebb érkezik a hit diadala az emberek között. A joachimizmus, a Joachim de Fiore középkori ciszterci apátnak tulajdonított millenarista tan sok portugál és spanyol udvari ember buzgóságát ébresztette fel, akik a Granadai Királyság bukását annak jeleként értelmezték, hogy eljött az idő Krisztus visszatérésére. Ebben a valós, a profetikus és a hitbéli jelen együttállásában Kolumbusz Kristóf napnyugat felé tartó utazása az isteni terv része volt.

A ferencesek iránti elköteleződés a Hispán-félsziget uralkodói körében is tetten érhető, Izabella királynő különösen tisztelte a Kisebb Testvérek Rendjét, s ezt leánykorától haláláig buzgón ki is mutatta. Az általa alapított toledói királyi Szent János-kolostort is a ferencesek gondjaira bízta, midőn így rendelkezett: „*Ugy kívánom és parancsolom, hogy testemet a Szent Ferenc-kolostorban temessék el, az Alhambrában, Granada városában, mint az említett rend szerzeteseit és szerzetesnőit, Jézus Krisztus boldog Szegénykéjének ruhájában, alacsony, mindenféle dombormű nélküli sírba, csak egy sima kő legyen ott a padlón a felirattal; de úgy kívánom és parancsolom, hogy ha uram, a Király bármilyen más sírhelyet választana királyságomban, szállítsák oda és ott temessék el testemet Őfelsége teste mellé, mert Isten irgalmában remélem, hogy az életünk során és lelkünkben lévő közösséghez visszatérünk – ezt tartsa meg és jelképezze testünk is a földben.*”³⁰ A portugál uralkodó I. Mánuel király (1495–1521) ferences millenarizmus iránti vonzódása is közismert és cseppet sem meglepő, hiszen ismerjük az Ibériai-félsziget két legfontosabb királyi udvarát, a kasztíliait és a portugált több szálon összekötő kapcsolatrendszerét.³¹

30 A királynő 1504. október 12-én keltezett végrendelete az Alba hercegi család levéltárában található. Ugyanilyen ferences egyszerűséggel és kegyességgel akartak eltemetkezni unokahúgai, Eleonóra királyné és nővére, Izabella, Braganza hercegnője. Hasonló utasításokat tartalmaz Portugália Johanna királyné végrendelete – ő IV. Henrik özvegye és Izabella sógornője volt –, aki a madridi Szent Ferenc-templomba kívánt temetkezni. Nem pusztán véletlen, hogy a királynő Granadát választotta nyughelyéül, és a városban belül is az általa alapított Szent Ferenc-kolostor templomát az Alhambrában: így akarta összekötni emlékét a félsziget történetének 711 óta legjelentősebb katonai eseményével.

31 De Fiore apát próféciainak követői körében szilárdan hitték a Szentlélek visszatértét. A Szentháromság harmadik személyének kultusza a 15. század második felétől vált népszerűvé a portugál udvarban. Így II. János az úttörő olasz mintákat követve alapította meg a félsziget első újszerű kórházát, a Szentlélek védelmébe ajánlva. (Az említett Mindenszentek Kórház adta az építészeti modellt a Katolikus Királyok Santiago de Compostela-i vendégházához.) Felesége, Eleonóra királyné pedig Óbidosban hozott létre egy Szentlélek Kór- és Menedékházat 1498-ban. Szerencsés Mánuel nővére alapította meg a lisszaboni menedékházat, az alapítást 1498. augusztus 15-én szentesítették a lisszaboni katedrálisban, és a

A Szentlélek-kultusz a millenarista lelkeség része volt, hiszen az egyház alapítását a Szentléleknek, pontosabban az apostolok közé történő pünkösdi alászállásának tulajdonították. Ők Jézus anyjával bezárkóztak az utolsó vacsora jeruzsálemi termébe, ahol elárasztotta őket a Szentlélek, és megadta nekik a „nyelveken szólás” ajándékát, hogy így az egész emberiségnek hirdethessék az evangéliumot. Ezért hívják pünkösdkor – a katolikus liturgia húsvét és karácsony utáni harmadik legnagyobb ünnepén – a Szentlelket a középkori *Veni, Sancte Spiritus* szekvenciával. Az ünnep történelmi alapja a sávuót nevű zsidó ünnepben, a Hetek ünnepében keresendő, mely alkalmával Isten Sínai-hegyi jelenésének ötvenedik napját ülik meg.

Ebből a nézőpontból Kolumbusz 1492. évi útja a próféciák beteljesülése és az emberiség üdvözítése időszakának csúcsát jelenti. Így érezte számos obszerváns ferences is. Kolumbusz harmadik útjáról szóló, a királyi párnak írt levelében így emlékeztette az uralkodókat a kasztíliai udvarban folytatott tárgyalásainak utolsó szakaszára: *„Igen tisztelt, fenséges és hatalmas fejedelmek, Uraim, Király és Királyné, a Szentháromság erre az indiai vállalkozásra mozdította Felségüket, és végtelen jószáguk folytán engem tettek hírvivőjükké, ezzel érkeztem királyi színük elé, a keresztyének legfenségesebb fejedelmei elé, akik oly sokat tettek a hitben és a hit terjesztéséért. Akik csak értesültek róla, lehetetlennek tartották, és tántoríthatatlanok voltak a balsikert illetően. Hat vagy hét keserves évet töltöttem azzal, hogy a lehető legjobban kimutassam, mekkora szolgálatot tehetnének Urunknak, Istenünknek szent neve és hite terjesztésével a sok nép között, és hogy mindez nagy fejedelmeknek igen nagy kiválóságára és jó hírére szolgál. Szükséges volt beszélni az idők kedvezőjárásáról is, és ez kimutatást nyert sok hitelt érdemlő bölcs írásában, akik történeteket írtak meg. (...) Végül Felségetek úgy döntött, hogy valósuljon meg. Így mutatták meg, mily nagy szívük van a nagy dolgokhoz, mert aki csak értesült róla, a beszédet hallván tréfának gondolta, kivéve két szerzetest, akik mindig kitartottak. Akármilyen nehézségen mentem is át, biztos lehettem benne, hogy ők nem hagynak cserben, és töretlen vagyok, mert igaz, hogy minden Isten szava szerint fog történni, és beteljesül minden, amit*

Szeplőtelen Fogantatásnak, valamint a Szentléleknek ajánlották. A portugáliai kultusz ebből az időből származtatható. Eleonóra királyné 1509-ben nagy kolostort hívott életre a Tajo folyó mentén, és ott temettette el magát ferences egyszerűségben nővére, Braganza hercegnője mellé, az Isten Anyja Kórházban, a klarisszák rendházában. Eleonóra királyné, Katolikus Izabella unokahúga volt a portugáliai obszerváns ferencesek alapítványainak nagy támogatója. A királynőre nagy befolyást gyakorolt az alpedrinhai bíboros, Jorge de Costa. (Lásd: Sousa, 2002. 117–225., 641–717.; Serrão, 1998. 17–28.) Kolumbusz Kristófnak is a sevillai karthauziak Szentlélek-kápolnája szolgált második nyughelyéül fia, Diego Colón rendelkezése szerint, miután a valladolidi Szent Ferenc-templomból átszállították. Maradványait 1509. április 11-én adták át, és egészen 1536-ig ott őrizték, míg el nem vitték Santo Domingóra. Kolumbusz Kristóf buzgó tisztelője volt a Szentléleknek, ahogy ezt iratai is tanúsítják. Életének jó részét Portugáliában töltötte, egészen pontosan a portugál udvarban. Az úrnapi, Krisztus testének ünnepe kiemelt jelentőségű volt a millenaristák számára, és a portugál király, Mánuel – a Krisztus Lovagrendje által az ünnephez társított Szentlélek-kultusz lelkeségét követve – a Szentlélek védelme alá helyezte a lovagrend által felfedezett és felfedezendő területeket az Atlanti- és az Indiai-óceán vidékén, és bevezette az ünnepet a királysága alatt álló, illetve a renchez tartozó területekre is. 1501-ben VI. Sándor pápa engedélyezte Mánuelnek a monasztikus szerzetesrendek portugáliai reformját a Kasztíliában zajló folyamatok nyomán. Lásd: Costa, 2007.

mondott; hiszen Izajás száján keresztül oly világosan szólt erről a földről a Szentírás számos helyén, és állította, hogy Spanyolországból jut majd el hozzájuk az ő szent neve. És a Szentháromság nevében indultam el.”³²

Ez a „két szerzetes, akik mindig kitartottak”, és akiket Kolumbusz megemlíti a királyi párnak, a ferences Juan Pérez barát és a Domonkos-rendi Diego de Baeza testvér.³³ A dokumentumokból kitűnik, hogy Juan Pérez ferences barát fenntartotta magának a jogot, hogy beleszóljon a Kolumbusz-féle tárgyalásokba. Támogatta Kolumbuszt abban is, hogy elnyerje a királyi pártól a Santa Fében kérelmezett kegyeket, és alá is írta a híres, 1492. április 17-i Santa Fé-i kapitulációt, melyet a királyi pár részéről titkáruk, Juan de Coloma jegyzett. Ezt követően a szerzetes visszatért a La Rábida-kolostorba, de később jelen volt Palosban, ahol 1492. május 23-án felolvasták a felfedezés útját elindító rendelkezéseket.³⁴

A sikertelen misszió

Kolumbusz első, 1492. évi útja azért figyelemre méltó, mert a legendás úton sem szerzetes, sem pap tagja nem volt a három karavella személyzetének és utasainak.³⁵ A sok 19. századi romantikus festménnyel ellentétben 1492. október 12-én, midőn Kolumbusz kezében a királyi lobogóval letérdelt Guanahaní szigetének homokjára, hogy birtokba vegye az „újonnan felfedezett” szigetet, nem volt mellette egyházi személy. De hát – mint ahogy a korábban idézett első útról készített naplórészletben láttuk³⁶ – nem az volt-e a Portugáliával kötött 1479. évi alcáçovasi békét veszélyeztető útnak a célja, hogy keresztény papokat vigyenek a nagykanhoz és az ő kínai udvarába? Minden jel szerint azonban egyházi személyek helyett három, királyi aláírással ellátott levéllel felszerelve indultak útnak, hogy majd azokat keleten átadják, előzetes terveik alapján a nagykanak, János papnak, illetve a japán császárnak.³⁷ Ezek szerint a katonai és kereskedelmi érdekek megelőzték a sokszor ismételtgetett evangelizációs küldetést.

32 Colón, 1982. 169–170.

33 Diego de Baeza János infáns nevelőjeként az udvarban nagy népszerűségnek örvendett. Toróban született, 1487–1494 között Zamora, 1494–1498 közt Salamanca, 1498–1500 közt Jaén, 1500–1504 között Palencia püspöke volt, a katolikus királyné végrendeleti végrehajtója végül 1504–1523 között a sevillai érseki rangot töltötte be.

34 A Palos lakosai által Kolumbusz Kristófnak átadandó két karavelláról rendelkező királyi pátenst hátoldalán rögzítették az ellenjegyzést a pátensről és annak kihirdetéséről. A rövid szöveg így szól: „Meváltónk, Jézus Krisztus születésének ezernégyszázkilencvenkettedik esztendejének május huszonharmadik napján, szerdán a Palos nevű város Szent György-templomában Juan Pérez barát és Kolumbusz Kristóf jelenlétében, továbbá Alvaro Alonso Rascon és Diego Rodrigues Prieto főpolgármesterek és Francisco Nerl...[to meg Alonso Rodrigues Prieto és Alonso Gutierrez tanácsnokok jelenlétében Kolumbusz Kristóf elmondta és bemutatta az említetteknek Őfelségük levelét, mely általam, Francisco Fernández, e város írnoka által olvastatott fel az említett polgármesternek és tanácsosoknak, és megkérte őket, tartsák be, ahogy a Felség parancsolja, és megkérte, legyenek tanúi...” CDD 1994. vol. 1. 79.

35 A három karavellán (Pinta, Niña és Santa María) 87 személy utazott.

36 Lásd a 16. jegyzetet.

37 Keltük: 1492. április 20. CDD 1994. vol. 1. 89.

A Kolumbusz antillai útja során talált indiánoknak semmi közülük sem volt Kublaj kán fejlett alattvalóihoz: meztelen, a nap elleni védekezéséért orleánfa festékkel bekent emberek voltak. Egyedül a törzsfőnökök feleségei viseltek hímzett szoknyát, melyet *naguának* neveztek. Épp csak, hogy volt egy kis rézzel kevert aranyuk, a *guanín*, melyet nagyon értékes ékszernek tartottak, mivel a Dél-Amerika partjain folytatott kereskedelemről származott, arról a földről, ahol ellenségeik, a *karibok*, az emberi húst evő indiánok laktak. A háború és a kereskedelem az emberi történelem során mindig is megfért egymás mellett.³⁸ Mikor a keresztények meghallgathatták a békés arawakok beszámolóit a kegyetlen *kanibákról* vagy *karibokról* – Kolumbusz azt gondolta, ők lehetnek a nagykan katonái. Lassanként nyilvánvalóvá vált az óvilágiak előtt a szigetlakó arawak törzsek ellenségeinek kegyetlensége, akik rendszeresen támadták a Nagy-Antillák parti népeit; ezek a szintén arawak népcsoportokhoz tartozó indiánok az Orinoco folyó torkolatából származtak és *tainosnak*³⁹ nevezték magukat.

Kezdetben Kolumbusz meg volt róla győződve, hogy ezek a meztelen emberek az ártatlanság állapotában élnek, mint Ádám és Éva kiűzetésük előtt a Paradicsomban. Megelégedettséggel töltötte el, hogy az indiánok „nem tartoznak semmiféle szektához”, azaz noha nem keresztények, nincs is attól eltérő vallásuk, és így hamar elfogadnák sajátjuknak az evangéliumot.⁴⁰ Azzal, hogy nem tartoznak semmiféle szektához, arra akart utalni, hogy sem a zsidó, sem a muzulmán vallást, „szektát” nem gyakorolták. Már akkoriban úgy tartották, hogy a karibi indiánok a természeti jog értelmében ellenségek, mivel embrevőeknek és bálványimádóknak, következésképpen rabszolgaságba vethetőknek gondolták őket; az őslakosokat fel is vették a termékek és fűszerek listájára, hiszen mindazzal kereskedhettek, amit az új területeken találtak.⁴¹ 1503 szeptemberének végére tehető a katolikus királynő azon rendelete, amely engedélyezte a karibi indiánok rabszolgasorba vetését és adásvételét Kasztíliaiban. Ezt a Királyi Tanács elnöke, Álvaro de Portugal, a királynő rokona és Braganza herceg, az uralkodónő nagybátyja hagyta jóvá. Don Álvaro egyébként ugyanazon hónap 24-én Segoviában a Szent Márton-palotában távozott az élők sorából. A tanács elnökeként az intézkedést a sevillai székhelyű genovai kereskedőházak nyomása alatt hagyta jóvá, a kereskedőtársaságok ugyanis ezeknek a harcos indiánoknak rabszolgasorba vetésében kereskedelmi potenciált láttak. Álvaro remek kapcsolatokat ápolt a Pinello, a Centurión, valamint a Kolumbusz családokkal; bizonyíték erre, hogy kisebbik fia, don Jorge Kolumbusz Kristóf unokájá-

38 Szászdi Nagy, 1984. 15–32.

39 Jelentése: nemes.

40 „És nem ismertek semmilyen szektát, sem bálványt, kivéve, hogy mindannyian hittek a felsőbb erőben és az égben, és szilárdan hitték, hogy én ezekkel a hajókkal és emberekkel az égből jöttem, és minden tiszteletet megadtak.” Kolumbusz levele Luys de Santángelhez 1493. február 15-én. CDD 1994. vol. 1. 252. Santángel valenciai újkeresztény volt, Aragónia írnokaként egyike a Katolikus Királyok legaktívabb és legkedveltebb tisztviselőinek. Segítsége döntő volt Kolumbusz útjának finanszírozásában, melyben a kiűzött zsidóktól elkobzott vagyonból is jelentek meg források. Ezt a levelet többször is kinyomtatták akkoriban, mivel jó reklámnak bizonyult, hogy meghozza a más országokból származó befektetők kedvét Kolumbusz vállalkozásához.

41 Uo. 255–256.; Szászdi León-Borja, 2012. 53–54.

val házasodott össze.⁴² Ahogy láthatjuk, a rabszolgák kérdésében a vallás összekapcsolódott az elvtelen üzlettel.

De térjünk vissza a második utazás kezdetéhez, amikor Kolumbusz frissen szerzett „Indiák alkirálya” titulussal és udvari emberekkel, illetve lovagokkal – akik korábban a granadai háborúban harcoltak –, népes, tekintélyes hajóhaddal tért vissza az Újvilágba. VI. Sándor pápa (1492–1503), a valenciai Rodrigo de Borja az 1493. május 3-án és 4-én kelt *Inter caetera* bulláiban olyan jogosultságot adományozott Kasztília uralkodóinak és azok leszármazottainak, melynek birtokában szabadon kereskedhettek, hajózhattak és uralkodhattak az Indiák felé eső földeken és szigeteken, a bennszülöttek keresztény hitre térítésének feltételével. A pápa Ferdinánd és Izabella kérésére elküldte Kolumbusszal a *Piis fidelium* bulla által széles körű hatalommal és keleti apostoli helytartói titullussal felruházott Bernal Boyl szerzetest,⁴³ aki tapasztalt diplomata volt, és korábban sikeres tárgyalásokat folytatott Franciaországgal annak érdekében, hogy Kasztília visszaszerezze a katalán Rosellón grófságot.⁴⁴ A *Piis fidelium* bulla szövegének ismertetésekor Alfonso García-Gallo fordítására támaszkodom, hogy kiemeljem annak az új egyházi méltóságnak a fontosságát, melyek Cipangótól (a mai Kína területei) a Földközi-tenger keleti medencéjéig terjedtek a pogány vidékeken (*in partibus infidelium*):

„Sándor püspök, Isten szolgáinak szolgálja. Szeretett fiunknak, Bernal Boylnak, a ferencesek rendjébe tartozó testvérének, a nevezett rend helytartójának a spanyol királyságokban egészséget és apostoli áldást kívánunk. A hívók kegyes kívánságát, különösen az uralkodókét és katolikus hercegeket, akik figyelemmel kísérik a hit terjesztését, az isteni vetés növekedését, a katolikus hit kiteljesedését és a lelkek megmenekülését, Isten segítségével jóváhagyjuk és megfelelő jóindulattal támogatjuk. Így tehát, ahogy Krisztusban szeretett fiunk, Ferdinánd és Krisztusban szeretett leányunk, Izabella, Kasztília és León, Aragónia és Granada becsült királya és királynője nemrégiben közölték velem, mély vallásos buzgalommal, hogy azt kívánják, hogy a katolikus vallás elterjedjék azokon a földeken és szigeteken, melyeket ők fedeztek fel Nyugat felé, és az óceán, mely addig ismeretlen volt mások számára, és amelyeket később fognak felfedezni, virágozzék és dicsőüljön meg a hit által, elhatározták, hogy elküldenek téged és más alkalmas, általad kiválasztott egyházi és világi személyeket

42 Szászdi León-Borja, 2006. 185–189.

43 Szászdi León-Borja, 1995. 1577–1629.; García-Gallo, 1957–1958. 799–807., 814–816. A Katolikus Királyok spirituális hatalmát az 1493. május 4-én kelt *Bulla Eximiae devotionis* foglalja össze, melynek latin szövegátiratát lásd: https://la.wikisource.org/wiki/Eximiae_devotionis. A *Piis fidelium bulla* (1493. június 26.) apostoli helytartóvá nevezi ki Boylt, megadva mindazon eszközöket és széles körű hatalmat, amelyet feladata előírt. Ez a bulla fennhatósággal ruházta fel Boylt a keleti területek keresztény lakosai felett, akiket útja során találhat, valamint az expedíció utasai és legénysége felett lelkiéleti kérdésekben, keletre érkezésüket követően is. Erről lásd: García-Gallo, 1957–1958. 810–814. Mint látható, a pápa a pápai privilégiumok juttatásában az indiánok áttérése érdekében igen nagylelkű volt a Katolikus Királyokkal, ahogyan a portugál királyokkal is La Mina és Guinea tekintetében. Éppen ez a tény ad kulcsot az atlanti afrikai evangelizáció modelljéhez, ami nem volt más, mint a ferencesek San Jorge de la Mina, Guinea és Manicongo királyságának evangelizációja során szerzett tapasztalatai. Wohlmuth helyesen állapította meg, hogy Boyl hatalma azokon a tapasztalatokon nyugodott, amelyeket Alonso de Bolaños barát Guineában szerzett. Wohlmuth, 1992. 545.

44 A grófság Spanyolországnak való átadására 1493-ban, a barcelonai paktummal került sor.

arra a területre, hogy prédikáljatok és vessétek el Isten szavát azoknak a területeknek és szigeteknek a lakosai között, akik nem ismerik hitünket, térítsétek meg őket hitünkre, a katolikus vallásra és tanítsátok meg nekik, hogyan járjanak Urunk nyomában parancsolatai szerint. Reméljük, hogy amit rád bízunk, jól és szorgalmasan fogod végrehajtani, te, aki áldozópapja vagy a nevezett szigeteknek és területeknek, rendtársaidal és általad vagy a Király és a Királynő által választott társaiddal; anélkül, hogy feletteseid vagy bárki más engedélyét kellene igényelned, menj és maradj ott, amennyi időt alkalmasnak tartasz; te és más alkalmas áldozópapok, világi vagy egyházi személyek bármely rendből, prédikáljatok és vessétek el Isten szavát és térítsétek meg az ott élőket a katolikus hitre és kereszteljétek meg őket és tanítsátok hitünkre, és az egyházi szentségekre, amikor erre alkalom nyílik...”⁴⁵

Bernal Boyl szerzetes és az admirális közötti első konfliktus nem sokat váratott magára, történt ugyanis, hogy a helytartó atya arra kérte Kolumbusz Kristófot, tegyen igazságot egy áruló törzsfőnök esetében, aki sorsukra hagyta a Fuerte Navidad-i keresztényeket, kitéve őket így a biztos halálnak Caonabo törzsfőnök és harcosai keze által. Boyl és sok újonnan érkezett spanyol felháborodására Kolumbusz inkább a kivárást akarta választani, holott egyszerűen csak elrettentő példát kellett volna statuálnia, mivel Caonabo parancsára megölték mindazon keresztényeket, akik Cibaóban a bányák felé vezető utat keresték, az áldozatok között volt az Újvilágban született első mesztic gyermek is. A Boyl és Kolumbusz közötti feszültséget tovább mélyítette, hogy útjára a helytartó atya – akinek a fent idézett oklevél értelmében joga volt kiválasztani azon *alkalmas* egyháziakat, akik térítő feladatában segítik – picardiai ferenceseket vitt magával, ami nem bizonyult a legszerencsésebb döntésnek részéről, hiszen azok nem tudtak spanyolul írni, a nyelvet is alig beszélték, illetve nem ismerték az Antillák és Bahamák arawak dialektusait sem.⁴⁶ Hispaniola szigetére érve viszont Kolumbusz megtagadta Boylnak, hogy az a néhány indián tolmács, aki megtanult spanyolul, segítse a prédikálásban őt és szerzeteseit. A tevékenység – melyet Bernal Boyl az út céljának gondolt – illetén akadályozása az első joghatalmi konfliktust jelentette az egyház és az Újvilág ideiglenes kormányzata között. Annak ellenére, hogy sok visszaélést kellett elszenvedniük a keresztényeknek az admirális részéről, aki egyébként alkalmatlannak bizonyult a kormányzásra, csak a katalán pap mert szembeszállni vele, mivel a hatalom, amit az uralkodóktól és magától a pápától kapott, feljogosította, hogy ellenálljon az egykori genovai gyapjúkereskedő fenyegetéseinek.

45 García-Gallo, 1957–1958. 810–811.

46 Így amikor az egyik francia ferences titokban akart írni a királynak, és ismertetni a Kolumbusz által elkövetett atrocitásokat, Miguel Muliartéhoz kellett fordulnia, hogy fordítsa le a levelet spanyolra. Muliarte Kolumbusz sógora volt, és kínvallatás közben halt meg Hispaniola szigetén, amikor az említett levéllel kapcsolatban faggatták Kolumbusz emberei. Keveset tudunk Muliartéről, általában francia nemzetiségűnek mondták, bár a vezetékneve baszk eredetű. Tény, hogy Fuenterrabíában létezik Muliarte nevű helység. Halála körülményeiről részletesen beszámol a következő tanulmány, amely egy, a Simancasi Főlevéltárban nemrég felfedezett kolumbiai forrást dolgoz fel: Bueno–Aguirre, 2006. 125–127., 147., 155., 157., 223., 249–250.

Míg Hispaniola szigetén tartózkodtak, Boyl sikerrel vetett gátat Kolumbusz Kristóf arra irányuló folyamatos törekvéseinek, hogy a hit ügyeibe beavatkozzék. Személyes bosszúhadjárat során az admirális-alkirály megtiltotta az őslakosok megkeresztelését, maga kérdezte ki őket a katekizmusból, megpróbálta továbbá elrejtetni valódi szándékát, hogy pogányságban tartsa őket, és így mint a saját fennhatósága alá tartozókat rabszolgaként elküldhesse Sevillebe. Kolumbusz az indián nőket és gyerekeket házában szolgálómunkára kötelezte, míg az erősebb indián férfiakat az aranymosó bányákba vagy mezei munkára küldte. A legjobb „darabokat” saját maga és ügyfelei számára tartotta fenn.

Azzal is vádolták Kolumbuszt, hogy hagyta éhen halni a keresztényeket, és kizárólag háztartásának tagjai és barátai kaptak jó ellátást.⁴⁷ A keresztények per nélküli kivégzése, a csonkítások és a nyilvános megszégyenítések odavezettek, hogy Boyl, az egyetlen Kolumbusznak nem alárendelt hivatalos személy szembeszállt vele. Az apostoli helytartó elrendelte, hogy oltsák el a gyertyákat az oltárokon, távolítsák el a díszítéseket, és szüntessék be a szentségek kiszolgáltatását (*cessatio a divinis*). Eközben Kolumbusz – semmibe véve Kasztília törvényeit – minden előzetes megfontolás nélkül rótt ki a halálbüntetéseket a legkisebb vétségekért is. Kihasználva az admirális távollétét, elégedetlen szolgák és királyi hivatalnokok kíséretében Bernal Boyl visszatért Kasztíliába.⁴⁸ A szerzetes nem tanúsított engedetlenséget; ellenkezőleg, élt a *Piis fidelium* bulla által kapott pápai felhatalmazással, hogy visszatérjen, amikor megfelelőnek véli. Az új hívőket a hátrahagyott ferencesekre bízva, hírt vitt a spanyol udvarba a káoszról, ami Hispaniola szigetén uralkodott.⁴⁹ Ekkortól kezdték egyébként a ferencesek az alkirályt fáraónak nevezni.⁵⁰

A ferencesek újvilági szerepe kapcsán fontosnak tartok egy rövid reflexiót. A Kisebbségi Rendje szerzeteseinek lelkesedése nélkül Kolumbusz teljes

47 Az élelmiszerek szűkössége az első újvilági városban, Villa Isabelben állandósult és nagy szenvedést okozott, éppen ezért Kolumbusz a fejadag megvonását mint a halálbüntetés diszkrétebb válfaját alkalmazta. Több mint ötven keresztény halt éhen és szomjan, miközben az alkirály elrendelte, hogy dobják a tengerbe a fogyasztásra nem alkalmas élelmiszereket. Szászdi León-Borja, 2009a. 223–242.

48 Boyl barát Európába való visszatérte után 1495 áprilisáig gyakorolta vikáriusi jogát, és a Katolikus Királyok sosem vonták kérdőre az Újvilágban hozott döntései miatt. Ellenkezőleg, valószínűsíthető, hogy meghallgatáson fogadták, amikor 1500-ban felfüggesztették Kolumbusz alkirályi hatáskörét. 1503-tól az Újvilág lelki vezetését vallási megbízottak végezték, akiknek saját helytartóik voltak. Szászdi León-Borja, 1996b. 453–455.

49 Fernández de Oviedo, a kortárs történetíró a következőt jegyezte fel: „Az Admirálisról azon szerzetes igen rossz véleményvel volt; és mivel a pápa engedélyével rendelkezett, igyekezett megfélemlíteni az Admirálist. Így amikor Kolumbusz úgy ítélkezett a bűnözők felett, hogy azzal kiváltotta a barát rosszallását, az kérdőre vonta, majd elrendelte a szentségek kiszolgáltatásának felfüggesztését. Erre az Admirális megparancsolta, hogy a fejadagokból sem Boyl barát, sem háza népe ne részesedjék.” Fernández de Oviedo, 1992. vol. 1. 51. (Libro I. Capítulo XIII.)

50 A pozsonyi líceum könyvtára (Lyceálna knižnica v Bratislave) őriz egy érdekes levelet, amelyet 1496-ban az újvilági ferences szerzetesek írtak, és amelyben Kolumbuszra mint a zsarnokság megtestesítőjére fáraóként hivatkoznak. *Codex Bratislavis*, 1986. Lásd még: Fernández-Armesto, 1993. Az említett levélben Kolumbusznak felróják mindazon károkat, amelyeket az indiánoknak, illetve a keresztényeknek okozott, eszerint ő volt a fáraó, aki Isten népét rabszolgasorba taszította. Vádolták továbbá azért, mert az indiánokat elválasztotta asszonyaiktól, akiket házimunka végzésére kényszerített vagy rabszolgaként használt.

vállalkozása nagy valószínűséggel kudarcba fulladt volna. A hit terjesztése iránti elkötelezettségüket méltán példázzák a sevillai ferencesek, akik minden eszközt felhasználtak, még a nyomásgyakorlást is, hogy módot teremtsenek a bálványimádók megtérítéséhez. Így a millenarizmus minden ember megtérítésére törekvő céljának jegyében a Guineai bulla kinyomtatása is a Kanári-szigetek lakosságának megtérítését szolgálta.⁵¹ A rend evangelizációs elhivatottsága még azokból az időkből ered, amikor Szent Ferenc, a rend alapítója a Szentföldre utazott. Ezután a kora középkorban a ferencesek többször is megkísérelték evangelizálni a Keletet. Azt is érdemes felidéznünk, hogy amikor Kolumbusz első útjáról 1493-ban visszatért, a Katolikus Királyok mint a szentföldi ferences kuszódia személyes patrónusai hírül adták a jeruzsálemi ferenceseknek a három karavella (értelmezésükben) távol-keleti útját.

Újabb keresztelők és a már megszokott keresztszülők

Az 1492. évhez kötődő, fentebb részletesen elbeszélte keresztelők jelentőségéhez fogható eseményt Gonzalo Fernández de Oviedo történetíró jegyzett fel 1493-ban az első újvilági indiánok Spanyolországba történő megérkezése kapcsán: *„Hat indián érkezett az első Admirálissal a Barcelonában tartózkodó királyi udvarba (...), akik saját akaratukból és bölcs tanácsra kérték, hogy felvehessék a keresztséget; és a Katolikus Királyok könyörületességükben megadták nekik e kegyet; és Őfelségeikkel a Királlyal és a Királynővel együtt elsőszülöttjük, a Felséges Herceg közösen voltak a keresztszülők. Az indiánok közül a legmagasabb rangúnak, aki Hispaniola szigetéről származott, és Goacanagarí cacique, avagy király rokona volt, a don Fernando de Aragón nevet adták; egy másikuk a don Juan de Castilla nevet kapta a keresztségben; és az összes többiek mind olyan neveket kaptak, amelyeket keresztszüleik kérésükre bölcs megegyezéssel, a katolikus egyház hagyományához illően választottak. A második, don Juan de Castilla nevű indiánt a Herceg igen megkedvelte, s elrendelte, hogy háza népe közé kerüljön, és igen jól bánjanak vele s becsüljék, mint ha főnemesi sarj lenne. Azt is megparancsolta, oktassák és tanítsák meg neki szent hitünket, ezzel pedig Patiño majordomusát bízta meg; én később találkoztam ezzel az indiánnal, mikor már jól beszélt nyelvünket, de két év múlva meghalt. A többi indián mind visszatért az Admirálissal Hispaniola szigetére annak második útján.”*⁵²

Igen kevés adat áll rendelkezésre az ekkor megkeresztelkedett indiánok életéről. Az infáns, János herceg szolgálatába került indiánról természetesen több

51 A Guineai bulla és a granadai háború kapcsolatáról, valamint arról, hogy Ferdinánd király már 1479-től úgy vélekedett, hogy a háború nem szolgál másra, mint hogy megfizessék a hitetlen pogányok által lakott Kanári-szigeteket meghódító katonákat, lásd: Wohlmuth, 1992. 542. A IV. Henrik halálát követő örökösödési háborúban Ferdinánd és Izabella önkényesen felvették a portugál királyi címet, és Guineára, valamint a Zöld-foki-szigetekre is bejelentették igényüket. Az 1479-ben kötött alcáçovasi békét követően a Guineai bulla által juttatott beneficiumokat arra használta Kasztília, hogy megtérítse a Kanári-szigetek őslakosait. A kasztíliai lobogó alatt hajózó, valójában andalúz hajók Ferdinánd és Izabella nevében hódították meg a zöld-foki Santiago-szigetet.

52 Fernández de Oviedo, 1992. vol. 1. 31.

információ áll rendelkezésünkre. Gonzalo de Baeza, a királyi kincstár kezelője számadásaiban az 1493. évre vonatkozóan az alábbiakat jegyezte fel Juan de Castillával kapcsolatban: „A királynő juttatásában ezen év december 13-án 13 002 és fél maravédi, amit a mondott kincstárnok kifizetett Őfelsége megbízásából azon öltözetekért, melyeket a Herceg 17 lovászának és egy, Indiákról származó szolgálójának készíttetett, másrészt más felszerelésekért és libériákért, miket a 17 mondott inasnak és egy öltözetért, a mondott indiánnak, Zaragozában, ezen költségekért: öt és fél vara⁵³ barna posztóért, egy barna köpenyért a mondott indiánnak, aminek varája 227 és fél maravédi, varratása 1249 és fél maravédi; három vara zöld posztó, varája 70 maravédi, összesen 210 maravédi és a mondott köpeny és mente varratásáért 105 maravédi, még egy öltözetért 239 maravédi, és gyapjúkesztyűre 17 és fél maravédi, ami összesen 1821 maravédi.”

Valamivel többet tudunk még Diego Colónról, az admirális fiáról elnevezett indiánról. Don Fernando de Aragón, Guacanagarí törzsfőnök közeli rokona hamarosan elhunyt. A frissen katolizált indiánok többsége vissza akart térni az Indiákra, ám nagy részük még Cádizban, az út megkezdése előtt himlőben meghalt.⁵⁴ Kevesebb mint fél évtizeddel később, 1496. július 29-én szintén a guadalupai kolostor templomában zajlott le azoknak az indiánoknak a keresztelője, akiket Kolumbusz második útjáról hozott Kasztíliába. A guadalupai Első Keresztelőkönyv így számol be az eseményről: „Pénteken, ezen hónap 29. napján megkeresztelték Cristóbal és Pedrót, don Cristóbal Colón Admirális szolgálóit. Cristóbal keresztszülei voltak: Antonio de Torres és Andrés Blásquez; Pedro keresztszülei pedig señor Coronel és señor Varela comendador, a szertartást Lorenzo Fernandes káplán tartotta.”⁵⁵

A gránátalmafa oltalmazó árnya

A valladolidi Szent Gergely-kollégium homlokzata valószínűleg a leghatározottabb építészeti szimbóluma a Katolikus Királyok hatalmának; politikai szimbolizmusának átütő ereje talán csak a salamancai egyetem épületéhez fogható, mely azonban későbbi, és I. Károly (V. Károly német-római császár) uralkodásához (1516–1556) köthető.⁵⁶ A dominikánus kollégium homlokzata egyidős a szintén

53 Régi spanyol hossz mérték, körülbelül 0,83 méter.

54 Szászdi Nagy, 1995. 186. *Cuentas de Gonzalo de Baeza*, 1956. vol. 2. 116–117.

55 CDD 1994. vol. 2. 909.

56 Meggyőző az elképzelés, miszerint ezen salamancai homlokzat ihletője a valladolidi dominikánus kollégium homlokzata. A salamancai épületnek három fő széles gyámfala van, melyek függőlegesen öt sávra tagolódnak, míg vízszintesen hámosztatúak, és az érkezőket fogadó bejárat felett elhelyezkedő medalion díszítése a királyi patronátus allegóriája. Az aranykor uralkodóiként megjelenített Katolikus Királyok képmását görög nyelvű felirat övezi. Szintén középen, a második vízszintes tagolásban jelenik meg a spanyol uralkodói címer. Ezen alapelrendezés és épületszobrászati díszítőmotívumok forrásának egyértelműen a valladolidi Szent Gergely-kollégium épületét tekinthetjük, melynek központi elemei két figurális pilaszter, melyeket három vízszintes homlokzatosztat keretez. A nagyobb, reliefdíszítésű elem a bejárat timpanonja felett helyezkedik el, és a tudás fáját ábrázolja, lombkoronájában a Szent Jánost szimbolizáló sassal, mely a Katolikus Királyok címerét tartja. A salamancai épület homlokzatát 1529 és 1533 között emelték, és kétségtől propagandacélokat is szolgált abban a városban, amely aktívan részt

valladolidi Szent Kereszt-kollégiumával, melyet Pedro González de Mendoza kardinális alapított. A két épületnek mégis kevés egyforma díszítőeleme akad; ezek közé tartozik a térden imádkozó, védőszentjeiktől kísért patrónusok figurájával díszített timpanon és a szintén ornemens funkciót ellátó támfalak, amelyek keretbe foglalják a főhomlokzat díszítőelemeit.⁵⁷ A Szent Kereszt-kollégium homlokzatán a Szent Jánost jelképező sas karmaiban megjelenített királyi címerben a gránátalmafa nem látható a címerpajzs egyik mezejében sem, míg a Szent Gergely homlokzatán már feltűnik ez a hódítást ünneplő növényi szimbólum. A tudás fája mint gránátalmafa jelenik meg, és az épület oromzatának peremét is termő gránátalmafaágak díszítik. A gótikus homlokzat szobrainak kiképzéséből következően lehet az alkotó szobrászok személyére. Szemből nézve feltűnik a homlokzat jobb oldalán elhelyezkedő, szobrokkal díszített pilaszter, amelynek szintén jobbán két koponya látható, alattuk keresztben elhelyezett lábszárcsontokkal, melyek a boltívtalálkozást tartó féloszlop felső végét díszítik. A szokatlan motívumválasztás, véleményem szerint, az alkotó szobrászok személyes ízlését tükrözi, akik késő gót, „lángnyelves” stílusban dolgozták fel ezt az egyértelműen közép-európai eredetű kompozíciót.

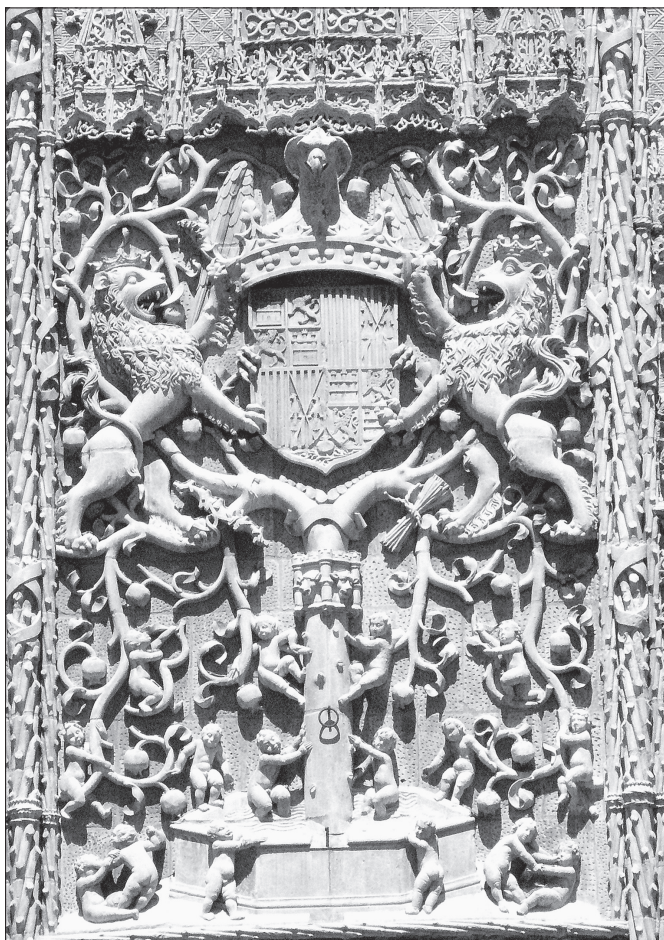
A dominikánus rend számára létrehozott neves valladolidi teológiai kollégium a kora újkori Spanyolország szellemi hatalmának egyik jelentős központja, a 16. századi Spanyolország legkiválóbb teológiai intézménye volt.⁵⁸ Falai között töltötte noviciátusát Bartolomé de las Casas, a későbbi latin-amerikai püspök, aki végrendeletében azt kérte, hogy a kollégiumban helyezték örök nyugalomra, és az intézményre hagyta könyvtárát, valamint kéziratait is. Az épület homlokzatának stílusa a német késő gótikát követi, és a vonatkozó írásos dokumentumok tanúsága szerint építése 1496-ban fejeződött be.⁵⁹ Mint már említettük, a homlokzat központi részét egy gránátalmafa díszíti, melynek ágai között megjelenik

vett a *comuneros*-felkelésben, amely politikai mozgalom meghatározó volt a Portugáliával 1479-ben és 1494-ben kötött egyezmények létrejöttében. A salamancai lakosok megbotránkozására a homlokzaton a Katolikus Királyok mellett mint szellemi-politikai örökségük folytatója megjelenik V. Károly német-római császár (I. Károly néven spanyol király) és a császárné, Izabella portugál infánsnő is.

57 Az építési munkálatok befejezéséről megemlékező latin nyelvű felirat, mely az épület Szent Kereszt-bejáratánál található, 1491-et jelöli az építkezés záró dátumaként, így a homlokzat a Szent Gergely-kollégium homlokzatánál korábbiként datálható.

58 Amikor II. Fülöp felvetette egy *Librería Real*, vagyis királyi könyvtár alapításának ötletét, Juan Páez de Castro a következő tanácsot fogalmazta meg: „A legmegfelelőbb hely, véleményem szerint, Valladolid lenne, mivel Felsőged sokat tartózkodik a városban királyi audiencián, emellett a város egyetemén, kollégiumaiban és kolostoraiban mindenféle nemzet képviselői gyakran megfordulnak.” Páez de Castro, 2003. 67. A kollégiumok, melyekre a szerző utal, a Santa Cruz, a San Gregorio és a San Ambrosio voltak.

59 1487-ban Alonso de Burgos, Palencia püspöke, aki burgosi katolizált zsidó családból származott, engedélyt kapott VIII. Ince pápától arra, hogy a prédikátor atyák Szent Pál-kolostora szomszédságában egyetemet alapítson Valladolidban. Az egyetem kápolnája valószínűleg 1490 elején készült el. Itt található a palenciai püspök sírja, aki 1499. november 8-án halt meg, és akit tréfás becenevén életében csak Habarcis barátként (*Fray Mortero*) ismertek, mivel rendelkezései nyomán született meg a Szent Gergely dominikánus kollégium csodálatos épülete, illetve a valladolidi Szent Pál-templom egyes részei. Az egyetem homlokzatának tervezője feltételezhetően Gil Siloe fia és Juan Guas volt; az előbbi Simón de Coloniával és műhelyével dolgozott, így nem véletlen, hogy ez az építésműhely vett részt a szomszédos Szent Pál-templom 1490-ben zajló munkálataiban. Urrea Fernández, 1982. 94. Lásd még: Wetthey, 1936.

1. kép.
A valladolidi
Colegio de San Gregorio
homlokzata (részlet)

egy, a Katolikus Királyok címereivel díszített, nagyméretű címerpajzs, melyet két ágaskodó, koronás oroszlán tart (1. kép). A gránátalmafa mint az élet bőven termő fája jelenik meg, és egy stilizált díszkútból nő ki; a fa tövében számtalan puttó, illetve gyermek játszadozik, vagy a fa gyümölcseiért ágaskodik.⁶⁰ A ruhátlan gyermekek a föld még pogány népeinek szimbólumai, melyek szomjúhoznak az igaz hit gyümölcseire és annak fája árnyékában oltalmat, azaz a hispán monarchia gyámságát keresik ellenségeikkel, értelmezésében a törökökkel és az eretne-

60 Fontos megjegyeznünk, hogy a humanisták számára a gránátalma a titkos tudás és a termékenység szimbóluma volt, emellett Spanyolországban a Granadai Királyság heraldikai szimbóluma is. A homlokzaton megjelenő motívumban egymásra vetül a három szimbolikus jelentésréteg. Hasonlóan, a stilizált kút, melyből a gránátalma kiemelkedik, egybeesik a Mária-szimbólumok egyikével is, hiszen felidézi a hit vizét, amely enyhíti a hívő lelkek szomjúságát. A puttók pedig az ártatlanság állapotában leledző természeti népeket testesítik meg, melyek nem ismerik még az Úr szavát, és csak az igaz hit elsajátításával nőhetnek fel.

kekkel szemben. A bejárat timpanonja felett, egy csúcsos boltív mezőjében jelenik meg két idős férfi térdelő alakja, akik egymás szakállát tépik; egyikük turbánt visel, a másik feje ugyanakkor fedetlen, és két angyal igyekszik szétválasztani őket. A figuracsoport a judaizmus, az eretnekség és a hit egyértelmű allegóriája, ami azért is szembetűnő, mert ugyanebben az épületben harcoltak a medreszék, vagyis a Koránt tanulmányozó iskolák az eretneknek tartott, zsidó hitüket titokban gyakorló *marranók* ellen. A Szent Gergely-kollégium mind stílusában, mind működésében a törökellenes harcok szellemi támogatójaként is értelmezhető.

A Katolikus Királyok uralkodói címerét Szent János sasa óvja kiterjesztett szárnyakkal. Szent János az uralkodópár egyik legkedvesebb szentje, egyben János herceg védőszentje is volt.⁶¹ A címerhez az oroszánok lába alatt csatlakoznak Ferdinánd és Izabella személyes szimbólumai: az iga Ferdinándé, amely a hűséget és a közös célért való összetartást jelképezi (és spanyol elnevezése, *yugo*, utal a királyné keresztnévének első betűjére); a nyílveszőnyaláb pedig Izabelláé, mely a katonai hatalmat testesíti meg (spanyol megfelelője, *flechas*, pedig úgyszintén a házastárs keresztnévének első betűjét idézi fel). A központi jelenet két szélét a 16. századi kertek megszokott fonott kerítése övezi, mely mellett két sorban lovagok állnak őrt, ám az utcaszinthez közelebbi, alsó részeken ezeket a szereplőket felváltják a mezítelen, szőrös és szakállas, „természeti állapotukban” leledző vademberek,⁶² ahogy akkoriban az ártatlanságban élő, civilizálatlan népeket elképzelték. Egyes művészettörténészek szerint ezek a figurák az akkoriban felfedezett Kanári-szigetek őslakosait vagy az „újonnan meghódított” Újvilág indiánjait jelképezik.

Kutatásaim szerint a valladolidi Szent Gergely-kollégium homlokzata ornamentikájának fő ihletője az olasz humanista Pietro Martire d’Anghiera – spanyol nevén Pedro Mártir de Anglería – munkája lehetett, aki a herceg udvari nevelőjeként szolgált a Katolikus Királyokat, és nagy kegyben állt a teljes uralkodói családnál.⁶³ Egy János hercegnek ajánlott episztolájában a piemonti szerzetes így írt: *„Ne feledd, szerencsés gyermek, hogy egy fa vagy, melynek lombja a végtelenbe nyúlik, és hatalmas árnyékában összegyűlhet megpihenni sok gyámolításra szoruló nép, és amelynek ágairól éhük csillapítására mindannyian bőven termő gyümölcsöt*

61 Az infáns mindkét nagyapja János volt, II. János kasztíliai, illetve II. János aragóniai király. A királyi pár második lánya szintén a Johanna nevet kapta a keresztségben. Így az sem véletlen, hogy a Katolikus Ferdinánd által leginkább nagyra tartott szigetet az Antillák szigetcsoportjában, a mai Puerto Ricót szintén Keresztelő Szent Jánosról nevezték el.

62 A valladolidi homlokzat tíz barbárjából az utolsót, bár torzóban, a kaliforniai Huntington Museum (San Marino, Pasadena) őrzi. A szobrot valószínűleg a spanyol állam ajándékozta az amerikai milliomosnak, amikor a polgárháború után látogatást tett a városban.

63 Fontos jelezni, hogy a kollégiumot alapító Mendoza bíboros családjának tagjai, jelesül a bíboros bátyja, Tendilla grófja és Mondéjar márkija voltak azok, akik kezdetben felkarolták Pedro Mártir de Angleriát, aki a gróf meghívására érkezett Itáliából a grófi gyermekek oktatására. Nem meglepő tehát, hogy a Mendoza családhoz tartozó Santillana márkí gyermekei és azok rokonai szintén megbízásokat adtak Lorenzo Vázquez építésznek, amelyek eredményei olyan kimagasló építészeti értékű épületek, mint például Medinaceli herceg Cogolludo-palotája, a valladolidi Szent Kereszt-kollégium vagy a tendillai Szent Anna-zárda, amely már reneszánsz stílusban épült, és amelyek közül néhányban oktatótevékenységet végzett Pedro Mártir de Anglería.

remélhetnek, így mint a fecskefiókák szüleik csőréből várják az eleséget. Mindig emlékezz rá, hogy rád vannak bízva, hogy jó úton tereld valamennyi népnek nyáját, melyek birodalmadhoz tartoznak. Hatalmad fája bő termést hoz, kegyes gyermek, ha – mint az már most is szokásod – bőven öntözöd a tudományokban való elmélyülés és a jó erkölcs vizével, mely mentes minden rossz szokástól és bűntől; és fád kegyes és oltalmazó árnyékot is ad az alatta pihenőknek, ha sikerült előtte tenmagad erősítened a kegyesség erényében.”⁶⁴

A fenti levél keltezését egy korábbi tanulmányomban Kolumbusz Európába történő 1493. évi visszaérkezése, illetve János herceg 1495-ben bekövetkezett halála közötti időszakra tettem.⁶⁵ Mivel Urrea szerint 1496-ra a kollégium építési munkálatai már befejeződtek, és „az építkezés tervezett munkafázisai belülről kifelé haladtak”, valószínűnek tartom, hogy a homlokzat terve az építkezés támogatója, Alonso de Burgos, Palencia püspökének és a királynő gyóntatóatyjának rendelkezése és személyes ízlése szerint született 1493 körül, és munkálatai 1494–1495-ben zajlottak. Alonso atya nemcsak Ferdinánd és Izabella uralkodása előtt kívánt tisztelni a homlokzat ornamentikájával, hanem legfőképp a leendő uralkodó, János herceg előtt, akinek jövőbeli kormányzatához nagy reményeket fűzött. A homlokzat központi részének díszítése utal a Bernal Boylhoz intézett, korábban ismertetett *Piis fidelium* pápai bulla üzenetére is: „kereszteljétek meg őket, és tanítsátok a hitünkre”, hiszen a homlokzat puttófiguráit a díszkútként ábrázolt élet forrásában fürdőzve jelenítette meg a szobrász. A forrásból ered a hispán monarchia fája, egy gránátalmafa (a bölcsesség fája), mely gyümölcscsel és árnyékkal is szolgál az ártatlanoknak. Egy valladolidi művészettörténész szerint mind a homlokzat, mind az épület egésze nehezen datálható, mivel „nem áll rendelkezésre írásos dokumentum építésének történetéről”.⁶⁶ Annyit azonban tudunk egy királyi rendeletből, mely 1494. szeptember 6-án kelt Segoviában, hogy akkorra az építkezés már biztosan befejeződött, hiszen Garcilaso de la Vega római követnek a Katolikus Királyok

64 Anglería, 1953. 183–185. A kötet szerkesztői rámutattak, hogy az episztolákban megjelenő dátumok sokszor ellentmondanak a valós, történelmi kronológiának, bár Anglería leveleinek valóságtartalma a többi vonatkozásban kétségtelen. A spanyol korona küldetésének ezen központi szerepe és a trónörökösnek szánt, az ezzel járó feladatokról szóló emlékeztető egybecseng azzal a *providencializmussal*, ami meghatározta a Katolikus Királyok uralkodásának időszakában élő és alkotó történetírók és jogászok világszemléletét. Izabella trónra lépésétől kezdve az isteni gondviselés műveként fogta fel életének minden sikerét és kudarcát. Cepeda szerint: „A Katolikus Királyok uralmát megelőző múlt is ennek a felfogásnak a fényében tűnik fel. Péter király testvére, Henrik keze által elszenvedett halálát nem lehetett másképp értelmezni, mint büntetést számos bűnéért. Az aljubarrotai vereséget és a kasztíliai kiábrándulását a portugál-hispán egység elképzeléséből szintén Isten döntésének tulajdonították: »Ami Aljubarrotában megtörtént, azért történt, mert ellene szegültünk Isten akaratának.« (Az idézet a 15. századi udvari történetíró, Hernando del Pulgar művéből származik.)” Cepeda, ismét Hernando del Pulgar szavaival folytatja: „A korona a jogos örökösödési rend szerint Kasztíliai Péter király utódait illette, »ám az Úr rejtett akaratából ma annak leszámrazottai uralkodnak felette, aki a jogos uralkodó testvére, ám fattyú volt«. Figyelemre méltó, milyen átfogó érveléssel támasztják alá Izabella királynő trónutódlási jogait is. Ilyen értelemben nem a földi halandóknak kell megindokolniuk az események okait, hiszen azok mind az Úr mérhetetlen bölcsességéből fakadnak. Ebben a mozzanatban is világosan megmutatkozik Szent Ágoston filozófiájának a középkor egészére gyakorolt hatása.” Cepeda Adán, 2010. 88–89.

65 Szászdi León-Borja, 2001. 25–26.

66 Urrea Fernández, 1982. 94.

úgy írják le az épületet, mint „a legfigyelemreméltóbb építészeti remekmű, mely Birodalmunk határain belül, vagy akár azokon túl található”.⁶⁷

A Szent Gergely-kollégium homlokzata úgy is értelmezhető, mint a Katolikus Királyok spanyol monarchiára vonatkozó politikai programjának művészeti bemutatása. Hatása a korabeli építészekre és szobrászokra jelentős volt. Ezt hangsúlyozza Pedro Dias is, amikor rámutat, hogy a valladolidi dominikánus kollégium homlokzata az egyike volt azon építészeti alkotásoknak, amelyek közvetlen hatással voltak a belémi Jeromos-rendi kolostor (*Mosteiro dos Jerónimos*) homlokzatának kialakítására.⁶⁸ A portugáliai épület egyik eleme, mely világosan mutatja a spanyol kollégium épületéből merített inspirációt, az a figurális pilaszter, amelyet Szent Péter és Szent Pál alakja díszít. Ez az allegorikus csoportozat tisztelgés Vasco de Gama sikeres útja előtt, és feltűnik rajta Tengerész Henrik is, akinek alakja egy ikerajtó két felső boltíve közötti mezőben helyezkedik el; ugyanez a kettős elrendezéssel élő dekoratív elemhasználat megjelenik a valladolidi Szent Gergely-kollégium homlokzatán is. Amint az közismert, Tengerész Henrik portugál herceg volt az, aki a Krisztus Lovagrendje, a portugál templomos rendből leszármazott katonai rend segítségével megkezdte az Atlanti-óceán és az India felé vezető tengeri kereskedelmi útvonalak felfedezését. A Jeromos-rendi kolostor déli homlokzatán helyezkedik el a Virgen dos Reis, a királyi patrónus Szűzanya alakja, aki áldásával jutalmazza a vállalkozást, mely a portugálok annyi áldozatával járt.

Ebben az időszakban az Ibériai-félsziget királyi udvaraiban az euforikus optimizmus hangulata uralkodott, mind vallási, mind politikai értelemben, de legfőképpen a felfedezések nyomán kibontakozó kereskedelmi lehetőségek kapcsán: a Fűszer-szigetek piaca megnyílt Portugália, Kasztília és Aragónia számára. A török legyőzése lehetségesnek tűnt, a Szentföld visszahódításának esélye karnyújtásnyira volt. Eközben a tudós ferences szerzetesek közelinek hitték a Szentlélek visszatérését a földre, hiszen ennek teológiai feltétele az volt, hogy a világ minden táján élő népek összességének evangelizálása teljesüljön. Ezen profetikus légkörben jelentette be 1494-ben VIII. Károly francia uralkodó (1483–1498) Konstantinápoly és a Szentföld meghódítását, ráadásul ugyanezen évben Ferdinánd és Izabella – akik korábban szintén elkötelezték magukat Jeruzsálem visszavétele és az észak-afrikai

67 AGS Cámara de Castilla, CED. 1, 135, 2. A kérdéses forrásban a Katolikus Királyok utasítást adtak vatikáni követüknek, hogy szerezze meg a pápa engedélyét, hogy a Szent Gergely-kollégium részesüljön bizonyos beneficiumok jövedelmeiből.

68 Dias, 1993. 206. Az egybeesés nem meglepő, mivel ebben az időszakban kiválóak voltak a kapcsolatok Kasztília és Portugália között, főképpen azért, mert Mánuel portugál király első két felesége a Katolikus Királyok leányai voltak. Számos kasztíliai művészt és kőművesmestert ismerünk, aki a nagy portugál kolostor építési munkálataiban részt vett, mint például a liérganesi Juan és Diego de Castillo (portugál vezetéknevűn Castilho). Uo. 31–54. Juan de Castillo a sevillai katedrális építésén is dolgozott. Szintén ismert egy feljegyzés, amelyben szó esik három spanyol kőművesről, akik a sevillai katedráliszt építették, és 1522-ig a belémi kolostor munkáiban is részt vettek: Diego de Riaño, a fia, Aparicio és Pedro de Rozas. AGS Cámara de Castilla, 153-37. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a sevillai székesegyház építészeti hatása azért is lehetett olyan jelentős Portugáliában, mivel a délspanyol város és Lisszabon gazdasági kapcsolatai is intenzívek voltak ebben az időszakban. Sevillában volt a félsziget legmonumentálisabb gótikus székesegyháza, ráadásul a város 1526-ban V. Károly német-római császár és Izabella portugál infánsnő házasságkötésének helyszínéül is szolgált. A császári esküvő részletes leírása: Villar Sánchez, 2000. 161.

mauritániai területek rekonkviztája mellett – az új Spanyol Birodalom Nagy Károlyaként tűntek fel. VI. Sándor pápa áldását adta a Katolikus Királyok céljaira, és bulában adományozta nekik a szabad hajózás, kereskedelem és gyarmatosítás jogát az Atlanti-óceántól Indiáig terjedő területen, a királyi patronátus intézményével pedig a föld minden népe megismerhette az egyetlen igaz evangéliumot. Később ugyanezen VI. Sándor a spanyol uralkodóknak juttatta Afrika meghódításának jogát is. Egy lehetséges szövetség János pap országával és a kínai kánnal segít majd a török legyőzésében, és kétségtelen, hogy Jeruzsálem új rekonkviztáját csak a Katolikus Királyok és Mánuel portugál uralkodó vezethették. Kolumbusz maga is utalt arra, hogy az Indiákon aratott „győzelme” is hozzájárul ahhoz, hogy a Szentföldről kiszorítsák a pogányokat.⁶⁹

Nem szabad megfeledkeznünk a katolizáláson alapuló impérium kiépítésének egy másik fontos eszközéről sem, legalábbis Antonio de Nebrija humanista nyelvész annak nevezi a kasztíliai spanyol nyelvet 1492-ben *Gramática Castellana* címmel kiadott, Izabella királynőnek ajánlott nyelvtani munkájában. A kasztíliai nyelv által egységesülő, a Katolikus Királyok fősége alá tartozó területekről így vélekedik: „*Spanyolország azon részei és területei, melyek sokfelé voltak szétszórva, a királyság egységes testében egyesültek, amelynek államformája és egysége olyan, hogy sok évszázadnyi veszély és az eljövendő idők sem tudják sem megtörni, sem szétválasztani azokat.*”⁷⁰ A korszak további jellemzője, hogy megvalósíthatónak tűnt a félsziget királyságainak dinasztikus házasságokkal létrehozott uniója is, ami a spanyol Trastámara- és a portugál Avis-ház tervei között egyaránt szerepelt.⁷¹ A két ibériai királyságnak, Portugáliának és Kasztíliának számos közös politikai és gazdasági érdeke volt, ami megkönnyítette a királyságok perszonáuniójának létrejöttét V. Károly és Izabella gyermekének megszületésével.⁷²

69 Milhou, 1983. 338–340.

70 Pérez, 2011. 55.

71 Szászdi León-Borja, 1995. 1577–1630. A korabeli jogtudósok pogányokra vonatkozó értelmezéseiről: Icaza Dufour, 2008. 67–73. A Medina del Campó-i palotában kelt végrendeletében Izabella arra kérte férjét, leányát, Johannát és annak férjét, Fülöp főherceget: „*ne adják fel Afrika meghódítását és a pogányság elleni harcot*”. A Katolikus Királyok észak-afrikai rekonkviztapolitikájával kapcsolatban lásd: Doussinague, 1944. 91–124. Itt kívánom megjegyezni, hogy 1991-ben a Simancasi Főlevéltár *Estado* szekciójában egy feljegyzést találtam, melyet a régi levéltári katalógus szerint Izabella császárnéhez intéztek; valószínűleg azért iktatták így, mert egy iratcsomóban volt a malucói tárgyalások irataival. Valójában a feljegyzést Kasztíliai Izabellának szánták, szerzője feltehetően II. János portugál király (1481–1495) egyik politikai ellenlábasa lehetett. Egy évet töltöttem a kézirat tanulmányozásával, Dr. Klimes-Szlik Katalin (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest) segítségével átiratot készítettem a 40 főlíánst tartalmazó kéziratból, melynek spanyol nyelvezetét gazdagon tarkították luzitanizmusok. Joaquim Veríssimo Serrão egy, a Salamancai Egyetemen a kasztíliai–portugál kapcsolatok témájában rendezett konferencián, plenáris felszólalásában az elmúlt évek legfontosabb tudományos felfedezésének nevezte a kézirat feldolgozását.

72 A két hispán királyság között számos ideológiai azonosság létezett, ezek közé tartozott annak fontossága, hogy visszahódítsák az arabok által Afrikában elfoglalt területeket, valamint az a szándék, hogy elfoglalják a Szentföldet, és vereséget mérjenek a törökre. A birodalmi külpolitika „kasztíliai” alapelvei legalább annyira portugál, mint kasztíliai eredetűek. A portugálok Ceuta meghódításától és az Algarvei Királyság kikiáltásától követték a keresztes háború ideológiáját, amely megjelent a Sagresből India felfedezésére indított atlanti felfedezőutak hátterében is. Nem csak Tengerész Henrik álmodott Jeruzsálem

A kasztíliai politika irányelveinek, az univerzális monarchia 15. század végén kibontakozó gondolatának, a kereszténységben betöltött vezető szerepének, a török elleni keresztes háborúnak és Jeruzsálem felszabadításának alapeszméit kétségkívül a Katolikus Királyok, Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd vetették meg. Az elkövetkezendő négy évszázadban a spanyol korona és az egyház egysége töretlen maradt a hispán monarchiában, még akkor is, ha az abszolutizmus időszakában vissza-visszatérő súrlódásokat okozott a királyi patronátus intézményrendszere.⁷³

Fordította: Kürthy Ádám András–Bán Mónika Edina–Virágh Anna

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AGS

Archivo General de Simancas (Valladolid)

2. Kiadott források

Anglería

1953 Anglería, Pedro Mártir de: *Epistolario*. Estudio y traducción de José López del Toro. Madrid, 1953. (Documentos inéditos para la historia de España, 9.)

CDD

1994 *Colección documental del descubrimiento (1470–1506)*. Vol. 1. *22 de septiembre de 1470–12 de junio de 1494*. Vol. 2. *21 de junio de 1494–12 de diciembre de 1501*. Vol. 3. *12 de diciembre de 1501–4 de junio de 1506*. Ed.: Pérez de Tudela, Juan–Ezquerro, Ramón. Madrid, 1994.

Codex Bratislavensis

1986 *European Expansion, 1494–1519: The Voyages of Discovery in the Bratislava Manuscript Lyc. 515/8 (Codex Bratislavensis)*. Eds.: Krása, Miloslav–Polišenský, Josef–Ratkoš, Peter. Praha, 1986.

Colón

1982 Colón, Cristóbal: *Los cuatro viajes del almirante y su testamento*. Edición y prólogo de Ignacio B. Anzoátegui. Madrid, 1982. (Colección Austral, 633.)

meghódításáról és a török leveréséről; I. Mánuel portugál király majdnem meg is valósította ezt a célt, hiszen megszerezte a törököktől a fűszerkereskedelmi útvonalak felett gyakorolt ellenőrzést, és vereséget mért a törökre a Perzsa-öbölben és az Indiai-óceánon is. Az uralkodók politikai céljaival kapcsolatos 15. századi portugál politikai gondolkodásról lásd: *El Memorial Portugués de 1494*, 1994. Lásd még: Szászdi León-Borja, 1996. 117–132.

⁷³ Szászdi León-Borja, 2008b. 717–740.

Cuentas de Gonzalo de Baeza

1955–1956 *Cuentas de Gonzalo de Baeza tesorero de Isabel la Católica*. Vol. 1. 1477–1491. Vol. 2. 1492–1504. Ed.: Baeza, Gonzalo de–Alsina de la Torre, E. A. de la–Torre y del Cerro, Antonio de la. Madrid, 1955–1956.

De las Casas

1957 *Obras escogidas de Fray Bartolome de las Casas*. Vol. 1. *Historia de las Indias*. Texto fijado por Juan Pérez de Tudela y Emilio Lopez Oto; estudio crítico preliminar y edición por Juan Pérez de Tudela Bueso. Madrid, 1957. (Biblioteca de autores españoles, 95.)

El Memorial Portugués de 1494

1994 *El Memorial portugués de 1494. Una alternativa al Tratado de Tordesillas*. Estudio crítico y transcripción: István Szászdi Leon-Borja y Katalin Klimes-Szmik. Madrid, 1994. (Tabula Americae, 27.)

Fernández de Oviedo

1992 Fernández de Oviedo, Gonzalo: *Historia general y natural de las Indias*. Edición y estudio preliminar de Juan Pérez de Tudela Bueso. Madrid, 1992. (Biblioteca de autores españoles, 117–121.)

Gould

1984 Gould, Alicia Bache: *Nueva lista documentada de los tripulantes de Colón en 1492*. Madrid, 1984.

Navarrete

1954–1955 *Obras de D. Martin Fernandez de Navarrete*. Vol. 1. *Colección de los viajes y descubrimientos*. Vol. 2. *Colección de los viajes y descubrimientos*. Vol. 3. *Colección de los viajes y descubrimientos*. Edición y estudio preliminar de D. Carlos Seco Serrano. Madrid, 1954–1955. (Biblioteca de autores españoles, 75–77.)

Páez de Castro

2003 Páez de Castro, Juan: *Memoria a Felipe II sobre la utilidad de juntar una buena biblioteca. Descubierta en la Real Librería de San Lorenzo por Blas Antonio Nasarre*. Edición de Gonzalo Santonja. Valladolid, 2003.

Suárez Fernández

1964 Suárez Fernández, Luis: *Documentos acerca de la expulsión de los judíos*. Valladolid, 1964.

3. Szakirodalom

Amador de los Ríos

1984 Amador de los Ríos, José: *Historia de los judíos de España y Portugal*. Tomo 3. *Desde Juan II hasta la Dispersión*. Madrid, 1984.

Antelo Iglesias

2002 Antelo Iglesias, Antonio: *Estudios y ensayos de historia medieval*. Madrid, 2002.

Aram

2008 Aram, Bethany: *Leyenda Negra y leyendas doradas en la conquista de América. Pedrarias y Balboa*. Madrid, 2008.

Baer

1961–1966 Baer, Yitzhak: *A History of the Jews in Christian Spain*. Vol. 1. *From the Age of Reconquest to Fourteenth Century*. Vol. 2. *From the Fourteenth Century to the Expulsion*. Philadelphia, 1961–1966.

Bueno-Aguirre

2006 Bueno, Valera Consuelo-Aguirre, Isabel: *La caída de Cristóbal Colón. El juicio de Bobadilla*. Madrid, 2006.

Caro Baroja

1978 Caro Baroja, Julio: *Los judíos en la España Moderna y Contemporánea*. Vol. 1–3. Madrid, 1978.

Cepeda Adán

2010 Cepeda Adán, José: *En torno al concepto de Estado en los Reyes Católicos*. Madrid, 2010.

Costa

2007 Costa, João Paulo Oliveira e: *D. Manuel I. 1469–1521. Um Príncipe do Renascimento*. Lisboa, 2007.

Dias

1993 Dias, Pedro: *Os Portais Manuelinos do Mosteiro dos Jerónimos*. Coimbra, 1993.

Doussinague

1944 Doussinague, José M.: *La política internacional de Fernando el Católico*. Madrid, 1944.

Echagüe Burgos

1993 Echagüe Burgos, Jorge Javier: *La Corona y Segovia en tiempos de Enrique IV (1440–1474)*. Segovia, 1993.

Fernández-Armesto

1993 Fernández-Armesto, Felipe: *Antes de Colón. Exploración y colonización desde el Mediterráneo hacia el Atlántico, 1229–1492*. Madrid, 1993.

García-Gallo

1957–1958 García-Gallo, Diego Alfonso de: Las Bulas de Alejandro VI y el ordenamiento jurídico de la expansión portuguesa y castellana en África y en las Indias. In: *Anuario de Historia del Derecho Español*, 27–28. (1957–1958) 461–830.

Icaza Dufour

2008 Icaza Dufour, Francisco de: *Plus ultra. La monarquía católica en Indias 1492–1898. Estudios en homenaje a la Escuela Libre de Derecho en sus primer centenario*. México, 2008.

Jover Zamora

1956 Jover Zamora, José María: *Carlos V y los españoles*. Madrid, 1956.

Liebman

1971 Liebman, Seymour B.: *Los judíos en México y América Central (Fe, llamas e Inquisición)*. Madrid, 1971.

Lucena Salmoral

é. n. Lucena Salmoral, Manuel: Pérez, fray Juan (s. XV). In: *La web da las biografías*. <http://www.mcnbiografias.com/app-bio/do/show?key=perez-fray-juan>.

Mena García

2004 Mena García, María del Carmen: *Un linaje de conversos en tierras americanas. Los testamentos de Pedrarias Dávila, gobernador de Castilla del Oro y Nicaragua*. León, 2004.

Milhou

1983 Milhou, Alain: *Colón y su mentalidad mesiánica en el ambiente franciscanista español*. Valladolid, 1983.

Netanyahu

1994 Netanyahu, Benzion: *Los marranos españoles según las fuentes hebreas de la época (siglos XIV–XVI)*. Valladolid, 1994.

Peña Barroso

2015 Peña Barroso, Efrén de la: La Comunidad de Segovia y la familia Coronel. In: *Carlos V, conversos y comuneros. Liber amicorum Joseph Pérez*. Coord.: Szászdi León-Borja, István-Galende Ruiz, María Jesús. Valladolid, 2015. 51–69.

Pérez

1993 Pérez, Joseph: *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España*. Barcelona, 1993.

2011 Pérez, Joseph: *Entender la Historia de España*. Madrid, 2011.

Serrão

1998 Serrão, Joaquim Veríssimo: *A Misericórdia de Lisboa. Quinhentos anos de História*. Lisboa, 1998.

Sousa

2002 Sousa, Ivo Carneiro de: *A Rainha D. Leonor (1458–1525). Poder, misericórdia, religiosidade e espiritualidade no Portugal do Renascimento*. Lisboa, 2002.

Szászdi León-Borja

1995 Szászdi León-Borja, István: Después de la *Inter caetera*, ruptura y cambio en la política indiana de Alejandro VI. In: *Memoria del X Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano*. Tomo II. México, 1995. 1577–1629.

1996a Szászdi León-Borja, István: Las Paces de Tordesillas en peligro. Los refugiados portugueses y el dilema de la guerra. In: *Las relaciones entre Portugal y Castilla, en la época de los descubrimientos y la expansión colonial*. Ed.: Carabias Torres, Ana María. Salamanca, 1996. 117–132.

1996b Szászdi León-Borja, István: Una minuta para el gobierno de indios y cristianos. In: *Revista de Historia del Derecho*, 24. (1996) 451–482.

1999 Szászdi León-Borja, István: La integración de las élites de cristianos nuevos: alianza y vasallaje en la expansión atlántica (1485–1520). In: *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas – Anuario de Historia de America Latina*, 36. (1999) 7–31.

2001 Szászdi León-Borja, István: *Los viajes de Ojeda y las rutas comerciales indias. El valor económico del señorío del mar de los Reyes Católicos*. Santo Domingo, 2001.

2002 Szászdi León-Borja, István: Rodrigo de Escobedo, Justicia y Teniente del Virrey de las Yndias. In: *Nova Hispania* [Universidad Nacional Autónoma de México], 6. (2002) 7–53.

2006 Szászdi León-Borja, István: Colón, gobernador de los indios, amigos, vasallos y esclavos. In: *Cuadernos de Historia*, 16. (2006) 175–194.

2008a Szászdi León-Borja, István: La creación de derecho durante la gobernación de Pedrarias Dávila en Castilla del Oro. In: *Derecho, instituciones y procesos históricos: XIV Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano*. Coord.: Puente Brunke, José de la-Guevara Gil, Jorge Armando. Lima, 2008. 399–414.

2008b Szászdi León-Borja, István: Un obispo de Popayán frente a la Monarquía Absoluta. Fray Agustín de Coruña y el problema de las jurisdicciones episcopales. In: *Boletín de historia y antigüedades*, 95. (2008) 843. sz. 717–740.

2009a Szászdi León-Borja, István: Cristóbal Colón y la muerte del Abad Gallego. Una historia de tiranos tropicales y un mito jacobeo. In: *Iacobus, Revista de estudios jacobeos y medievales*, 25–26. (2009) 223–242.

2009b Szászdi León-Borja, István: El magnífico señor don Alvaro de Portugal, contador mayor de Castilla. Una trayectoria político-administrativa. In: *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*. Ed.: Val Valdivieso, María Isabel del-Martínez Sopena, Pascual. Valladolid, 2009. Vol. 2. 699–709.

2012 Szászdi León-Borja, István: Castilian Justice and Columbian Injustice: The End of the Government of Christopher Columbus in Hispaniola. In: *Journal on European History of Law*, 3. (2012) 2. sz. 53–58.

Szászdi Nagy

1966 Szászdi Nagy, Ádám: Integración de la Historia de Europa e Hispanoamérica. In: *La Torre, Revista de la Universidad de Puerto Rico*, 13. (1966) 51. sz. 37–44.

1984 Szászdi Nagy, Ádám: *Un mundo que descubrió Colón. Las rutas del comercio prehispánico de los metales*. Valladolid, 1984.

1995 Szászdi Nagy, Ádám: *Los guías de Guanahaní y la llegada de Pinzón a Puerto Rico*. Valladolid, 1995.

2000 Szászdi Nagy, Ádám: Colón no llegó a la Rábida en 1483. In: *Revista de Ciências Históricas*, 15. (2000) 71–100.

Urrea Fernández

1982 Urrea Fernández, Jesús: *Guía histórico-artística de la ciudad de Valladolid*. Valladolid, 1982.

Vilar Sánchez

2000 Vilar Sánchez, Juan Antonio: *1526 Boda y luna de miel del emperador Carlos V. La visita imperial a Andalucía y al reino de Granada*. Granada, 2000.

Waugh

2011 Waugh, Evelyn: *Jerusalén: Viaje a los Santos Lugares*. Barcelona, 2011.

Wethey

1936 Wethey, Harold E.: *Gil de Siloe and his School: A Study of Late Gothic Sculpture in Burgos*. Cambridge, 1936.

Wohlmuth

1992 Wohlmuth, Harry: Las más tempranas bulas de indulgencia españolas impresas. Nuevos datos sobre la fecha de impresión de la Bula de Guinea y de la introducción de la imprenta en Sevilla. In: *El libro antiguo español. Actas del segundo Coloquio Internacional*. Ed.: López-Vidriero, María Luisa–Cátedra, Pedro M. Salamanca, 1992. 493–553.

ISTVÁN SZÁSZDI LEÓN-BORJA

GOD'S FIRST WORDS IN THE NEW WORLD

MILLENARIANISM, HERESY AND ORTHODOXY IN THE ISLE OF LA ESPAÑOLA IN 1493

The aim of this paper is to examine the ideological background of and the motives for early Spanish exploratory journeys to the New World. It also focuses on the process that lead to Pope Alexander VI, born Rodrigo Borja of Valencia, former apostolic nuncio for the Spanish kingdoms, issuing the papal bull *Inter caetera* and resulted in establishing the first church for the indigenous peoples of the colonized Americas. The paper also undertakes a detailed exploration of the hardships that the first, temporarily assigned Christian missionaries had to face, with a particular focus on the conflict that arose as a result of the insurmountable obstacles caused by Columbus, leading to Vicar Apostolic Fr. Bernal Boyl abandoning the isle of Hispaniola. In addition, the paper is concerned with the royalist propaganda of the Spanish Monarchy, which accompanied the evangelization of pagan settlements in a land that had previously been unfamiliar with Christian teaching.

A harmadik limai zsinat és az egységes evangelizációs rendszabályok a perui egyháztartományban

Az 1582–1583-ban tartott harmadik limai tartományi zsinatra úgy tekintenek, mint a katolikus egyház dél-amerikai történetének egyik legfontosabb gyűlésére, ugyan- is mind egyházzervezeti kérdésekben, mind az egyháztartomány lelkiéletét szabá- lyozó, az egyházjogi korpusz alapját adó részletes rendelkezésekben nagy előrelé- pést jelentett.¹ A zsinat résztvevői alapvető fontosságú gyakorlati iránymutatást dolgoztak ki a limai érsekségi központú perui egyháztartomány nagy kiterjedésű területein élő, őslakos népek sikeres evangelizációjára, amelynek addigi haté- konysága évtizedek óta egyaránt foglalkoztatta az egyházi és a világi intézménye- ket. Az egyház számára az evangelizációs tevékenységtől elválaszthatatlan volt az őslakos kultúra és társadalom civilizálásának folyamata, mivel az egyházi vezetők úgy vélték, hogy az indiánoknak nemcsak a valódi hit szentségében kell részesülni- ük lelkük megváltása érdekében, hanem feltétlenül el kell sajátítaniuk és magukévá kell tenniük a hódítók által egyedülként helyesnek tartott európai életforma egyéb elemeit is. Ezen célok megvalósításához ki kellett dolgozni egy olyan stratégiát, amely illeszkedett az Újvilág társadalom-földrajzi sajátosságaihoz és az őslakos népek mindennapi életének jellemzőihez. Ez a törekvés Dél-Amerika esetében ép- pen a harmadik limai zsinat összehívásában és az ott született rendelkezésekben öltött testet.

Az evangelizáció mint a gyarmati politika központi feladata

Az Újvilág őslakos népeinek megtérítésére vonatkozó kérdés már a kolonizáció kezdetekor megjelent és a gyarmati korszak teljes idején meghatározó maradt. A térítés kezdete egybeesett a Kolumbusz első felfedezőútját közvetlenül követő időszakkal, amikor az újonnan meghódított területeken az egyház már intézmé- nyes formában is megjelent. Az újvilági területek felett adományozó bulláival (*Bulas de donación*) VI. Sándor pápa (1492–1503) a Katolikus Királyoknak gyakor-

¹ Jelen cikk a szerző korábbi írásának átdolgozott változata. López Lamerain, Constanza: El III Concilio de Lima y la conformación de una normativa evangelizadora para la Provincia eclesiástica del Perú. In: *Intus- Legere. Historia*, 5. (2011) 2. sz. 51–68.

latilag vallási ügyekben is teljhatalmat biztosított,² azzal a feltétellel, hogy az uralkodók új, a meghódított gyarmatokon élő alattvalói felveszik a katolikus hitet. Az említett pápai rendelkezések³ az amerikai területek feletti uralom legitimálásakor alapvető hivatkozási ponttá váltak a spanyol korona számára, és nagyban hozzájárultak hegemoniájának megszilárdításához az említett területeken. Emellett az őslakosok evangelizációjának és spanyol uralom alá hajtásának ideológiai alapjául szolgáltak, mivel a pápai rendelkezések hangsúlyozták a térítőtevékenység döntő fontosságát és kötelező jellegét.⁴

Ezen egyetemes vonatkozású egyházi döntések mellett azt is szem előtt kell tartanunk, hogy a spanyol korona és a katolikus egyház kapcsolatát a 16. század elejétől a királyi patronátus (*Patronato Real*) intézményrendszere határozta meg. Ez a spanyol uralkodóknak juttatott, egyházi benefícium⁵ az Újvilág spanyol gyarmatainak megteremtette az egyházi és a világi hatalom egységét, mely révén a latin-amerikai egyházi ügyek hivatalosan és a gyakorlatban is államügyekké váltak.⁶

A fentebb felvázolt egyházi és ideológiai háttér ismeretében érthetővé válik a püspökségek szokatlanul gyors ütemű megszervezése a szubkontinensen, amelyhez 1546-ban további három független egyháztartomány alapítása járult: a Santo Domingó-i, amely alá az Antillák, a Karib-térség partvidéke, a mai Venezuela és Kolumbia területe tartozott; az északi területeken a Mississippitől a mai Guatemalaig húzódó mexikói; valamint a limai, amely Nicaraguától és Panamától a Tűzföldig az összes dél-amerikai spanyol terület egyházszerkezeti központja lett.⁷

A perui egyháztartomány szerveződésének folyamata a 16. század második felére jelentős előrehaladást mutatott; köszönhető ez elsősorban az első limai érsek, Jerónimo de Loaysa tevékenységének. A szervezeti konszolidáció leghatározottabb jele az első limai zsinat összehívása volt 1551–1552-ben.⁸ Az evangelizációs munkát komolyan megnehezítették a perui gyarmati területek sajátosságai. A nagy kiterjedésű és földrajzi szempontból változatos régiók nem kedveztek az egyházi hatalom kiterjesztésének, főként azon őslakos népcsoportok esetében,

2 Kolumbusz amerikai útjait követően a Katolikus Királyok (Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd) minél hamarabb legitimálni akarták a birodalom jelenlétét a már meghódított és még felfedezendő területeken, ezért folyamodtak a pápához adományozó bulláért, aki *apostolica auctoritas* jogkörében „a hit terjesztésének keresztény fejedelme” titulását adományozta a spanyol uralkodóknak. Ezen benefíciumok pápai jogköre az egyházjogban még a kora középkorban intézményesült. Lásd: Leturia, 1959; Hera, 1992.

3 A döntő fontosságú pápai dokumentumok közé tartozik az 1493. május 3-án kihirdetett *Breve Intercaetera* pápai breve. Lásd: Hernaez, 1879. 14.

4 Rojas Donat, 2002. 79. Lásd még: Sánchez Bella, 1993. 371–388.

5 II. Gyula pápának (1503–1513) Aragóniai Ferdinánd és az őt követő spanyol uralkodók számára az 1508. évi *Universalis Ecclesiae* bulla által adományozott benefíciuma. Hernaez, 1879. 26.

6 A gyakorlatban ennek az engedménynek meghatározó szerepe volt abban, hogy a latin-amerikai katolikus egyház közvetlenül kapcsolódott a világi politikai hatalomhoz az Indiák Tanácsa (*Consejo de las Indias*) intézményén keresztül, amely 1506. évi alapításától szabályozta a latin-amerikai gyarmatok életének egyházi kérdéseit. Lásd: Gutierrez de Arce, 1954; Egaña, 1958; Shiels, 1961; Barrientos Grandón, 2004; Albani, 2011.

7 Castañeda Delgado, 1992.

8 Bár a zsinat végül nem kapott sem pápai, sem királyi jóváhagyást, határozatai fontos referenciaként szolgáltak az elkövetkező konzíliumok számára; iránymutatásukkal élénkítették az egyházi tevékenységet és segítették az egyházszervezet konszolidációját. Vargas Ugarte, 1953; Saranyana–Alejos-Grau, 1999.

amelyek távoli vidékeken, elszigetelten éltek. A helyzetet nehezítette a papok létszámában mutatkozó állandó hiány, főként a missziók vezetésére delegálható személyek tekintetében. Peru bizonytalan politikai helyzete szintén hátráltatta a térítőtevékenységet; a vidéki területeken továbbra is fel-fellángoltak a belső ellentétekből fakadó felkelések, amelyek miatt az egyházi ügyek gyakran háttérbe szorultak. Nem utolsósorban pedig az *encomienda*⁹ rendszere is nagyban akadályozta a pasztorációs munkát, hiszen gyakorlatában folytonosak voltak a visszaélések és az őslakosok túlzott munkaterhelése.

Ugyanakkor az amerikai területeken is egyre erőteljesebben érezhetővé vált az európai egyházreform-törekvések hatása: a trienti egyetemes zsinat (1545–1563) határozatai iránymutató jelentőségűek voltak egy, az egyetemes katolikus egyház megújítását célzó normarendszer kidolgozásában, és különösen relevánsnak bizonyultak a fiatal, evangelizációs problémákkal küzdő latin-amerikai egyház esetében. II. Fülöp spanyol király (1554–1598) ezért úgy rendelkezett, hogy a trienti zsinat határozatai kötelező jellegűek lesznek a korona teljes területén, ennek szellemében 1564-ben egy királyi rendelet törvényi szintre emelte a trienti zsinat vonatkozó határozatait.¹⁰

A trienti egyetemes zsinat határozatai hangsúlyozták, hogy a tartományi zsinatok szervezésével az egyház fennhatósága alá tartozó összes területen felgyorsíthatók az elrendelt reformfolyamatok,¹¹ ezért a spanyol uralkodó kötelezővé tette a konzíliumok összehívását a spanyol korona egész területén. Amerika esetében a második tartományi zsinatot Mexikóban (1565) és Limában (1567–1568) már az új egyházi normák konszolidációjára hívták össze.¹² Ekkorra jelentősen megnövekedett a latin-amerikai területeken felállított, érsekségnek alárendelt püspökségek száma; a meglévőkhöz csatlakozott a La Plata-i, a paraguayi, a Santiago de Chile-i és a La Imperial-i (székhelye a mai chilei Concepción), bár a cuzcoi, nicaraguai és santiagói püspökségek ebben az időszakban még nem tartoztak illetékes érsekséghez.¹³ Noha ezek a zsinatok vitathatatlanul elősegítették a latin-amerikai egyház szerveződését, az említett területek földrajzi-társadalmi sajátosságaiból adódó nehézségek miatt rendelkezéseik hamarosan feledésbe merültek, és nem is vezették

9 A spanyol korona azon birtokosztási rendszere, amelynek keretében a Latin-Amerikába kitelepülő spanyolok használatra földeket és ahhoz tartozó indián munkaerőt kaptak. A törvény szerint a korona közvetlenül szabályozta az indiánok munkaidejét, ellátását és adókötelezettségeit, ám a gyakorlatban a rendszer sok visszaélésre adott alkalmat.

10 Ez a törvény vonatkozott mind a világi, mind az egyházi hatóságokra, hiszen a spanyol egyház patrónusaként az uralkodó felelőssége volt a katolikus lelkiélet követésének előmozdítása a Spanyol Birodalom teljes területén. A királyi rendeletet (*Real Cédula*) idézi: Tejada y Ramiro, 1859. 1.

11 A 25. ülés határozata. Reformdekrétumok, II. fejezet: *Celébrese de tres en tres años sínodo provincial, y todos los años diocesana. Quiénes son los que deben convocarlas, y quiénes asistir.* In: *El sacrosanto y ecuménico Concilio de Trento*, 1857. 322–323.

12 A trienti zsinat döntése szerint területi zsinatokat háromévente kellett rendezni; ugyanakkor V. Pius pápa (1566–1572) latin-amerikai püspökségekre vonatkozó beneficiuma lehetővé tette, hogy ezeket az üléseket ötévente rendezzék, mivel összehívásuk nagyobb nehézségekkel járt az Újvilág távoli területein. Később XIII. Gergely pápa (1572–1585) hét évre terjesztette ki ezt az intervallumot, és végül 12 évenkénti rendszerességgel vált kötelezővé V. Pál pápa (1605–1621) alatt. Lásd: Durán, 1984. vol. 2. 347.

13 Tineo, 1990. 168.

be őket,¹⁴ ami egyértelművé tette, hogy az egyháztartományban zajló gyakorlati munka továbbra sem volt problémáktól mentes.

Ez a helyzet eredményezte a spanyol korona 16. század második felétől formálódó azon törekvését, hogy rendeletekkel szervezze át az újvilági területeinek politikai és adminisztratív gyakorlatát, és így korigálja a korábban megmutatkozó hibákat. A trienti zsinat hatása ugyanakkor elkerülhetetlenné tette, hogy a spanyol korona újradefiniálja amerikai evangelizációs tevékenységét, és felülvizsgálja a korábbi időszakban az egyház által Latin-Amerikában alkalmazott módszereket. II. Fülöp 1568-ban ezen két célkitűzés megvalósításához egy *Junta Magna* létrehozását rendelte el, amely részletes instrukciókat adott a latin-amerikai területek egyházi életének újraszervezésére.¹⁵

A *Junta Magna* széles körű törvényalkotó munkát végzett, és rendelkezései nagymértékben befolyásolták a latin-amerikai egyházi ügyek alakulását.¹⁶ Az egyik legjelentősebb döntése az amerikai egyháztartományok püspökei számbeli növelése volt, emellett részletesen szabályozta a püspökök kötelezettségeit is, mint például a vizitációk rendszerességét. A trienti zsinat rendelkezéseivel összhangban a Junta döntött a tartományi zsinatok szabályos időközönkénti összehívásáról. Az uralkodó rendeletet hozott új iskolák és templomok alapításáról is, és újra szabályozta az egyházi tized kivetésének gyakorlatát. Az evangelizáció szempontjából legáttörőbb rendelkezés valószínűleg az a Jézus Társaságnak adott engedély volt, amely lehetővé tette, hogy a jezsuiták Új-Spanyolországban (a mai Mexikó) és a Perui Alkirályságban térítőtevékenységet folytassanak.¹⁷ A térítőmunka a latin-amerikai területeken még ugyanazon évben, 1568-ban meg is kezdődött.¹⁸ Végül a *Junta Magna* döntött a Szent Inkvizíció Szent Hivatalának (*El Santo Oficio de la Santa Inquisición*) felállításáról is az Újvilágban, amelynek segítségével a latin-amerikai hitélet ortodoxiáját kívánták megszilárdítani.

A trienti zsinat egyértelművé tette, hogy az egyháznak őrködni kell a hitélet egysége és tisztasága felett. Spanyolország esetében a királyi patronátus (*Patronato Real*) rendszere miatt a latin-amerikai gyarmatokon ennek kötelezettségviselője is a korona volt. Másfelől szükségesnek mutatkozott az Újvilágban élő spanyolok tevékenységének felügyelete is, a kivándorlók ugyanis gyakorta kevésbé keresztényi életet éltek, rossz példát mutatva ezzel az indiánoknak. Így az inkvizíció a társada-

14 A harmadik limai zsinat (1582–1583) megállapította, hogy a második zsinat rendelkezési nem emelkedtek tényleges jogerőre és feledésbe merültek. Ez szövegszerűen is megjelenik a harmadik zsinat első határozatában (*Primera Acción*). Idézi: Vargas Ugarte, 1952. Tom. I. 314.

15 Parker, 2001.

16 Fernández Terrabras, 2000.

17 Nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy a Jézus Társaságnak adományozott jogosítvány, amely engedélyezte latin-amerikai tevékenységét, a *Junta Magna* politikájának része volt, vagy pedig attól független határozat. Ugyanakkor ugyanazon évben a vonatkozó rendelkezések már meg is valósultak, ami arra utalhat, hogy egy korábbi keletkezésű királyi határozatot a Junta döntésével összhangban hivatalos törvényi szintre emeltek.

18 Az első jezsuiták Perui Alkirályságba érkezéséről részletesen lásd: Nieto Vélez, 2002; Mateos, 1947. A Jézus Társaság perui történetére alapvető referenciamunka: Vargas Ugarte, 1963–1965; Egidio López, 2004.

lom egésze felett gyakorolt ellenőrzés eszközévé vált, s egyúttal az erkölcsös viselkedési szabályok betartásának kontrollintézménye lett.¹⁹ A fentebb összefoglalt tényezők mind szerepet játszottak abban, hogy rövid időn belül, 1569-ben létrejött az inkvizíció hivatala Mexikóban és Limában,²⁰ majd 1610-ben Cartagena de las Indiasban is.²¹ Kétségtelen, hogy az inkvizíció latin-amerikai megjelenése II. Fülöp újjászervező politikájának tudatos részét képezte; az ortodoxia fontosságának hangsúlyozása egybecsengett a monarchia Latin-Amerikára vonatkozó egyházpolitikai céljaival, az evangelizáció szempontjából ugyanis döntő fontosságúnak bizonyult, hogy az indiánokat a helyes vallási tanokra neveljék, és mindennapi életüket eretnekségektől és kihágásoktól mentes mederbe tereljék.

A spanyol monarchia alapvető célja – Amerika felfedezésétől kezdve – az őslakos társadalom evangelizációja volt, de 1580 körül, csaknem egy évszázadnyi gyarmati uralom után ez a célkitűzés még mindig nem valósult meg a maga teljességében. Az 1580-as évek elejére Francisco de Toledo alkirály 1580-ban történt lemondása, valamint Jerónimo de Loaysa érsek halála miatt a spanyol uralkodónak új jelölteket kellett választania a perui egyházi és világi hatalmi szervezet élére is. Az új alkirály Martín Enríquez de Almansa lett, míg az új érseki kinevezést Toribio de Mogrovejo kapta;²² mindketten 1581-ben érkeztek a Perui Alkirályság központjába. Az új alkirályt és az érseket II. Fülöp már kinevezésükkor egy harmadik tartományi zsinat mielőbbi megszervezésével bízta meg. Az egyházi gyűlés végül 1582. augusztus 15-én kezdődött, ülésén részt vettek Quito, La Imperial (a mai chilei Concepción), Cuzco, Santiago de Chile, Tukumán, Charcas y La Plata püspökei is.²³ A zsinat tagjai között az alkirály mellett jelen voltak még a parókiák előljárói, a városi tanács tagjai, a szerzetesrendek képviselői, valamint a konzulens teológusok. Közülük aktivitásával kiemelkedett José de Acosta jezsuita páter,²⁴ aki a zsinat egészének emblematisztikus figurájává vált.

19 Undurraga Schuler–Gaune, 2014.

20 Az inkvizíció limai működését részletesen ismerteti: Medina, 1956; Millar Carvacho, 1998; Maqueda Abreu, 2000.

21 A stratégiai jelentőségű regionális központokban való intézményi megjelenésük azzal is járt, hogy tevékenységük főként az urbanizált területekre terjedt ki, és nem volt egyházkormányzati hatalmuk a vidéki indián közösségek felett. Lásd: Burgaleta, 1999.

22 Toribio Alfonso de Mogrovejo y Robledo 1538-ban Valladolidban született és 1606-ban Peruban halt meg. 1581-től haláláig állt a limai érsekség élén, 1726-ban szentté avatták. Kiemelkedő apostoli tevékenysége miatt a legjelentősebb amerikai főpapok között tartják számon. Levillier, 1920; Rodríguez Valencia, 1957; Grignani, 2009.

23 Fray Pedro de la Peña, Quito püspöke és Sebastián de Lartaun, Cuzco püspöke a zsinat alatt hunytak el. Martín Enríquez alkirály is 1583-ban halt meg, utóda Cristóbal Ramírez, a Perui Királyi Audiencia első bírája lett. A zsinat résztvevőinek teljes jegyzékét tartalmazza annak első határozata. Lásd: Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 320–321.

24 José de Acosta jezsuita páter (1540–1600) 1571-ben érkezett Limába, ahol fontos térítőtevékenységet folytatott. Emellett, mivel érdeklődött Peru történelmi-társadalmi sajátosságai iránt, tanulmányozta az indián népek kultúráját. Kutatási eredményeit *Historia natural y moral de las Indias* című munkájában tette közzé. Gyakorlati evangelizációs tevékenységének tapasztalatait egy részletes teológiai értekezésben, a *De procuranda Indorum salutē*ban összegezte, amely pontos leírása az alkirályságban folyó missziós munkának, és emellett konkrét javaslatokat is megfogalmazott a nehézségek leküzdésére. José de Acostának tulajdonítják a harmadik limai zsinat aktáinak szerkesztői munkáját is; a zsinat tevékenységében konzul-

A harmadik limai zsinat és rendelkezései az őslakosok evangelizációjáról

A harmadik limai zsinat olyan széles körű egyházzségi kodifikációs tevékenységet végzett, amelynek fő célja az egyház újjászervezése, az őslakos társadalom evangelizációja és a spanyol gyarmati társadalomba történő végleges integrációja volt. A konzílium által megállapított, evangelizációs tevékenységgel kapcsolatos alaptételek a teljes gyarmati időszak egyházi gyakorlatában érvényesek maradtak.

A zsinat legelső rendelkezése az egységes hitoktatási tananyag meghatározása volt, hiszen ennek szükségessége már évtizedekkel korábban bebizonyosodott; mind Loayza érsek *Instrucciones* című műve,²⁵ mind az általa összehívott két korábbi zsinat határozatai rámutattak, mennyire visszavetette a missziós tevékenységet a hitoktatás elméleti egységének hiánya. Ez a fragmentáltság magyarázható a latin-amerikai gyarmatok bizonyos jellegzetességeivel, mint a már sokat emlegetett nagy területi kiterjedés, a bennszülött népek szétszórtsága és különösen a misszionáriusok indián nyelvismeretének hiánya. Ezen nehézségek leküzdésében döntő fontosságúvá vált a hitoktatás egységes módszertanának kidolgozása. A megoldást végül egy részletes és gyakorlati pasztorációs útmutatás létrehozása jelentette, amely a teljes perui egyháztartományra érvényes volt. A harmadik limai zsinat résztvevői megszerkesztették azt a katekizmust, a *Doctrina christiana y catecismo para la instrucción de los indios*, amely 1584-ben jelent meg és egységesítette az indiánok hitoktatásának alapjait. Emellett a nyelvismeret hiányából fakadó nehézségek leküzdése végett elrendelték, hogy a hitoktatás a perui őslakosok nyelvén folyjék,²⁶ a katekizmust kecsuára és aymarára is lefordították. Ezen határozatok eredményeként először állt az egyház rendelkezésére egy, a teljes érseki tartományra vonatkozó egységes evangelizációs alapmunka, ami kétségtől a zsinat egyik legfontosabb eredménye lett. A konzílium résztvevői azt is szabályozták, milyen vallási ismeretekkel kell az indiánoknak bírniuk ahhoz, hogy szentségekben részesülhessenek. Mindazonáltal a krisztusi hit terjesztéséhez elsősorban a hitbeli alaptételek világos ismeretének szükségességét hangsúlyozták. A zsinat foglalkozott azzal is, hogy mi a legjobb módja a katolicizmus átadásának. Lehetőleg a templomokban történjen, de egyéb alkalmakkor is lehetőség kínálkozhat rá, amikor a közösség összegyűlik: „A parókiák lekipásztorai saját példájukon keresztül is tanítsák a népnek a keresztény hitet, legalább vasárnaponként és ünnepek alkalmával gyűjtsék össze a fiatalokat és a szolgánépet, és példával legyenek a családfejeknek, akik felelnek az Úr előtt családjukért, gyermekeikért, rabszolgáikért és egész házuk népéért. Ezért igyekezzenek, hogy azok illőn éljenek, annak szabott idejében

lens teológusként vett részt. Feltételezhetően szintén Acosta a szerzője annak a katekizmusnak, amely a zsinat vonatkozó rendelkezései nyomán született. Lisi, 1990. 80. José de Acosta életét és térítőmunkáját részletesen ismerteti: Lopetegui, 1942; Burgaleta, 1999; Huys, 1997.

25 Jerónimo de Loayza 1545-ben jelentette meg *Instrucción para curas de indios* című művét, amelyben már szerepelnek az evangelizációs munkának a következő évtizedekben egyre inkább kibontakozó és fontos-sá váló alaptézisei. A teljes szöveget lásd: Vargas Ugarte, 1952. Tom. II. 339.

26 Az indián nyelvek ismeretének fontosságára a térítőmunkában ismételt felhívja a figyelmet a II. határozat 6. fejezete: *Que los yndios aprendan en su lengua las oraciones y doctrinas*. Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 325.

gyónjanak, ismerjék teljességgel a hit alapjait, és a gyülekezet tagjaként rendszeresen járjanak templomba, ahol imádkozzanak és hallgassák az Úr szavát, nehogy az tör-ténjék velük, amire a Szentírás figyelmeztet, tudniillik hogy a fiak romlásával bünteti az Úr atyáikat.”²⁷

A még nem katolizált őslakosok esetében a zsinat kiemelte annak fontosságát, hogy a hit alapjait kezdetektől világosan, a nyelvismeret hiányából fakadó félre-értésektől mentesen sajátíthassák el, és így biztos tudással rendelkezzenek a kato-licizmus alaptételeit illetően. A zsinat résztvevői azt is hasonlóan fontosnak tartot-ták, hogy a hitoktatás a mindennapi élet szerves részévé váljon, ezért is emelték ki a közösségben való oktatás jelentőségét.

A szentségekben való részesülés kérdése ugyanakkor az evangelizáció kez-detétől intenzív vitákat váltott ki. Amellett, hogy a harmadik limai zsinat megállapí-totta a szentségekhez való járuláshoz szükséges hitismeret alapszintjét, vonatkozó határozatai a meglévő, nem mindig helyes gyakorlat korrigálására is irányultak. A keresztség esetében például kötelezővé tették a keresztszülők jegyzékbe vételét, hogy ily módon is hivatalossá váljanak a rokoni kapcsolatok. Szintén előírták a ke-resztény nevek használatát a keresztségben, így még hangsúlyosabbá vált a rítus-nak a hispán kultúrába is integráló mozzanata, a szakítás a pogány hagyományok-kal, valamint megelőzhetővé lett az a gyakori jelenség, hogy kellő írásos adminiszt-ráció hiányában az indiánok többször keresztelkedtek: „Hogy megelőzzük annak hibáját, hogy a kereszteny névvel nem rendelkező indiánok többször keresztelkedje-nek és kössenek házasságot, teljességgel meg kell tiltani a bálványimádó és pogány indián nevek használatát; és mind olyan nevet kapjanak a keresztségben, ami a ke-reszténységben elfogadott és általános, és kötelezettek legyenek azt használni egy-más között is. Hogy egymás közt magukat megkülönböztethessék, második kereszt-névnek a férfiak használják apjuk nevét, s a nők az anyjukét.”²⁸

A házasság szentségével kapcsolatban szintén az indián szokások felszámo-lásának fontosságát hangsúlyozták, hiszen azok ellentétesek voltak a katolikus hitté-telekkel. A zsinat kifejezetten megtiltotta a testvérek vagy más vérrokonok házassá-gát, aminek szokása ennek ellenére továbbra is fennmaradt az indián közösségek-ben.²⁹ A zsinat résztvevői rendelkeztek egyéb jellemző esetekről is, például arról, mi a teendő, ha a házastársak egyike már katolizált, a másik viszont még nem: „Akik már házasként térnek meg hitünkre, de férjük vagy feleségük még a hitetlenség álla-potában leledzik (...) ha a hitetlen fél tanúbizonyságát adja, hogy megtérne, a már kereszteny házastárs már semmi módon nem házasodhat össze másik személlyel, hanem ki kell várnia hűségben házastársa keresztség általi megváltását.”³⁰

27 II. határozat, 5. fejezet: *Que los curas instruyan la gente ruda.* Uo.

28 II. határozat, 11. fejezet: *De los nombres de los indios.* Uo. 327.

29 A szentségek témájának az indiánok mindennapi életére való alkalmazása kapcsán érdemes kiemelni az indiánok pappá szentelésének kérdését. Erről egymásnak gyökeresen ellentmondó vélemények ütköztek a visszatérő vitákban. Lásd például: Duve, 2010; Lundberg, 2008.

30 II. határozat, 10. fejezet: *Que se ha de hacer cuando de los infieles casados el uno se convierte y el otro no.* Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 326–327.

A rendelkezésekből kitűnik, hogy az egyháztartomány egészére vonatkozó evangelizációs szabályok fő célja az indián közösségekben még mindig jellemző pogány szokások felszámolása volt, aminek eléréséhez főleg az istenfélő élet és különösképpen az egyházi szentségek fontosságának oktatását vélték a legcélravezetőbbnek. Szükségesnek tartották bebizonyítani az indiánoknak, hogy a katolikus hit rítusai nem összeegyeztethetők régi hitük szertartásaival. A liturgia szabályozásának szándéka egybeesett ezzel a céllal, hiszen a hitélet ceremoniális külsőségei által az indiánok közvetlenebb kapcsolatba kerülhettek a vallással, ezért részletesen szabályozták ezt a kérdéskört is: *„Ismert és tudott dolog, hogy az indiánokat az Úr megismerésére és tiszteletére leginkább a vallás külsőséges ceremóniai és a liturgia kellékei vonzzák, így a püspökök és a papok is arra igyekezzenek, hogy minden szertartást a lehető legnagyobb tökéletességgel és pompával végezzenek, ezért törekedjenek, hogy a templomban legyenek tanult kántorok, és illő alkalmakkor zenés mise, fúvós és egyéb hangszerekkel. Erről rendelkezzenek a püspökök oly módon, melyet az Úr nagyobb dicsősége és a lelkek épülése szempontjából helyesnek tartanak.”*³¹ A fenti útmutatás hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a hitélet külsőségeinek részletes megtervezésével a vallással ismerkedő őslakosokban a vizuális benyomások és szimbólumok alapján is tudatosodjék a szentség közelsége a szertartások során.³²

A zsinat egy másik, a pogány papok és kuruzslók elkülönítésére³³ vonatkozó rendelete is azt jelzi, milyen fontosságot tulajdonítottak annak, hogy a hit alapjait a lehető legegyszerűbben tanítsák az indiánoknak, ugyanakkor minél távolabb tartsák őket a még fennmaradó pogány szokásoktól, amelyek károsak a katolizálás sikeressége szempontjából: *„Meg kell tisztítsuk a keresztény hitet minden gonosz pogányságtól, melyet a kuruzslók és a Sátán más szolgálai egyfolytában növelnek, hiszen akkora a gonoszságuk és a hazugságuk, hogy egy nap alatt tönkreteszik, amit az Úr szolgálai egyévi munkájukkal végeztek; ezért elrendeljük, hogy az összes pogány kuruzslót egy helyre gyűjtsék össze és ott tartsák bezárva, hogy pogányságaikkal és beszédükkel ne mételyezzék meg a többi indiánt.”*

A régi és az új vallás gyakorlásának határozott térbeli elkülönítésével hatékonyabbá vált az evangelizációs munka, és jobban kibontakozhatott az egységes hitoktatás, amelynek alapjait szintén a zsinat vetette meg.³⁴ Ugyanakkor a rendelkezések arra is rámutattak: az evangelizáció mellett hasonlóan fontosnak tartották, hogy az őslakosok a gyarmatokon intézményessé váló hispán kultúra elemeit is elsajátítsák. Ez a kettős pedagógiai cél vezetett ahhoz a rendelkezéshez, amely előírta a kifejezetten indiánoknak fenntartott iskolák alapítását, ahol elsajátíthatják az európai életmód alapjait: *„Az indián gyülekezetek papjai igen nagyon viseljék szívükön az indián iskolák működését, és hogy azokban tanítsanak olvasni, írni és minden egyéb szükségeset, és elsősorban törekedjenek arra, hogy az indiánok jól megtanulják nyelvünket. Ügyeljenek a papok arra, hogy az iskolák működése örven ne éljenek vissza a gyerekek munkájával és szolgálatával, ne küldjék őket szénáért vagy tűzifáért,*

31 V. határozat, 5. fejezet: *Del cuidado del culto divino*. Uo. 374.

32 Urbano, 1993. 7–30.

33 Lásd: García Cabrera, 1994; Mills, 1994, 1997.

34 Armas Medina, 1952. 101–129.; Estenssoro, 2003.

*mert lelkiismeretük felel a rábízott lelkekért. Ugyanígy tanítsák a keresztény hitet a leányoknak is, és ne fogják őket szolgálómunkára, hanem az oktatás végeztével idejében bocsássák haza őket, hogy szolgálják és segítsék szüleiket, akiknek tisztelettel és engedelmisséggel kötelesek tartozni.*³⁵

A mindennapi hitéletre vonatkozó tételek kapcsán, amelyeket püspöki rendeletekkel is szándékoztak szabályozni, ki kell emelnünk, hogy a püspök személye a latin-amerikai evangelizáló és civilizáló folyamat kulcsfigurájaként határozható meg,³⁶ kinek elsődleges feladata az evangélium hirdetése a hívek körében, ám emellett kötelessége volt a klérus felügyelete és a püspökség egyházi életének megszervezése is. Így a püspöknek naprakész információval kellett rendelkeznie a püspökségben történetekről, hiszen bármilyen probléma vagy nehézség felmerülésekor személyes felelősséggel tartozott a megoldásért. Emellett alaposan ismernie kellett az indián közösségeket és megszerveznie az ott végzett térítőmunkát. Emiatt kiemelkedő fontosságúvá vált a rendszeres püspöki pasztorációs látogatások törvénybe iktatása, aminek szintén a zsinat határozatai adtak végső formát.³⁷

Pontosan a püspöki vizitációk kapcsán szembeötlő a perui érseki tartomány egyik jellegzetessége. A változatos, sokszor szélsőséges klíma és földrajzi táj nagyban megnehezítette a vizitációk lebonyolítását, mivel a körülmények nem kedveztek a prelátusok utazásának a kiterjedt térség elszórtan elhelyezkedő püspökségeibe. Ezek a nehéz feltételek nemcsak a vizitációkat, hanem általában az egész térítőmunkát hátráltatták. A helyi jellegzetességek figyelembevételével a püspökök gyakran az általuk alkalmasnak tartott, gondosan kiválasztott lelkészek hatáskörébe delegálták a feladatokat. A fenti sajátosságok ismeretében, valamint annak tudatában, hogy nagy figyelmet kívántak fordítani az evangelizálandó területekre, a harmadik limai zsinat határozatban döntött arról is, hogy az indián területek parókiái nem maradhatnak betöltetlenül: *„Hogy lelkipásztor hiányában a gyülekezet ne széledhessen szét, törekedjenek a püspökök arra, hogy az indián falvak parókiái ne maradjanak üresen, és ha nem találhatnak olyan papokat, akik ismerik az indián nyelveket, és készek a szolgálatra, akkor is küldjenek olyan lelkipásztorokat, akikre rábízhatnak minden sürgős teendőt.*”³⁸

A gyülekezet megszervezéséhez kapcsolódóan a zsinat határozatban rögzítette azt is, hány indián hívő tartozzék egy parókiához,³⁹ és intette a papokat arra, hogy ne lépjék túl munkabírásuk határait a gyülekezet nagyságát illetően. E kérdés különös jelentőséggel bírt az Újvilágban, hiszen – ahogy korábban is említettük – az egyház szinte állandó paphiánnyal küszködött az evangelizációs feladatok elvégzése terén: *„Tisztelettel kérjük a püspököket, hogy ne egyezzenek bele abba, hogy*

35 II. határozat, 43. fejezet: *De las escuelas de los muchachos indios*. Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 341.

36 Polo Rubio, 2001. 491–502.

37 Mora Mérida, 1980. 59–67.; Traslosheros, 2014. 33–36.

38 II. határozat, 40. fejezet: *Que se provea a las doctrinas vacas de los indios*. Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 309.

39 Ez a szabályozó rendelkezés a trienti zsinat elveit követte. A limai zsinat 21. ülésén a reformdekrétumok körében iránymutatást adott arról is, mekkora gyülekezete lehet egy lelkipásztornak. IV. fejezet: *Cuando se han de nombrar coadjutores para la cura de almas. Prescribese el modo de erigir nuevas parroquias. El sacrosanto...* Uo. 231–232.

egy pap nagyobb számú gyülekezetet szolgáljon, mint amennyit munkája elbír a hit-élet napi teendőinek összességével és egyéb teendőivel, amit a liturgia előír. (...) Itt figyelmeztetünk arra az Újvilágban gyakori és káros lelkipásztori hibára is, hogy sok pap igen nagyszámú indián lelki gondozását végzi, akik egymástól is távoli helyeken élnek, és így lehetetlenség hitbeli oktatásukat, a szentségek kiszolgáltatását és lelki vezetésüket kellően megvalósítani, pedig ezen indiánoknak legnagyobb szüksége lelkipásztoruk állandó jelenléte, hiszen lelki gyermekei ők az Úr törvénye szerint.”⁴⁰

A hit alaptételeinek kérdésében a zsinat alapvető fontosságúnak tartotta, hogy a papság mindennapi munkája során is méltóságot sugározzon, és személyes példával járjon elől a jámbor és istenfélő viselkedésben,⁴¹ mivel a hit képviselői kapcsán az indiánok könnyen a nem példás magatartást is a vallásos élethez tartozónak vélhették. A zsinat tehát úgy rendelkezett, hogy az indiánokat különítsék el azoktól a spanyol egyházi és világi személyektől, akik nem élnek erényes életet vagy felhagytak a hit gyakorlásával: „Azok, akik felhagytak a vallásos élet gyakorlásával, nem maradhatnak a püspökök kegyében, így nem kaphatnak semmilyen benefíciumot és egyházi tisztséget, és nem taníthatják az indiánokat, ugyanúgy, mint azok sem, akiket nem talált alkalmasnak a Szentszék és feletteseik, vagy nem egy prelátus alá rendelve érkeznek vidékünkre. Hanem a bizonyítottan bűnösöket büntetésben is kell részesíteni.”⁴²

Az evangelizációt végző papsággal kapcsolatban a zsinat jelezte a kellő felkészítő oktatás fontosságát is, azt, hogy a leendő latin-amerikai lelkipásztorok olyan képzésben részesüljenek, aminek segítségével megfelelően tudják végezni munkájukat az Újvilág sajátos körülményei közepette is. A zsinat szemináriumok és papi oktatási központok alapításával kívánta orvosolni a képzés területén mutatkozó hiányosságokat, ahogyan azt a trienti zsinat is előírta.⁴³ A harmadik limai konzíliaum így a papi szemináriumoknak az egyháztartományban történő sürgős létrehozásáról rendelkezett: „Mivel a szent trienti zsinat, más dolgok között, melyekkel szintén foglalkozunk a jelen tartományi zsinaton, különös fontossággal elrendelte a szemináriumok alapítását, amit a részt vevő atyák (vagy jobban mondva, a Szentlélek sugallata) oly nagyon támogattak; és világos és ismert, hogy egy egyház, sem egyháztartomány nem szenved nagyobb szükségét ezen bölcs gyógyírnak, mint az Indiák fiatal egyháza, amely nagy figyelemmel kell gyarapítsa az Evangélium vetését, hogy terjessze a krisztusi hitet; (...) Ezért jelen szent zsinat, elismerve ez irányú kötelezettségét, kéri az Úr kegyelmét a püspökökre és minden előljáróra, hogy lelkükbe oltsa annak feladatát, hogy igyekezzenek minél hamarabb egyházukban a mondott szemináriumokat megalapítani.”⁴⁴

40 III. határozat, 11. fejezet: *A que numero de indios se aya de dar cura propio*. Uo. 348.

41 Az egyházi reform ezen szigorú normaközpontú megközelítése a trienti zsinat szellemiségét követi. Ditchfield, 2013. 15–31.

42 III. határozat, 10. fejezet: *Que a los apostatas y que han dexado el ynstituto de religión no se les den doctrinas de indios*. Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 347. Lásd még: Po-Chia Hsia, 1998; Prosperi, 2008; Minnich, 2008.

43 Lásd: Marcocchi, 2000; Vizuete Mendoza, 2014; Pérez Puente, 2016.

44 II. határozat, 44. fejezet: *Del colegio seminario*. Vargas Ugarte, 1951. Tom. I. 341.

A szemináriumok alapítása kimagaslóan fontos kezdeményezés volt, ami az elkövetkező évtizedekben akkor sem veszített lendületéből, amikor már egyéb – főként szerzetesrendek irányítása alatt álló – képzési központok is megjelentek. Szintén a Perui Alkirályság helyi jellegzetessége volt, hogy ezen oktatási intézmények mindegyikében megtalálható az indán nyelvek oktatása, melyek ismerete kötelező volt a missziós tevékenység résztvevői számára.⁴⁵

A harmadik limai zsinat rendelkezései általában közvetlenül kapcsolódtak az evangelizációs tevékenység megszervezéséhez. Ezt jelzi a magát a térítőtevékenységet hétköznapi szinten szabályozó rendelkezések kimagasló száma is, például: *„Ne fogadjanak el ajándékot az indiánoktól, mikor azok bémálkoznak”,*⁴⁶ *„Az indiánok soron kívül is gyónhassanak”,*⁴⁷ *„Ne fogadjanak el juttatást az indiánoktól a szentségek kiszolgáltatásáért”,*⁴⁸ *„Semmilyen pap ne hagyja el indián gyülekezetét, míg nincs kijelölt utódja”,*⁴⁹ *„Juttassanak papot azoknak, akik a bányákban vagy obraje⁵⁰ keretében dolgoznak”,*⁵¹ *„Az indián parókiáknak és kórházaknak fenntartott három kilencedről”,*⁵² *„A hitéleti vétkek az indián gyülekezetekben is büntetendők”,*⁵³ *„A papok nem kezdenek indiánok térítésébe megfelelő egyházi engedély nélkül”,*⁵⁴ *„A papok nem szerezhetik meg az elhunyt indiánok vagyonát”,*⁵⁵ *„Azon papok büntetéséről, akik engedély nélkül indiánokat dolgoztatnak vagy harácsolnak”.⁵⁶* Ezen általános rendelkezések áttekintése egyértelművé teszi, hogy a zsinat egységes evangelizációs szabályzatot célzó határozatai nemcsak magukra az indián közösségekre vonatkoztak, hanem minden pasztorációs feladatot végző egyházi személyre is. Így egyértelművé válik, hogy a spanyol korona és a latin-amerikai egyház megújulást célzó politikája a gyarmati társadalom egészére kiterjedt.

Összegzés

A latin-amerikai őslakos népek evangelizációjának feladatát a területek meghódításának kezdetétől a spanyol korona saját hatáskörébe vonta, mivel ennek sikeres végrehajtása biztosította a szubkontinens feletti spanyol uralom legmagasabb szintű legitimációját. A térítőtevékenység a hivatalos állami politika fontos kiegészítőjévé vált, emellett a pápa révén a spanyol uralkodóknak juttatott királyi patronátus

45 Zimmermann, 2006. 319–356.

46 II. határozat, 13. fejezet.

47 II. határozat, 15. fejezet.

48 II. határozat, 38. fejezet.

49 II. határozat, 41. fejezet.

50 Az obraje a latin-amerikai gyarmati ipar jelensége, a spanyol vállalkozók által alapított kisebb manufaktúrákban, jellemzően indián munkaerő foglalkoztatásával, versenyképes árú és minőségű textilipari termékeket állítottak elő.

51 III. határozat, 12. fejezet.

52 III. határozat, 13. fejezet.

53 III. határozat, 14. fejezet.

54 II. határozat, 7. fejezet.

55 II. határozat, 9. fejezet.

56 II. határozat, 5. fejezet.

benefíciuma értelmében a korona feladata volt az amerikai gyarmatok egyházi ügyeinek felügyelete, aminek következtében az egyház a gyarmati korszak egészében alárendelődött a politikai hatalomnak.

A sajátos körülmények döntő szerepet játszottak a latin-amerikai egyház gyors intézményesülésében, mind az egyházi hierarchia konszolidációja, mind a szerzetesrendek megjelenése tekintetében, mivel az intézményi alapok megszilárdítása tette lehetővé az egyházat arra, hogy szembenézzen a hatalmas feladattal, amit az Újvilág katolizálása jelentett. Az újonnan meghódított területek sajátosságaival szembesülve azonban egyértelművé vált, hogy elkerülhetetlen a hatékony evangelizációs módszerek kidolgozása, amelyek megoldást jelenthetnek a különböző latin-amerikai régiók helyi adottságaiból fakadó kihívásokra. Az egyházi és a világi hatóságok között elhúzódó vita folyt a gyakorlatban alkalmazható missziós eljárásokról. A tartományi zsinatok alkalmas fórumként szolgáltak az egyházi álláspont kialakításához, mivel a püspökök ismertethették az egyházmegyéjükben végzett munkájuk valós tapasztalatait.

A szembeötlő eredmények ellenére a 16. század végére a térítőtevékenység hiányosságai egyre egyértelműbbé váltak; ennek legnyilvánvalóbb jele az volt, hogy az indián népességet teljességében még nem sikerült evangelizálni. Sok indián a kereszténység felvétele után visszatért régi vallásához, e szokást, illetve a régi vallás gyakorlatát nagyon nehezen tudta véglegesen felszámolni az egyház. Ebben a helyzetben II. Fülöp egyházpolitikájának fő célja az evangelizáció újrászervezése volt annak érdekében, hogy a korábbi hibákat elkerüljék. Az 1563-ban véget ért trienti zsinat határozatai új irányt szabtak az egyház latin-amerikai működésének is, és a spanyol uralkodó igyekezett minél gyorsabban alkalmazni azokat a spanyol gyarmatok egyházpolitikai gyakorlatában.

Kétségtelen, hogy a harmadik limai zsinat összehívása is ennek a tudatos politikának a részét képezte, hiszen a tanácskozás fórumot biztosított a trienti zsinat újító elvi iránymutatásainak és a perui egyháztartomány addigi missziós tapasztalatainak összevetésére. A harmadik limai zsinat új szervezeti alapot teremtett az egyházi ügyeknek és kidolgozta azt a fontos evangelizációs szabályrendszert, amely azután hosszú időre alapvető fontosságúvá vált a mindennapi pasztorációs tevékenységben. A zsinat rendelkezéseinek fő célja a hitéleti egység megteremtése volt, amit a hitoktatás egységesítésével, egy közös katekizmus összeállításával és a fő indián nyelvekre történő lefordításával kívántak elérni. Másrészt felvették a harcot a pogányság fennmaradt szokásaival, különösen hangsúlyozva a szentségek, a vallásos szertartások külsőségei megtervezésének és a missziós tevékenység térbeli elkülönítésének fontosságát, valamint meghatározták a szentségek felvételét megelőző kötelező hitoktatás tartalmi elemeit.

A helyi papságnak, élén a püspökökkel, megfelelő oktatást kellett kapni az Újvilágban végzett pasztorációs munka ellátásához. Ezért a zsinat részletesen rendelkezett az egyházi személyek felelősségéről, ugyanúgy, mint a missziós munka legcélravezetőbb módjáról. Ez a részletezés jelentkezik azokban a nagyszámban született határozatokban, amelyek a missziós munkát szabályozták, és amelyek egyúttal a gyarmati hatóságok arra irányuló törekvését is tükrözik, hogy megszün-

tessék azokat a korábbi hibákat, melyek akadályozták az evangelizációs célkitűzések teljesítését.

A harmadik limai zsinat vitathatatlanul olyan hivatalos egyházszervezeti eseménynek tekinthető, mely referenciaértékű rendelkezéseivel biztos alapot teremtetett a latin-amerikai evangelizációs tevékenység számára. A zsinat rendelkezéseinek eszmei öröksége egészen a spanyol gyarmati uralom végéig nyomon követhető, ami arról tanúskodik, hogy – legalábbis elméleti szinten – a konzílium az egyháztartomány alá tartozó püspökségek vallási életének megszervezéséhez kiindulópontként szolgált.

Fordította: Virágh Anna

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Durán

1984 Durán, Juan Guillermo: *Monumenta catechetica hispanoamericana (Siglos XVI–XVIII)*. Vol. 1–2. *Siglo XVI*. Buenos Aires, 1984.

El sacrosanto y ecuménico Concilio de Trento

1857 *El sacrosanto y ecuménico Concilio de Trento*. Traducido al idioma castellano por Don Ignacio López de Ayala. Agrégase el texto latino corregido según la edición auténtica de Roma, publicada en 1564. París, 1857.

Hernaez

1879 Hernaez, Francisco Javier: *Colección de bulas, breves y otros documentos relativos a la iglesia de América y Filipinas*. Tom. 1. Bruselas, 1879.

Tejada y Ramiro

1859 *Colección de cánones y de todos los concilios de la iglesia de España y de América*. Traducción castellana con notas e ilustraciones Tejada y Ramiro, Juan. Tom. IV. Madrid, 1859.

Tineo

1990 Tineo, Primitivo: *Los concilios limenses en la evangelización latinoamericana*. Pamplona, 1990.

Vargas Ugarte

1951–1954 Vargas Ugarte, Rubén: *Concilios limenses (1551–1772)*. Tom. 1–2. *Texto de las Actas conciliares y Documentos aclaratorios*. Tom. 3. *Historia*. Lima, 1951–1954.

2. Szakirodalom

Albani

2011 Albani, Benedetta: Nuova luce sulle relazioni tra la Sede Apostolica e le Americhe. La pratica della concessione del „pase regio” ai documenti pontifici destinate alle Indie. In: *Eusebio Francesco Chini e il suo tempo. Una riflessione storica*. Ed.: Ferlan, Claudio. Trento, 2011. 83–102.

Armas Medina

1952 Armas Medina, Fernando: *Evolución histórica de la doctrinas de indios*. Sevilla, 1952.

Barrientos Grandón

2004 Barrientos Grandón, Javier: *El gobierno de las Indias*. Madrid, 2004.

Burgaleta

1999 Burgaleta, Claudio: *José de Acosta S. J. (1540–1600)*. Chicago, 1999.

Castañeda Delgado

1992 Castañeda Delgado, Paulino: *La jerarquía de la Iglesia en Indias. El episcopado americano, 1500–1850*. Madrid, 1992.

Ditchfield

2013 Ditchfield, Simon: Tridentine Catholicism. In: *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*. Eds.: Bamji, Alexandra–Janssen, Geert H.–Laven, Mary. Farnham, 2013. 15–31.

Duve

2010 Duve, Thomas: El concilio como instancia de autorización. La ordenación sacerdotal de mestizos ante el Tercer Concilio Limense (1582/83) y la comunicación sobre Derecho durante la monarquía española. In: *Revista de Historia del Derecho*, 40. (2010) 1–29.

Egaña

1958 Egaña, Antonio de: *La teoría del Regio Vicariato español en Indias*. Roma, 1958.

Egido López

2004 *Los jesuitas en España y en el Mundo Hispánico*. Coord.: Egido López, Teófanés. Madrid, 2004.

Estenssoro

2003 Estenssoro, Juan Carlos: *Del paganismo a la santidad. La incorporación de los indios del Perú al catolicismo, 1532–1750*. Lima, 2003.

Fernández Terricabras

2000 Fernández Terricabras, Ignasi: *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*. Madrid, 2000.

García Cabrera

1994 García Cabrera, Juan Carlos: *Ofensas a Dios, pleitos e injurias: causas de idolatrías y hechicerías. Cajatambo, siglos XVII–XIX*. Cusco, 1994.

Grignani

2009 Grignani, Mario Luigi: *La Regla Consueta de Santo Toribio de Mogrovejo y la primera organización de la Iglesia americana*. Santiago de Chile, 2009.

Gutierrez De Arce

1954 Gutierrez De Arce, Manuel: Regio Patronato Indiano. In: *Anuario de Estudios Americanos*, 11. (1954) 107–168.

Hera

1992 Hera, Alberto de la: El Patronato y el Vicariato regio en Indias. In: *Historia de la Iglesia en Hispanoamérica y Filipinas (siglos XV–XIX)*. Ed.: Borges, Pedro. Madrid, 1992. 63–97.

Huys

1997 Huys, Johan Leuridan: *José de Acosta y el origen de la idea de misión. Perú, siglo XVI*. Cuzco, 1997.

Leturia

1959 Leturia, Pedro de: *Las relaciones entre la Santa Sede e Hispanoamérica*. Vol. 1. *Epoca del Real Patronato 1493–1800*. Caracas, 1959.

Levillier

1920 Levillier, Roberto: *Santo Toribio Alfonso Mogrovejo. Arzobispo de los Reyes (1581–1606), organizador de la iglesia en el Virreinato del Perú*. Madrid, 1920.

Lisi

1990 Lisi, Francesco: *El Tercer Concilio limense y la aculturación de los indígenas sud-americanos. Estudio crítico con edición, traducción y comentario de las actas del concilio provincial celebrado en Lima entre 1582 y 1583*. Salamanca, 1990.

Lopetegui

1942 Lopetegui, León: *El padre José de Acosta S. J. y las misiones*. Madrid, 1942.

Lundberg

2008 Lundberg, Magnus: El clero indígena en Hispanoamérica: de la Legislación a la Implementación y práctica eclesiástica. In: *Estudios de historia novohispana*, 38. (2008) 39–62.

Maqueda Abreu

2000 Maqueda Abreu, Consuelo: *Estado, Iglesia e Inquisición en Indias. Un permanente conflicto*. Madrid, 2000.

Marcocchi

2000 Marcocchi, Massimo: *Il Concilio di Trento e l'istituzione del seminario (1563)*. Brescia, 2000.

Mateos

1947 Mateos, Francisco: Primeros pasos en la evangelización de los indios. In: *Misionalia Hispánica*, 4. (1947) 10. sz. 5–64.

Medina

1956 Medina, José Toribi: *Historia del Tribunal de la Inquisición de Lima (1569–1820)*. Santiago de Chile, 1956.

Millar Carvacho

1998 Millar Carvacho, René: *La Inquisición de Lima*. Vol. 1–3. Madrid, 1998.

Mills

1994 Mills, Kenneth: The Limits of Religious Coercion in Colonial Peru. In: *Past and Present*, 145. (1994) 84–121.

1997 Mills, Kenneth: *Idolatry and Its Enemies: Colonial Andean Religion and Extirpation, 1640–1750*. Princeton, 1997.

Minnich

2008 Minnich, Nelson H.: *Councils of the Catholic Reformation*. Aldershot, 2008.

Mora Mérida

1980 Mora Mérida, José Luis: La visita eclesiástica como institución en Indias. In: *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas*, 17. (1980) 59–67.

Nieto Vélez

2002 Nieto Vélez, Armando: Los primeros jesuitas en el Perú y la evangelización de los indígenas. In: *Sobre el Perú: Homenaje a José Agustín de la Puente Candamo*. Tom. 2. Ed.: Guerra, Margarita. Lima, 2002. 929–934.

Parker

2001 Parker, Geoffrey: *The World is Not Enough: The Imperial Vision of Phillip II of Spain*. Waco, 2001.

Pérez Puente

2016 Pérez Puente, Leticia: En una tierra inmensa y sin clérigos. La fundación del seminario del Tucumán, 1587–1611. In: *Secuencia*, 94. (2016) 6–38.

Po-Chia Hsia

1998 Po-Chia Hsia, Ronnie: *The World of Catholic Renewal 1540–1770*. Cambridge, 1998.

Polo Rubio

2001 Polo Rubio, Juan José: La figura del obispo en los Concilios Limenses. In: *Hispania Sacra*, 53. (2001) 108. sz. 491–502.

Prosperi

2008 Prosperi, Adriano: *El Concilio de Trento, una introducción histórica*. Valladolid, 2008.

Rodríguez Valencia

1957 Rodríguez Valencia, Vicente: *El patronato regio de Indias y la Santa Sede en Santo Toribio de Mogrovejo (1581–1606)*. Madrid, 1957.

Rojas Donat

2002 Rojas Donat, Luis: *España y Portugal ante los otros. Derecho, religión y política en el descubrimiento medieval de América*. Concepción, 2002.

Sánchez Bella

1993 Sánchez Bella, Ismael: Las Bulas de 1493 en el Derecho Indiano. In: *Anuario Mexicano de Historia del Derecho*, 5. (1993) 371–388.

Saranyana–Alejos-Grau

1999 *Teología en América Latina*. Vol. 1. *Desde los orígenes a la Guerra de Sucesión (1493–1715)*. Ed.: Saranyana, Josep Ignasi–Alejos-Grau, Carmen José. Madrid, 1999.

Shiels

1961 Shiels, Eugene: *King and Church. The Rise and Fall of Patronato Real*. Chicago, 1961.

Traslosheros

2014 Traslosheros, Jorge: *Historia judicial eclesiástica de la Nueva España. Materia, método y razones*. México, 2014.

Undurraga Schüller–Gaune

2014 *Formas de control y disciplinamiento. Chile, América y Europa, siglos XVI–XIX*. Ed.: Undurraga Schüller, Verónica–Gaune, Rafael. Santiago de Chile–Lima, 2014.

Urbano

1993 Urbano, Henrique: Ídolos, figuras, imágenes. La representación como discurso ideológico. In: *Catolicismo y extirpación de idolatrías. Siglos XVI–XVIII: Charcas, Chile, México, Perú*. Comp.: Ramos, Gabriela–Urbano, Henrique. Cuzco, 1993. 7–30.

Vargas Ugarte

1953 Vargas Ugarte, Rubén: *Historia de la Iglesia en el Perú*. Tom. 1. Lima, 1953.

1963–1965 Vargas Ugarte, Rubén: *Historia de la Compañía de Jesús en el Perú*. Tom. 1–4. Burgos, 1963–1965.

Vizuete Mendoza

2014 Vizuete Mendoza, Jose Carlos: La Iglesia peruana después de Trento. In: *El Perú en la época de Felipe II*. Ed.: Campos y Fernández de Sevilla, F. Javier. San Lorenzo de El Escorial, 2014. 157–184. (Colección del Instituto Ecurialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, 47.)

Zimmermann

2006 Zimmermann, Klaus: Las gramáticas y vocabularios misioneros: entre la conquista y la construcción transcultural de la lengua del otro. In: *Actas del V Encuentro de Lingüística de la Facultad de Estudios Superiores Acatlán*. Ed.: Máñez, Pilar–Dosal G., María Rosario. México, 2006. 319–356.

CONSTANZA LÓPEZ LAMERAIN

THE THIRD COUNCIL OF LIMA AND THE UNIFIED EVANGELISTIC NORMS IN THE ECCLESIASTICAL PROVINCE OF PERU

The Third Council of Lima (1582–1583) was a significant provincial assembly for South America, especially because it drew up an important policy statement for indigenous Christianisation in the ecclesiastical province of Peru. The provisions made by the council corresponded to the policy of the Spanish monarch in the late 16th century, aiming at the regulation of the administration of the colonies in the New World. Also, the celebration of the Council of Trent, which had closed its sessions in 1563, induced a revision of the Church's guidelines in Hispanic America. These circumstances encouraged a rigorous Christianization policy for South America, which was the most important outcome of the Third Council of Lima.

Brentán Károly hittérítői és tudományos tevékenysége a Perui Alkirályság területén

A Latin-Amerikában tevékenykedő magyar hittérítők életéről és munkásságáról igen keveset tudunk. Ennek legfőbb oka az, hogy a vonatkozó írásos anyagok leg többje még feltáratlanul hever a spanyol, a portugál, illetve a tengerentúli levéltárak mélyén. A távolságon túl a bűvárkodásnak más akadálya is van: a jezsuita missziók iránt érdeklődő magyar, illetve más nemzetiségű kutatók tisztában vannak azzal, hogy a latin-amerikai archívumok vonatkozó anyagai a legtöbb esetben nagyrészt katalogizálás nélkül, nemegyszer más iratokkal összefűzve porosodnak a raktárak polcain. Emellett a kutatómunkát rendkívül megnehezíti az a tény is, hogy a jezsuiták 1767. évi dél-amerikai távozását követően az általuk fenntartott intézmények iratanyaga idegen kezek prédájává vált. A dokumentumok egy részét ugyan a rendtagok helyére az iskolákba, egyetemekre, illetve a még fel nem számolt missziókba érkező, nagyrészt ferences szerzetesek tovább őrizték és rendszereztek, az iratok másik része azonban – már ami megmaradt belőlük – teljesen szétszórva bújik meg Latin-Amerika különböző közgyűjteményeiben.

Brentán Károlynak, az egyik legkiemelkedőbb Latin-Amerikában működő magyarországi hittérítőnek az életútja immáron 85 éve foglalkoztatja a hazai földrajz-, illetve más természettudományokban jártas szakembereket, újságírókat, valamint a történészeket. Rövid, mondhatni lexikonszócikk-szerű biográfiai összefoglalón kívül azonban magyar nyelven még nem született Brentán Károllyal kapcsolatban alaposabb kutatásokon alapuló történeti munka. A magyar irodalomban először Pinzger Ferenc, a Pécsen tanító jezsuita 1931-ben kiadott műve említi,¹ amely – bár Pinzger a hivatalos rendi iratokra támaszkodva néhány életrajzi tévedéstől eltekintve pontos adatokat közölt – nem szakmunka, sokkal inkább a hitben való elmélyülést szorgalmazó könyv. Brentán tudományos közleményekben való első említése Magyarországon az 1950-es évek első felére tehető, amikor is a Néprajzi Múzeum muzeológusa és etnológusa, a São Paulóban született Boglár Lajos röviden – több téves adattal – Brentánt is megemlíttette a 18. századi, Latin-Amerikát megjárt magyar utazók sorában.² Ezt követően továbbra is csak rövid utalások jelentek meg róla a dél-amerikai magyar utazókról és a hittérítésről szóló munkák-

1 Pinzger, 1931. 18.

2 Boglár, 1952. 456.

ban.³ Spanyolul is mind ez idáig összesen két – 1734-ben, illetve 1738-ban írt – beszámoltó publikáltak, mindkettő egy olasz jezsuita hittérítő, Paul Maroni *Noticias auténticas del famoso río Marañon* című, a maynasi missziós kerület történelmét, annak bennszülöttjeit és szokásaikat, illetve a Felső-Amazonas-vidék természeti sajátosságait bemutató munkájának a függelékeként, amelyet részben a missziókat vezető páterekkel folytatott levelezése alapján maga Maroni állított össze.⁴

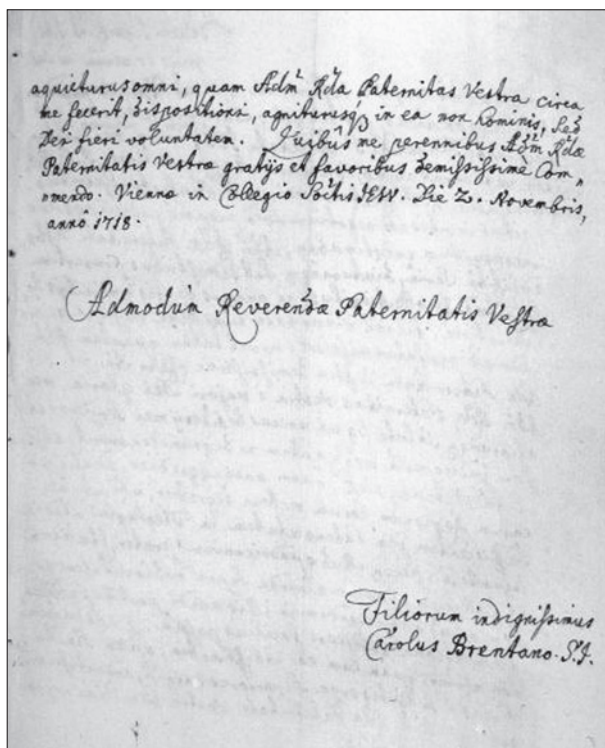
Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy bemutassa Brentán Károlynak a mai Ecuador és Peru területén egykor létező maynasi jezsuita missziós kerületben végzett hittérítői és tudományos tevékenységét. Az életút és a munkásság vizsgálatához igen jó alapot nyújtottak mindazok az általa írt latin, illetve spanyol nyelvű levelek, jelentések és beszámolók, melyek a quitói jezsuita könyvtár levéltárában, az *Archivo Documental de la Biblioteca Ecuatoriana Aurelio Espinosa Pólit*ban találhatók. Fontos megemlíteni, hogy Maroni mellett több más, Brentán kortársának számító és vele együtt tevékenykedő jezsuita atya publikált naplóbejegyzései és jelentései szintén hasznos információt nyújtottak. Mindezen kútfők mellett a *Real Audiencia de Quito* (a Perui Alkírályság egyik közigazgatási és bírósági egysége) egyház- és társadalomtörténeti, illetve a jezsuita rendtörténettel kapcsolatos kutatások is támpontként szolgáltak a rekonstrukció során.

Készülődés a misszióra

Brentán Károly 1694. augusztus 23-án született Komáromban, hetven évvel azután, hogy a Jézus Társaság – a császári hadsereg befolyásos tisztje, Althan Mihály Adolf révén – megjelent a városban. Althan a várost rekatolizációs tervei központjának szánta. Az ifjú Brentán a jezsuitákkal minden bizonnyal a rend 1649-ben alapított városi gimnáziumában töltött tanulóévei során került először közelebbi kapcsolatba, ahová a 18. század első évtizedében járhatott. A tanulmányi szabályzat (*Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*) által meghatározott középiskolai oktatásnak köszönhetően a felnőttkor küszöbén Brentán rendkívül alapos nyelvi képzésen esett át, ismerte a legkiemelkedőbb antik bölcselek műveit. Húszévesen döntött úgy, hogy csatlakozik a jezsuitákhoz: 1714. október 9-én belépett a Jézus Társaság rendjébe. Ahogy az 1720. május 23-án, Görzben (Gorizia) kelt, a rend akkori generálisának, Angelo Tamburininek írott *indiakérő* levelek (*Litterae Indipetae*) egyikéből kiderül, Brentánt gyakorlatilag a kezdetektől – a társaságba történő belépését is – a hittérítői tevékenység motiválta. A fiatal jezsuita már 1714-ben levelet küldött

3 Például: Szabó, 1982. 51–53.; Balázs, 1995. 56–60.; Torbágyi, 2009. 15–18.; Bartusz-Dobosi, 2006. 206.

4 Maroni, 1988. 386–395. A mű igen sokáig kéziratos formában a *Real Academia de la Historia de Madrid* (RAH) raktárában porosodott, mígnem a 19. század második felének egyik kiemelkedő spanyol természettudósa, Marcos Jiménez de Espada rá nem bukkant, és azt 1889-ben nem publikálta. Maroni műve egyes fejezeteiben jegyzetként idézett Brentán közelebbről nem ismert spanyol nyelvű leveleiből bizonyos részleteket, amelyeket hasznos kiegészítésül szánt saját munkája mellé. A korabeli névhasználati szokásoknak megfelelően Brentán Károly önmagát, illetve őt más rendtársai, végül pedig a spanyol nyelvű szakirodalom is Carlos Brentanónak nevezi.

1. kép.
Brentán Károly aláírása
az 1718. november 2-án,
Bécsben kelt,
Tamburini generálisnak írt
indipetáján (részlet)

Rómába, amelyben arra kérte Tamburinit, hogy őt majdan tengerentúli missziókban való szolgálatra szánja.⁵

Az ifjú misszionáriusjelölt a belepését követő évben a császárvárosban kezdte meg noviciátusát. Az újoncidőszakot követően a komáromi fiatalember 1717-ben Bécsben maradt, és a jezsuita kollégium főiskolájának falai közt folytatta három évig tartó filozófiai tanulmányait. Brentán filozófiai tanulmányainak második évéből származik az első ismert, általa írott dokumentum, egy 1718. november 2-án kelt indiakerő levél (1. kép),⁶ melyet Michelangelo Tamburininek címzett Rómába. Ebből a szöfordulataiban és nyelvezetében igencsak jellegzetesnek mondható *indipetá*ból kiderül, hogy Brentán missziós elképzeléseit bécsi előjárói is támogatták, sőt bátorították, valamint hogy a heti, illetve az évenként egyszeri, nyolc napig tartó lelkigyakorlatok alatti komoly elmélkedés sem rendítette meg elhatározásában.⁷ A rend tizennegyedik generálisát arra kérte, hogy amennyiben lehetséges, a harmadik filozófiai évet követően, a metafizikai tanulmányokat befejezve olyan helyre rendelje, ahol a már teológiai tanulmányai során, középfokon elsajátított francia és olasz mellett lehetősége nyílik egy, a világ valamely más részén is

5 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 58. ff. 501-502.

6 Forrás: BEAEP AD, Fondos Varios, caja 58. f. 498.

7 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 58. f. 498.

jól hasznosítható nyelv megtanulására.⁸ Tamburini azonban úgy gondolta, még nem érkezett el az ideje annak, hogy az ifjú a világ valamely távolabbi részébe menjen. Brentánnak erre egészen 1722-ig várnia kellett. Ez idő alatt azonban – ahogy azt a jezsuita hagyomány megkövetelte – a hároméves filozófiai kurzus befejeztével két évig középiskolai oktatói munkát végzett Görz jezsuita tanintézetében, ahol latin nyelvtant és poétikát tanított. 1721. december 11-én kelt levelében az ekkor 28 éves, magát túlkorosnak érző Brentán némi elégedetlenséggel panaszolta: ahelyett, hogy ebben a tanulás szempontjából optimális életkorban spanyol nyelvterületen teológiai tanulmányokat folytatna, a humántudományok gyakorló tanára, s a missziókhöz elengedhetetlen nyelveket, amelyeket természetes környezetükben eredményesebben tudna gyakorolni, most egymagában, korántsem oly hatásokkal kénytelen elsajátítani. Mindaddig, amíg Tamburini engedélye meg nem érkezett Görzbe, Brentán tovább mélyítette spanyol ismereteit, illetve missziós tanulmányokkal foglalkozott.⁹

A hosszú, olykor keserves várakozás nem volt hiábavaló, mivel 1722-ben Brentán tanítási gyakorlatának végeztével engedélyt kapott arra, hogy Grazba utazzék, és ott találkozzék az osztrák jezsuita rendtartomány különböző területeiről érkező, külföldi misszióba induló társaival. 1723 őszén, már úton az Újvilág felé, Cádizban tudta meg, hogy a quitói audienciát (*Real Audiencia de Quito*) jelölték ki számára működési területként. 1723 utolsó napján a komáromi születésű jezsuita maga mögött hagyta az Óvilágot, hogy azt az elkövetkezendő huszonöt évben az Andok égiségére nyúlványaira, illetve Amazónia végláthatatlan őserdeire és folyóira cserélje fel.

A quitói évek

Brentán 1724. augusztus 29-én délután érkezett meg a tengerszint felett mintegy 2700 méter magasan, az Egyenlítőtől húsz kilométerre délre fekvő Quitóba.¹⁰ A Jézus Társaság első képviselői a többi rendhez képest bizonyos késéssel jelentek meg e területen. Francisco de Borja (Borgia Szent Ferenc), a harmadik rendfőnök II. Fülöp spanyol királlyal (1556–1598) folytatott levelezése során elérte, hogy az

8 A már említett, 1720. május 23-án írt levélből kiderül, hogy az ifjú jezsuita 1719-ben kezdett el behatóbban foglalkozni egy harmadik nyelvvel, a spanyollal.

9 Ezek a tanulmányok, melynek a korban elfogadott, általános neve *mathesis* volt, olyan gyakorlati jellegű természettudományos ismeretek elsajátítását jelentették, mint például a térképészet, a növény- és az állattan, némi matematika, illetve a földrajzi tájolóeszközök használata.

10 Jelen dolgozat nem tér ki a négy százötven napig tartó Graz–Genova–Alicante–Cádiz–Sevilla–Cádiz–Tenerife–Cartagena de Indias–Santa Cruz de Mompox–Honda–Santa Fé de Bogota–Popayán–Pasto–Ibarra–Quito útvonalon megtett utazás részleteire és annak elemzésére. Az utazásról részletes képet nyújt egy, a *Der Neue Welt-Bott mit allerhand Nachrichten der Missionarum Soc. Iesu* című, német nyelvű, nyolc terjedelmes kötetből álló gyűjteményben megjelent beszámoló, amely egy Franz Zephyris nevű osztrák jezsuita – egyben Brentán utazótársa – 1723–1725-ben egy Bécs melletti rendház rektorának, illetve a grazi kollégium egyik előjárójának írt leveleinek részleteit tartalmazza. Brentán és társai utazásáról szóló beszámólót lásd: Bravo Santillán–Grosser, 2007. 113–125., 141–155.

uralkodó engedélyt adjon az 1541-ben alapított rend képviselőinek a koronatarományokba való letelepedésére. Az első misszionáriusok 1568 áprilisában jutottak el a Perui Alkirályság központjába, Limába. 1575-ben a tartomány északi területeiről, így Quitóból is érkezett egyházi előljárók felvetették a limai jezsuitáknak, hogy az audiencia központjában hozzanak létre rendházat és oktatási intézményt. Miután Quito második püspöke, Pedro de la Peña kérelmét a kormányzati szervek elfogadták, 1586 júliusában a rend négy anyaországból jövő tagja kezdte meg működését a Pichincha vulkánok alatti völgyben.

1587 tavaszán, néhány hónappal azt megelőzően, hogy augusztus 30-án a város legtöbb közelmúltban épített épülete egy igen erős földrengés során összedőlt, a kis jezsuita csoport a település magjától távolabb fekvő külterületen, egy aprócska magánházban megalapította a quitói audiencia első középfokú oktatási intézményét, a *Colegio de Santa Bárbarát*,¹¹ ahol a latin és a görög nyelv oktatása mellett ugyanúgy szerepet kapott a helyi őslakosok által beszélt kecsuának – illetve e nyelv helyi változatainak – az elsajátítása is.¹² A jezsuiták is azok közé tartoztak, akik kezdetektől fogva nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a keresztény alapelvek és dogmák a helyiek számára is minél érthetőbbek legyenek, ezért az alkirályság központjaiban már az 1580-as évektől elkezdték a katekizmust kecsua nyelvre fordítani. José de Acosta, a Jézus Társaság limai központjában tanító egyik leghíresebb tudós, későbbi provinciális több munkájában is kiemelte a helyi nyelvek, szokások, vallási sajátosságok ismeretének rendkívüli fontosságát annak érdekében, hogy a krisztusi tanokat a lehető leghatásosabb módon lehessen hirdetni.¹³ A 16. század hetvenes éveitől kezdve megjelentek különböző spanyol-kecsua bilingvis katekizmusok, szentbeszédrészletek, valamint gyónást segítő kézikönyvek. Ilyen gyóntatókönyvekből vett részletek, illetve képi ábrázolások az inka és spanyol nemesi ősökkel rendelkező perui történetíró, Guamán Poma de Ayala 1615-ben, II. Fülöp számára írt *El primer nueva corónica y buen gobierno* című művében is találhatók.¹⁴

Quito negyedik püspöke, Luis López de Solís 1594-ben részben anyagi jellegű megfontolások miatt úgy döntött, hogy jezsuita igazgatás alá helyezi az 1569-ben, Pedro de la Peña által alapított papnevelő intézetet.¹⁵ A *Seminario de San Luis*, melyet az egykori Capeting lovagkirály után neveztek el, ettől kezdve a jezsuiták 1767. évi kiutasításáig folyamatosan a rend irányítása alatt állt, az intézményben a trienti zsinat szellemisége szerint zajlott az oktatás.

A Limától független rendtartomány kialakítására tett törekvések a 17. század első évtizedében jelentek meg, s részleges sikereket el is értek, hiszen először 1605–1608 között, majd 1617-től kezdve folyamatosan Quito – ahogy Santa Fé de Bogota is – a limai jezsuita vezetés alá tartozó *Viceprovincia del Nuevo Reino y de*

11 Villalba, 2008. 27–28.

12 Egy 1605-ben kelt, Claudio Aquaviva generálisnak az audienciai központból küldött jelentés (*Cartas Anuas*) szerint Quitóban és környékén, körülbelül hetven négyzetkilométernyi területen mintegy 62 ezer kichwa (a kecsua egyik változata) nyelvet beszélő indián élhetett ekkortájt. Santos Hernández, 1992. 98.

13 Villalba, 1987. 78–81.

14 Harrison, 1994. 135–139.

15 Vergara Ciordia, 2005. 132–133.

Quito azonos rangú központja lett. 1696-ban megszűnt a két város irányította alprovincia, és megszületett a két önálló, a quitói, illetve a Santa Fé-i rendtartomány.¹⁶ Ekkor a quitói rendtartományban 100–140 rendtag tartózkodhatott.

A jelentősebb településeken a 17. század derekától kezdve sorra alapították az első rendházakat, amelyek kezdetben csupán a városokban letelepedő néhány – általában két-három – jezsuita számára nyújtottak szálláshelyet (*hospedería*). Először, 1644-ben a popayáni, illetve a cuencai rendház nyílt meg, melyek a későbbiekben a maynasi missziókba indulók hegyek között megbújó központjaivá váltak. E rendházak nagyrészt a helyi világi vezetők anyagi támogatásának (földek, javak adományozása) köszönhetően végül jelentős oktatási intézményekké, kollégiumokká nőttek ki magukat. A 17. század folyamán épült ki az Andok gerincén az a rendi hálózat, amely az 1720-as évekre, vagyis Brentán megérkezésének idejére Cartagenától egészen a Perui Alkirályság déli területéig húzódott.

Az 1610-es évektől kezdve a quitói jezsuiták folyamatosan kérelmeket terjesztettek a király, illetve a pápa elé, melyekben egy, a szeminárium mellett működő felsőoktatási intézmény létrehozását sürgették. Végül XV. Gergely pápa (1621–1623) 1622. augusztusi brévéjében kihirdetett engedélyt követően az újonnan megkoronázott IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) is jóváhagyta a kérelmet. Az I. (Szent) Gergely pápáról (590–604) elnevezett egyetem (*Real y Pontifica Universidad de San Gregorio Magno*) a névválasztással a megalapítását elősegítő főpap előtt is tisztelt. A *San Gregoriano* igen jelentős könyvtárral rendelkezett, amelynek gyűjteménye adta az 1830-ban kikiáltott Ecuadori Köztársaság nemzeti könyvtárának alapját. Brentán Károly 1724 ősztől ebben a jezsuita felsőoktatási intézményben kezdte meg, immáron spanyol nyelven, teológiai tanulmányait.

Brentán 1724–1727 között volt a *San Gregoriano* hallgatója. Az egyetemi évek alatt a magyar jezsuitának volt ideje a spanyol nyelv anyanyelvi szintű elsajátítására, és bizonyára a kecsuát, annak helyi változatát (*kichwa*), illetve a maynasi misszióban használatos nyelvek némelyikét is alaposan tanulmányozta. A többnyire Európából érkezett rendtagok mellett a quitói kreol lakossággal is napi kapcsolatban állt, így a városi társadalom legnagyobb részét kitevő kereskedőréteg egyre nehezedő gazdasági körülményeit is megismerhette. Teológiai tanulmányai befejeztével Brentánnak a hivatalos hittérítői tevékenysége megkezdése előtti végső feladattal, az utolsó próbációval kellett szembenéznie. A harmadik próbaév elvégzésének célja az volt, hogy a hosszú tanulmányi évek munkája után a papi felszentelés előtt álló személy teljes visszavonultságban idejét imádkozással és vezekléssel töltsen. Az esztendő folyamán a rendtagok újból elvégezték a harmincnapos nagy-lelkigyakorlatot, amit már a novíciusi idő alatt egyszer megtettek, illetve – ahogy újonc korukban is – kórházzolgálati vagy pedig oktatási teendőket láttak el gyermekek és tanulatlan emberek körében.

¹⁶ Santos Hernández, 1992. 105–111.

A maynasi missziós kerületben töltött időszak

Dél-Amerika spanyol gyarmatain a jezsuiták négy nagy területen hoztak létre missziós kerületeket. A leginkább ismert a Río de la Plata vidéken terült el. Itt kell megjegyeznünk, hogy e másképpen paraguayi missziós kerületnek is nevezett régió történetét kutatták eddig a legalaposabban. Ezen a hatalmas területen, melyet a mai Paraguay négy (Itúpia, Misiones, Caazapá, Guairá), Argentína három (Formosa, Corrientes, Misiones), illetve Brazília egy (Cisplatina) tartománya tesz ki, mintegy 160 éven át működtek a jezsuiták által létesített missziós központok. Az 1607. esztendőét tekintik a kutatók a misszió kezdeti évének, ekkortól beszélhetünk a guayrák és guaraník „lelkének megmentésére” érkező hittérítők folyamatos jelenlétéről.¹⁷

A hittérítők az idők során a bennszülötteket úgynevezett redukciókban telepítették le, mely elnevezés a spanyol *reducir* kifejezésre vezethető vissza, és összevonást jelent. Ezek a jezsuiták által létesített települések azért jöttek létre, hogy megkönnyítsék a misszionáriusok tevékenységét. A terület – hasonlóképpen a másik három missziós kerülethez – elképesztő nagysága, valamint a természeti viszonyok nem tették lehetővé, hogy az első időkben spanyol, illetve a 17. század második felétől már más európai jezsuita tartományokból is érkező hittérítők minden egyes itt élő bennszülött törzset felkeressenek, ezért a hatékonyabb munka érdekében egy vagy több törzset egy meghatározott területre letelepítettek, és ott, helyben végezték el a térítőmunkát. A redukciók a spanyol korona alá tartozó külön közigazgatási rendszernek minősültek, ennek értelmében lakóik is királyi alattvalónak számítottak.¹⁸ A kutatók körében nincs konszenzus a tekintetben, hogy pontosan hányan élhettek a paraguayi missziókban, annyi azonban bizonyos, a jezsuita missziós munka 160 éve alatt a letelepített bennszülöttek száma 100–150 ezer körül mozgott. A mintegy harminc nagy méretű misszió között volt olyan is, ahol az összlakosság száma a négyezer főt is meghaladta.¹⁹

1728 második felében, amint Brentán próbaéve letelt, a jezsuita oktatási rendszer minden szintjét maga mögött tudó atyát immáron semmi sem akadályozhatta abban, hogy a missziós parancsolatnak engedelmeskedve elinduljon a quitói jezsuita rendtartomány legnagyobb, ugyanakkor legkevésbé ismert és felértékelizett maynasi kerületébe. Ahogy egy 1747-ben, VI. Ferdinánd spanyol királyhoz (1746–1759) írott jelentéséből kiderül, a maynasi missziós kerületben 1728-ban, az év második felében kezdte meg hittérítői tevékenységét.²⁰ Ez a terület nagyjából a mai ecuadori Zamora Chincipe nevű tartomány és a perui Loreto régió (*departamento*) Maynas, Datem del Marañón, illetve Loreto nevű provinciáit foglalta magában. A maynasi körzet a négy nagy, Dél-Amerika spanyol gyarmatain létrehozott jezsuita missziós kerület egyike volt, amely az azonos nevű,

17 Egido-Sánchez-González, 2004. 210–211.; Santos Hernández, 1992. 275–276.

18 Eördögh, 1998. 194–195.; Marzal, 2000. 346–347.

19 Bangert, 2002. 223.; Santos Hernández, 1992. 289. Az egyes paraguayi jezsuita redukciók népességi adatait lásd: Jackson, 2008. 401–431.

20 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 37. ff. 23–27.

2. kép. A maynasi jezsuita missziós terület ábrázolása a Provincia Quitensis című térképen

bennszülött törzsről kapta nevét (2. kép). A terület tényleges kolonizációja az audiencia más területeihez képest lényegesen később, a 17. század első éveiben kezdődött meg.²¹

1619-ben, az Amazonasba torkolló Río Marañón (a folyó miatt nevezték nem egy esetben a területet marañóni missziós körzetnek) bal partján alapította meg Diego Vaca de Vega San Francisco de Borja városát, amely ezen évtől kezdve a területért felelős kormányzóság (*Gobierno de Maynas*) központjaként működött. De Vegát az audiencia elnöke azzal a megbízással küldte, hogy a település környékén lakó mayna törzs tagjaival próbáljon meg békés viszonyt kialakítani és azokat idővel az egyház és a spanyol korona civilizált alattvalóivá tenni. Ennek érdekében De Vega kormányzó megkérte a Jézus Társaság előjáróit, hogy segítsenek Borja városába – a tulajdonképpeni első, a területen létrehozott redukcióba – letelepíteni a Marañón mentén igen kiterjedt területen nomadizáló bennszülött lakosságot.²²

Az első jezsuita hittérítők – Gaspar de Cugía és Lucas de la Cueva – 1638 februárjában érkeztek meg a településre. Ők voltak, akik az 1640-es évektől a már Borjában letelepített és megkeresztelt maynákat rendszeres hitoktatásban részesítették, maguk pedig elsajátították a maynák nyelvét. Ezt követően a mai perui Loreto régió Datem del Marañón provinciájának északi részein, a kormányzói központtól egyre távolabb hajózva lefelé a Marañónon, valamint annak néhány, addig felderítetlen mellékfolyóján (Santiago, Morona, Aipena) létrehozták a városon kívüli első redukciókat (San Luis Gonzaga, San Ignacio de Maynas, Santa Teresa de Jesús).²³ Ebben az évtizedben egyszerre több Quitóból érkező misszionárius fáradozott a Marañón alsóbb folyásánál, illetve más mellékfolyók (Huallalga, Pastaza) mentén vadászó-halászó-gyűjtögető életmódot folytató törzsek (például a jeberók és a cutinamák) redukciókba történő letelepítésén. Munkájuk során a misszionáriusok először a szakirodalom által csak amazóniai Bábelnek (*Babel amazónica*) nevezett jelenséggel szembesültek, azzal tudniillik, hogy a világ legnagyobb folyamának medencéjében ahány törzs, annyi nyelv, illetve nyelvjárás létezett. Annak érdekében, hogy a hithirdető kellő alapossággal megtanítsa az egy redukcióban élő, de más-más etnikumhoz tartozó krisztianizált bennszülöttek számára a kereszténység fontosabb hittételeit, meg kellett tanulnia a helyiek nyelvét. Idővel a kecsua vált a jezsuiták és a bennszülöttek, illetve az eltérő etnikumok közti kommunikáció *lingua francájává*.

A maynasi redukciók lakosságuk számát tekintve elmaradtak a két nagy kiterjedésű missziós körzethez – a Río de la Plata vidékhez és a mojosi kerülethez – képest. San Joaquin de Omaguas állandó népessége hatszáz és ezer fő között mozoghatott az 1730–1750-es években.²⁴ San Joaquinban is problémát jelentett a

21 Downes, 2008. 63–65.

22 Figueroa, 1960. 142–143.

23 Negro, 2000. 189.

24 Brentán kortársa, Manuel Uriarte spanyol jezsuita páter naplóbejegyzéseiben megemlíti, hogy ekkoriban San Joaquin népességének legnagyobb részét az omaguák mellett a redukcióba letelepített yurimaguák, cocamák, illetve mayorunák tették ki, összesen mintegy hatszáz főt. Lásd bővebben: Uriarte, 1986. 130–140.

hittérítők számára, hogy az ugyanabba a faluba letelepített más-más etnikumhoz tartozó bennszülöttek között a nyelvi, illetve a szokásbeli különbségek miatt, valamint a jezsuiták érkezését megelőzően kialakult éles ellentétek folytán igen feszült volt a viszony. Ennek következtében gyakran előfordultak olykor véres összecsapásokig fajuló nézeteltérések, melyeknek akár maga a misszionárius is áldozatul eshetett. A feszültségek miatt sokan az őslakosok közül inkább elhagyták a redukciókat és visszamenekültek az erdőbe, ahonnan – habár a hittérítők expedícióik során jó párszor megpróbálták – szinte lehetetlen volt visszacsábítani őket a településekre.

A föld folyamatos, az időjárási és az abból következő vízállási viszonyokhoz alkalmazkodó megművelése a jezsuiták számára is állandó nehézséget jelentett. A misszionáriusok megtanították a bennszülötteknek a magukkal hozott vastárgyak – így a kapa, gereblye, kés, fejsze, tű és egyéb szerszámok – használatát. Ezeket az eszközöket a mezőgazdasági területeken szétszórták a helyi lakosok között, eleinte a tulajdonukba bocsátva, a későbbiekben pedig közös szerszamos kamrában őrizve azokat, mivel a bennszülöttek körében az addig ismeretlen anyagból készült tárgyak nagy értéknek számítottak, ezért gyakoriak voltak a lopások. Fémeszközök ajándékozásával igen sok mindent el lehetett érni a bennszülötteknél: a még le nem telepített csoportok törzsi vezetőit, sámánjait „le lehetett kenyerezni” egy-egy fejszével vagy szépen megformált késsel, és ösztönözni lehetett őket arra, hogy a hittérítőt követve – aki elmagyarázta nekik, hogy ahonnan ő jön, ott még több van ezekből a tárgyakból – elmenjenek a redukcióba. Nem egy esetben a már letelepedett és megkeresztelt, a hittérítőben megbízó bennszülöttek közül választották ki azokat, akik e tárgyakból egyet-kettőt elvittek a még erdőben élő törzstagoknak, ezzel kedveskedve nekik, és mintegy ösztönözve őket arra, hogy költözzenek be valamelyik redukcióba.²⁵

A külvilágtól való teljes elszigeteltség igencsak megnehezíthette az esőerdőben működő hittérítők mindennapjait. A maynasi kerület redukciói egymástól igen távol voltak, szinte lehetetlenné vált a telepeket irányító jezsuiták közti kapcsolattartás. Nemegyszer előfordult, hogy a lelki és kulturális szempontból teljesen magára maradt hittérítőt a bennszülöttek magára hagyták.²⁶ A hithirdetők rákényszerültek arra is, hogy addigi táplálkozási szokásaikat nagyrészt feladva sokszor merőben más étrend szerint táplálkozzanak. Ugyanakkor, ahogy az Brentán kortársainak, így például a már említett Paul (Pablo) Maroninak, illetve a freiburgi kantonhoz tartozó Hauteville településen született Johann (spanyolosítva Juan) Magnin jezsuita páternek műveiből is kiderül, a misszionáriusok a különböző egzotikus étkeket és italokat általában véve nemcsak hogy egészségesnek, hanem ízletesnek is találták. A redukciókban a legnagyobb mennyiségben a különböző manióka-, illetve kukoricafajták terméseiből készített lisztből sült lepényeket, valamint gyümölcsöket és kisebb vadállatok húsát fogyasztották.²⁷

25 A redukciók sajátos problémáiról lásd részletesebben: Cotrina, 2000. 50–53.; Codina, 2005. 245–249.

26 Downes, 2008. 92–96.

27 Maroni leírja, hogy egyszer, amikor a Nanay folyó mentén alapított San Pablo redukciójában járt, a bennszülöttek egy nagy édes vízi teknősbékának (*charapa*) valamennyi testrészéből és tojásaiból öt különböző ételt készítettek számára. Maroni, 1988.154. Magnin művében részletesen értekezik arról,

Miután Brentán megérkezett Borjába, onnan nemsokára továbbhajózott a San Joaquin de Omaguas redukcióba, hogy ott az omaguák törzsi területén szolgáljon az elkövetkező néhány esztendőben. 1732 második felében egy időre eltávozott San Joaquinból, és az Ucayali folyó mentén, a yameo törzs területén, az 1724-ben megalapított San Miguel de los Yameos redukcióhoz közeli vidéken tevékenykedett, újabb yameo csoportok után kutatott. December 15-én, a quitói provinciálisnak írott, San Miguelben kelt levele csak töredékes formában ismert.²⁸ E néhány sorból kiderül, hogy azokat a yameókat, akiket Brentán az elmúlt napokban felkeresett, igen nehéz rábírni, hogy területeiket elhagyják és kövessék őt a redukcióba, sőt a gyermekeket sem tudta megkeresztelni. A keresztesítés számított az egyik legelső dolognak, mellyel a hittérítők megpróbálkoztak a felkeresett bennszülöttek körében. A levél megemlíti, a következő héten visszatér az erdőbe, hogy újfent kísérletet tegyen a már vele kapcsolatba kerültek jobb belátásra bírni. A levél lapjának bal oldalán található utóirat elárulja Brentán következő, 1733. évi nyári terveit. Eszerint egy letelepített yameo főnök segítségével fel kívánja keresni az iquito törzset, amely a Nanay és a Tigre folyók mentén élt.²⁹ Nem tudni, vajon hogyan sikerült, egyáltalán sikerült-e velük kapcsolatot teremtenie 1733-ban, ugyanakkor – mint az 1734-ben, illetve az 1738-ban, Brentán által Maroni számára írt beszámolókból kiderül – a még le nem telepített yameo közösségek mellett a komáromi jezsuita igyekezett felkeresni az iquitókat és felvenni velük a kapcsolatot.

Az 1732. év eseményeit abból a leveléből ismerhetjük meg, amelyet Brentán 1734 szeptemberének végén már újfent a yameók közt tartózkodva küldött San Regis de los Yameosból a Quitóban időző Maroninak. Maroni 1738-ban írt művéhez hozzátartozó beszámolót,³⁰ melyben Brentán leírta, hogy a redukcióba való megérkezését követően, annak érdekében, hogy mint újonnan jövőt befogadják, a letelepítettek között többeknek fejszéket, késeket, ruhákat ajándékozott. Ezen eszközökből tartalékot is hozott magával, a biztonság kedvéért, nehogy valamely bennszülött lakos elégedetlenségében megtámadja őt. A levél megemlíti, hogy Brentán az egyik bennszülöttet, aki szeretett volna egy fejszét magának, megbízta azzal, hogy a vaseszközért cserébe hívja el az erdőből a még le nem telepedett családtagjait és ismerőseit. Nem telt bele három nap, és a bennszülött visszatért tizenöt, a migunao törzshöz tartozó emberrel, akik közül hárman a csoport előkelői közé tartoztak. A találkozás során Brentán mindegyiküket megajándékozta egy-egy vászoninggel, tűvel, rózsafüzérrel és csengettyűkkel, hogy – ahogy ő fogalmaz –

hogy miképp kell előállítani a bennszülöttek egyik kedvenc alkoholos italát, az ízletes banánpálinkát (*aguardiente de platano*), mely, mint írja, ha jól készítik, vetekszik a kontinensen általánosan ismertté vált cukornádpálinka (*aguardiente de caña*) minőségével. Magnin, 1998. 198.

28 BEAP AD, Fondos Varios, caja 11. f. 179.

29 A kortárs Maroni elmondása szerint az iquitók hagyományosan a Felső-Amazonas-vidék kannibál törzsei közé tartoztak. Jellemzően elfogott, illetve megölt ellenségeiket ették meg (exokannibalizmus). Maroni úgy hitte, hogy az iquitók külön étkezési célokra egy akolban szolgálkat, illetve rabszolgákat tartottak, hogy őket különleges alkalmakkor a törzsi vezető vendégei számára felszolgálják. Maroni, 1988. 180–181.

30 Carta del P. Carlos Brentano, misionero de Yameos, escrita al P. Pablo Maroni por setiembre de 1734, sobre los progresos desta misión [sic!]. In: Maroni, 1988. 386–391.

daliásabbnak, jobb megjelenésűnek tűnjenek, ami miatt az őket látó többi migunao is fel fog lelkesülni, és kedvük támad megismerkedni övele.

Az iratban bővebben szó esik egy decemberi erdei kalandról is: Brentán hét letelepített yameóval elindult San Regisből, s egy napi járás után érkeztek egy bennszülött vallási vezető lakhelyéhez, aki éppen nem tartózkodott otthon – egy szomszédos családot ment el meglátogatni –, viszont három ifjú, két nő és két gyermek igen. Nem sokkal azután, hogy a gyermekeket megkeresztelte, Brentán felkereste azt a helyet, ahol a vallási vezető is tartózkodott éppen, és ott találkozott a tollakból készült füzért viselő, arcát kifestett, fülébe nagy karikákat akasztott bennszülöttel, aki egy függőágyban ült.³¹ A hittérítő elmondása szerint a helyiek nyelvén elbeszélgetve meggyőzte az ott-tartózkodókat, hogy másnap tartsanak vele a redukcióba. Brentán elmondása szerint az éjszaka és a következő nap folyamán a vele együtt lévő bennszülöttek egy általuk kukoricából készített alkoholos italt, *camut* fogyasztottak.³² Végül mintegy ötven ember kísérte el a misszionáriust. Brentán külön sikerként és az eredményes isteni közbenjárás következményének könyvelte el, hogy a hitetlenek (jellemzően a jezsuiták által írt dokumentumokban e szót a *bárbaro* jelöli) mindenfajta ellenszenv nélkül, félelmet nem ismerve követték őt, anélkül, hogy Brentán vagy az őt kísérő bennszülöttek, akiknél még fegyver sem volt, kényszerítették volna őket. Más idegen, fehér ember, vagy spanyol katona, olyanok, akik korábban nemegyszer erőszakos módon próbálták a bennszülötteket redukcióba hurcolni, ezúttal nem voltak jelen.

Brentán – miután visszatért a yameók területéről San Joaquinba – 1733 januárjában letette végső szerzetesi fogadalmait, a három általános fogadalom (szegénység, tisztaság, engedelmesség) mellett a jezsuiták számára kötelező negyediket is, amellyel elkötelezte magát a pápa személyének (3. kép).³³ Eszerint ha a hit hirdetése érdekében őt a pápa bárhová elküldi, engedelmeskedik, és kész elmenni bárhová a kérést teljesíteni.³⁴ A *professio religiosa* után pappá szentelték.

1733 februárjában Brentán újra San Regisben és környékén működött. E hónapban többedmagával ismét felkerekedett, és a redukció környéki esőerdőrengetegben próbált meg a folyamatos záporosóban,³⁵ teljesen átázott ruházatban, sebektől és vízhólyagoktól szenvedve újabb yameo csoportokkal kapcsolatba lépni. Brentán körútja nem sok eredménnyel járt, ahogy ő fogalmaz, a lelkek aratása igencsak meddő volt, összesen tizenhét bennszülött jött el vele e hónap során San Regisbe. A levél további bekezdéseiből megtudjuk, hogy Brentánnal a redukcióban ekkoriban két fiatal, minden bizonnyal fegyveres szolgálatot ellátó spanyol

31 Magnin munkájában részletesebb leírást ad a yameók fűdísztési szokásairól. Az átlukasztott fűlcimpát egy kerek fadarabbal addig tágtították, míg az el nem érte a négyujnyi átmérőt. A kitágtított fűlcimpájú bennszülötteknek többször bajuk esett az erdőben, amikor futás közben fűlüknél fogva fennakadtak egy-egy ágon. Magnin, 1998. 151.

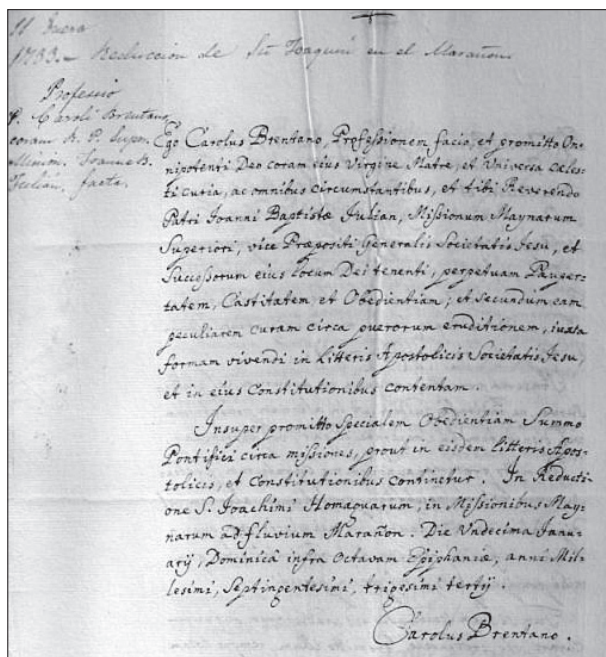
32 A *camu* hasonló ital lehetett, mint az Amazóniában és az Andokban manapság is sokak által készített *chicha*.

33 Forrás: BEAEP AD, Fondos Varios, caja 82. f. 157.

34 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 82. f. 157.

35 Az Amazonas-medencében a mintegy nyolc hónapig tartó esős évszak (szeptember–április) alatt 1550–2000 milliméternyi csapadék esik le.

3. kép.
Brentán Károly negyedik
fogadalmi esküszövege

tartózkodott, akik többször elkísérték őt a bennszülöttekhez. 1733–1734-ben a komáromi születésű jezsuita főként az Ucayali felső és a Tigre alsó folyásának területeit, illetve a folyók kisebb mellékágait járta be.

Az 1730-as évek második feléből is megőrzött Maroni munkája egy beszámolót, amelyet Brentán 1738. augusztus 8-án, San Joaquin de Omaguas redukciójából írt.³⁶ A levél összefoglalja, hogy melyek azok a redukciók, amelyeket 1734–1737 között alapítottak, részben Brentán, részben pedig egy bizonyos Ignacio Mikel nevű, származását tekintve ismeretlen jezsuita. Brentán beszámol arról is, hogy milyen népek lakják ezen telepeket. Összesen hét különböző telepet nevezett meg és írt körül: San Juan Francisco Regist Mikel alapította a Marañón mentén, San Joaquinól nem messze, ahol összességében mintegy négyszázan telepedtek le, főként yameók, akik közül immáron mintegy százhetven főt megkereszteltek. A többiek, nagyrészt férfiak, hitjelöltek (katekumenek) lévén még vártak arra, hogy Mikel kiszolgáltassa nekik a szentséget. A jezsuiták ugyanis kezdettől fogva törekedtek arra, hogy lehetőleg csak a kiskorúakat, illetve a haláluk előtt lévő betegeket kereszteljék meg azonnal, a felnőttek esetében addig zajlott a tanítás, amíg a hithirdető személyes elbírálása szerint a jelölt a keresztség alá járulhatott.

San Registől mintegy másfél napnyi evezésre, a Tigrébe ömlő Nahuapo folyó jobb partján alapította meg Brentán 1736 októberében San Simon redukcióját, ahová a San Regisből elköltözni vágyó megkeresztelt yameók, illetve az omaguák

36 Otra carta del P. Carlos Brentano en que se refiere los aumentos desta mision hasta en año de 1738 [sic!]. In: Maroni, 1988. 391–396.

egy csoportja, az arcszörzetük miatt *barboné*knak nevezett közösség telepedett le. A következő három, szintén 1736-ban alapított redukcióban (San Juan Evangelista de los Miguanos, San Andrés de los Parranos, San Felipe de los Amaños) a yameók mellett, ahogy neveik is mutatják, más népelemek, nagyrészt kisebb, szétszórt csoportokban és nagycsaládokban élők, a tupi nyelvcsaládba tartozó idiómákat beszélő közösségek is letelepedtek. San Andrés városában a beszámoló szerint a megalapítását követően kevéssel igen sokan, mintegy százötvenen érkeztek anélkül, hogy Brentánnak győzködni kellett volna őket. Azon az erdőrészen ugyanis, ahol éltek, egy *gonosz szellem* zaklatta folyamatosan őket. A leírás értelmében a szellem többször váratlanul betört lakhelyeikre, ott kihantolta és elragadta halottjait, majd visszatért az erdőbe. A démon Brentán szerint többször egyfajta pokoli madárként, a beszámoló szerint arapapagáj formájában jelent meg.³⁷ Ha az arapapagájok nem is, más Amazóniában élő madárfajták, például a szintén színes tolatatú királykeselyű (*Sarcoramphus papa*) előszeretettel fogyasztja elhullott élőlények, így akár a nem elég mélyre elásott vagy egy nagyobb zivatar, esetleg ár által a földből kimosott halottak maradványait is.

A hatodik redukciót 1737 januárjában alapította meg Brentán az andoa bennszülöttek között, akik a Maraño-nnal párhuzamosan folyó, majd a Nanay folyóba ömlő Itaya mellett éltek. A hetediket, a Nanay melletti San Pablo de los Napeá-nost pedig ugyanez év márciusában hívta életre. Brentán sorsáról a következő néhány évben újabb forrás hiányában nem tudunk semmit. Annyi bizonyos, hogy Franz Retz generális 1742-ben Brentán Károlyt nevezte ki a quitói jezsuita rendtartomány provinciálisának. Az ekkor negyvenkilenc éves jezsuita, aki összességében mintegy tizennégy évig élt és munkálkodott a maynasi missziós kerületben, mint hittérítő végleg maga mögött hagyta az esőerdőt, ahová új tisztségében – nem egészen hat év múlva, útban az Amazonas, illetve Európa felé még egyszer, pár napra – csak látogatóként tért vissza.

A quitói rendtartomány élén

1742 elején Moncada provinciális tudva, hogy a következő évben új tartományfőnököt fognak Rómából kinevezni, magához kérte az ekkoriban még a maynasi kerület egyik redukciójában működő Brentán Károlyt. A tartományfőnök szerette volna, ha Brentán Quitóban az ő kezei alatt kezd el beletanulni a rendtartomány-

37 Az európaiak megérkezésüket követően hagyományosan a prekolumbián népek vallási rendszereit és hagyományait a saját, római katolikus keresztény szemzőgükből nézve értelmezték. Isteneiket általában hol angyalokkal, hol pedig démonokkal és ördögökkel azonosították. A 16. század utolsó harmadában Limában munkálkodó jezsuita, José de Acosta *Historia natural y moral de las Indias* című munkájában (1588) már lefektette mindazokat az alapelveket, amelyek alapján a *Novus Orbis* keresztényeinek a helyi kultuszokhoz viszonyulniuk kellett. Ezen elvek értelmében a sok istenség, természeti képződmény, valamint imádott tárgy nem más, mint a fő megtévesztőnek, a hazugság királyának, a Sátánnak a műve vagy pedig egy-egy démonnak a megjelenési formája. Az Acosta által megteremtett, a bálványimádás fajtáit definiáló keretek az Amazonas-medencében tevékenykedő jezsuita hittérítő nemzedékek számára is fontos igazodási pontként szolgáltak. Rubiés, 2006. 590.

főnöki hivatásba, illetve megismerkedni a rendtartomány helyzetével és nehézségeivel. 1742. június 20-án érkezett meg Rómából a levél, amelyben a generális hivatalosan is Brentánt jelölte ki a következő provinciálisnak.³⁸

Brentán volt az első olyan rendtartományfőnök, aki személyesen végiglátogatta a quitói jezsuita provincia valamennyi rendházát, kollégiumát és missziós kerületét. 1743 végén indult el északnak, és Ibarra, Pasto, illetve Popayán jezsuita intézményeit felkeresve végül 1744 februárjában megérkezett a rendtartomány legészakibb, panamavárosi kollégiumába. Brentán számára nem voltak teljesen ismeretlenek a körülmények, legalábbis az út egy része, hiszen majdnem húsz éve, 1724-ben Cartagenából Quitóba tartva – ellenkező irányban ugyan – már megtette ezt az igencsak embert próbáló utat.

Panama számos szempontból fontos volt az európaiak és a jezsuiták számára. Európai ember 1501-ben lépett először a panamai földszorosra. Egy évvel később Kolumbusz negyedik útja alkalmával Panama középnyugati területén, minden bizonnyal a manapság róla elnevezett város környékén szállt partra. A 16. század folyamán egyre többen telepedtek itt le, majd földrajzi fekvéséből adódóan a régió és annak 1519-ben alapított központja, Panamaváros vált (*Ciudad de Panama*) a mai kolumbiai, ecuadori és perui területekre induló konkvisztádorok kiinduló-állomásává, másrészt a század második felétől kezdve az alkirályság területéről érkező nemesfém, különösen az 1546 óta a Potosí mellett működő bányákból szállított ezüst, illetve egyéb értékek a városon és a földszoroson keresztül jutottak ki az Atlanti-óceánra. Az anyaországba tartó flották (*carrera de Indias*) Cartagena, illetve Portobelo kikötőiből indultak el Európába.

A jezsuiták az 1560-as években érkeztek meg Panamavárosba. Annak ellenére, hogy a limai, illetve a quitói központokhoz képest mindig is kevesebb társaságbeli tartózkodott az alkirályság ezen északi területein, 1605-től kezdve a városi rendházból rendszeresen indultak hittérítők a dariéni területekre.³⁹ A 17. században azonban, miként a többi rend misszionáriusai, úgy a *Societas Jesu* tagjai sem voltak képesek a hittérítői tevékenységüket itt oly hatással végezni, mint más dél-amerikai missziós kerületekben, így redukciókat sem hoztak létre. Ez részben a helyi bennszülöttek (tulék, guaymik, vorasquék, changuinék) spanyolokkal szembeni erős ellenállásának volt köszönhető, amit az váltott ki, hogy a spanyol bányásztelepések rendszeresen fogtak el fiatal férfiakat, akiket a nemesfém-kitermelés során dolgoztattak.⁴⁰

Az 17. század végén Darién fokozatosan került Európa más országainak is az érdeklődési körébe. Az európaiak egymás elleni küzdelmével párhuzamosan a 18. század első évtizedeiben a dariéni területeken élő népcsoportok egyre gyakrabban és szervezettebben lázadtak fel a gyarmatosítók ellen. A dariéni spanyol őrállomások, erődítmények 1719-től kezdve állandó tulle, illetve guaymi fenyegetések voltak kitéve. 1735-ben, a sokszor a város környékét is fenyegető támadások

38 Jouanen, 1943. 210–212.

39 Darién, a földszoros délkeleti régiója egy egybefüggő, dombos, trópusi esőerdő-övezet, melyet igen nagy mocsarak és lápterületek tarkítanak.

40 Jouanen, 1943. 241–242.

következtében a panamai kormányzó, Dionisio Martínez de la Vega döntése értelmében, ha a bennszülött csoportok vezetői hajlandók felhagyni az állandó támadásokkal, közkegyelmet kapnak és békésen élhetnek tovább. Ezt a helyi vezetők, saját embervesztéseiket látva, el is fogadták, így ők is visszatérhettek saját belterületeikre. Az 1730-as évek második felétől kezdve ugyanakkor a spanyol korona egyre komolyabban fontolgatott egy újabb, az addigiaknál lényegesen szervezettebb pacifikáló akciót, melyben a jezsuitáknak igen nagy szerep jutott volna, s melynek eredményeként Dariént végleg integrálni lehetett volna a területi közigazgatási rendszerbe. V. Fülöp spanyol király (1700–1724) kérésére Retz generális már 1740-ben utasította a quitói provinciálist, Moncadát, hogy kezdje el kidolgozni az úgynevezett dariéni békéltető misszió tervét, mely végül Brentán Károly rendfőnöksége alatt teljesedett ki.⁴¹

1744 februárjában Brentán nem egyedül érkezett meg a panamai audien-cia központjába, hanem – ahogy az a 21-én, Panamavárosban, az audiencia elnökének, Dionisio de Alsedio számára írott levélből kiderül⁴² – vele jött két ifjú jezsuita is, akiket a provinciális a dariéni területekre irányított tovább. A provinciális Joaquín Alvarezzal és Claudio Escobarral, igencsak nehéz útvonalon, közepette Popayánból a mai Kolumbia csendes-óceáni partvonaláig, a barbacosi erdőkön át leereszkedve, majd a chocói, végül a dariéni területeken keresztül át érkezett meg a városba. Itt felkeresték a jezsuita kollégiumot, melyet ezen években a Brentán által oly jól ismert Maroni igazgatott.⁴³ Az audiencia első embere már 1743 márciusában kapott egy levelet Retztől, melyben a generális értesítette Alsediót arról, hogy a quitói rendtartomány vezetőjét jelölte ki a dariéni akció vezetőjévé. Az egyes szám harmadik személyben, minden bizonnyal írnok által írt levél még egyszer világossá teszi az akció célját: mind őfelsége V. Fülöp, mind Retz generális elrendelte, hogy a dariéni területeken élő bennszülöttek között missziós munkát kell végezni, „az igaz katolicizmus tévedhetetlen tanításainak erejével kell őket megtéríteni”, aminek következtében megismerik az igaz Istent, és „az addigi bűneik homályából kilépve az uralkodónak magukat alávetve illendő alattvalókká válnak”.

Alsedio február utolsó napjaiban személyesen fogadta Brentánt. A találkozó során az elnök biztosította a provinciálist arról, hogy a jövőben az audiencia a két hittérítőt, Alvarezt és Escobart évi háromszáz pesóval támogatja, valamint mindent megtesz annak érdekében, hogy a misszionáriusok biztonságos körülmények közt végezhesék feladatukat a dariéni erdőkben.⁴⁴

Brentánnak, miután a Maroni vezette kollégium szükségleteit felmérte, illetve a két rendtárs dolgát elrendezte, hamarosan vissza kellett indulnia, hogy a quitói rendtartomány egyéb kerületeit és rendházait is felkereshesse. Ahogy azt Brentán kortársa, a Valladolid mellett született Bernardo Recio *Compendiosa relacion de la cristiandad de Quito* című önéletrajzi munkájában is említi, Brentán fontos tervei közt szerepelt a földszorosra történő visszatérés, hogy segítse a dariéni és később a

41 Gallup-Díaz, 2002.

42 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 93. ff. 15–16.

43 Jouanen, 1943. 245–246.

44 Gallup-Díaz, 2002. 289–290.

mai Panama és Costa Rica közt húzódó veraguasi területeken megkezdett hittérítői munkát, ám 1753-ban, Genova mellett váratlanul bekövetkezett halála miatt erre nem kerülhetett sor.⁴⁵

1745-ben a rendtartomány első embereként Popayánban megalapította a város első felsőoktatási intézményét, az *Academia de San Josét*, majd a Cotopaxi tűzhányó 1744. évi kitörése okozta áradások következtében igencsak megrongálódott laticungai novíciusházat kereste fel, onnan pedig Loján keresztülhaladva az Andok hegygerincei között újfent leereszkedett az általa igen jól ismert amazóniai esőerdő-rengetegbe, ahol összesen huszonegy hónapig tartózkodott. Ez idő alatt bejárta a Marañón és mellékfolyói menti redukciók többségét, felmérte azok szükségleteit. Brentán erről a néha rövidebb időszakokra megszakított körútjáról végül 1747 márciusában tért vissza Quitóba. Ez év júniusában a provinciális összehívta a soron következő rendtartományi gyűlést, melyen – mivel Rómából még nem érkezett meg a generális levél, amely a következő időszakra a vezetőt kinevezi – neki kellett kijelölnie és az új tartományi elöljárót, Wilhelm (spanyolosított keresztnéve Guillermo) Grebmert.⁴⁶ A provincia számára komoly nehézséget jelentett, hogy a spanyol és az angol korona közt zajló karibi háború miatt az Európából érkező utánpótlás és emberáradat elmaradt, így anélkül hogy a hivatal letöltését követő szokásos, fél és egy év közötti időtartamú, visszavonulásra, lelki megújulásra szolgáló pihenőidőt, a szabbatikumot Brentán letölthette volna, az 1747. évi *congregación* a popayáni születésű Nicolas de la Torreval együtt rögtön *procurator generalis*nak nevezték ki.

A procuratori évek

Brentán ötvenharmadik életévében kapta meg a feladatot, hogy a quitói rendtartomány kerületeinek anyagi ellátásáért, illetve a szükséges emberi utánpótlásért felelős egyik elöljárói tisztséget ellássa. Az ezt megelőző néhány évben lehetősége nyílt alaposan felmérni a rendházak, kollégiumok és a maynasi missziós telepek állapotát, így *procurator generalis* hivatalának kezdetén reális képet alkothatott a provincia aktuális helyzetéről. Az 1747 második felében, VI. Ferdinánd királynak küldött levelében részletekbe menően ismertette a tartomány 12 kollégiumának, illetve az immár három különböző területen működő missziós kerületnek (veraguasi, dariéni, maynasi) állapotát, kiemelve, hogy a tartomány hiányt szenved egyházi és világi elöljárókban, oktatókban és hittérítőkben.⁴⁷

Hamarosan Brentán és Nicolas de la Torre azt a felsőbb utasítást kapták, hogy térjenek vissza Európába, és ott *procurator generalis* kötelességeikhez mér-

45 Recio, 1947. 548.

46 Jouanen, 1943. 216–223. Hivatalosan csak a mindenkori generális jelölheti ki egy-egy rendtartomány első számú vezetőjét, a *congregatio* csupán viceprovinciálist nevezhet ki. Így történt, hogy Grebmer is mint viceprovinciális működött 1747 második felében. Retz levele végül 1748 tavaszán hivatalosan is Grebmert nevezte meg új rendtartományfőnöknek.

47 BEAEP AD, Fondos Varios, caja 37. ff. 23–27.

ten járják be a spanyol és az olasz jezsuita rendházakat, hogy újoncokat toborozzanak az igencsak szorult helyzetben lévő quitói rendtartomány számára. A szerzetesek a megszokott, Cartagena–Cádiz tengeri útvonal helyett egy merőben eltérő irányt választottak, nevezetesen a több mint 6000 kilométer hosszú Amazonas folyót. A kalandvágy mellett döntésüket az is befolyásolhatta, hogy 1748 első felében a karibi és az atlanti régió a spanyol–angol konfliktus miatt még nem volt biztonságos. Minden bizonnyal 1748 júniusának végén, júliusának elején indultak útnak a hegyvidékről, majd a Napo folyón lehajózva 1748. augusztus második felében érkeztek meg San Joaquín de Omaguasba, az Amazonason tett közös útjuk kiindulópontjába. A mintegy 22 hétnyi, a maynasi missziós kerület egyik legfontosabb redukciójától Belém do Paráig tett utazást Brentán részletesen dokumentálta.⁴⁸

Az Óvilágba mintegy 26 évnyi távollét után visszatérő szerzetes hiába készült arra, hogy majd újból a quitói rendtartományban folytatja működését, ez már nem történhetett meg. Frantisek Retz, a rend 15. generálisa halálát követően, az 1751 júniusában összehívott, 17. általános rendgyűlésen Brentán már betegen vett részt.⁴⁹ Az egyik lába a maynasi missziós kerületben töltött esztendőök óta rendszeresen begyulladt, fekélyes sebek gátolták gyógyulását. A halála előtti utolsó időszakot betegeskedés töltötte ki. Miután egészségi állapota valamelyest javulni látszott, 1753 őszén Rómából északra, Genovába ment, hogy abból a rendházból, ahonnan harminc évvel azelőtt Cádizba, majd a *Novus Orbis*ba indult, most mint hivatalban lévő *procurator* elkísérje az ideiglenesen ott-tartózkodó itáliai, osztrák és más közép-európai rendtartományokból érkező rendtársakat Spanyolországba és onnan a tengerentúlra. Útközben azonban az ötvenkilencedik életévében járó szerzetest régóta gyötrő betegség hirtelenjében kiűjult, és a két város közti úton valamelyik fogadóban, 1753. november 18-án váratlanul távozott az élők sorából. A hely, ahol eltemették, ismeretlen.

Brentán Károly tudományos tevékenysége

Brentán Károly hirtelen bekövetkezett halála folytán nemcsak a nála lévő, Rómában kelt, a genovai rendháznak, illetve a misszióba készülő jezsuitáknak szánt hivatalos iratok veszték el, hanem sajnálatos módon azok a lapok is, amelyekre Brentán a maynasi missziós kerületben töltött esztendőök alatt szerzett természettudományos és néprajzi megfigyeléseit lejegyezte. Feljegyzéseit maga szerkesztette meg és kiadásra kész állapotba rendezte. José Jouanen 1943-ban írt művében az ecuadori jezsuita történeti hagyományra támaszkodva úgy vélte, hogy a Brentán betegséggel teli római évei alatt készült, latin nyelven írt munka címe *Marannonensium S. J. Missionum generalis Historia iconibus illustrata* volt, és a Jézus Társaság Marañón menti missziós tevékenységének képekkel illusztrált történelmét mutatta be. A je-

48 BEAEP AD, Fondos Varios, caja XXI. ff. 34–38.

49 Jouanen, 1943. 259.

zsuita krónikások munkásságával foglalkozó egyes kutatók – például a Maroni *Noticias*ának kritikai kiadásában közreműködő Jean Pierre Chaumeil, a Maroni-kézirat felfedezője és szerkesztője, valamint a spanyol Marcos Jiménez de Espada – úgy gondolják, hogy a madridi *Real Academia de la Historia* azon fondjában, melyben a Maroni-kézirat is fellelhető, található néhány lapnyi terjedelmű részlet egy bizonyos *Loyolaei Amazonici Prolusiones Historicae* című műből, amelynek Brentán a szerzője.⁵⁰

A mű a kortársak, Maroni és Magnin munkájához hasonlóan bizonyosan tárgyalta a maynasi missziós kerület földrajzi elhelyezkedését, a régiókat átszelő folyók méreteit és sajátosságait. A *Noticias* első részének, a Marañón és az abba ömlő kisebb folyók (Santiago, Pongo, Morona, Pastaza, Ucayali, Napo stb.) jellemzését adó első fejezetének megírásakor Maroni több esetben is, ahogy az a margón lévő jegyzeteiből kiderül, felhasználta Brentán földrajzi feljegyzéseit is.⁵¹ A jegyzetek alapján állítható, hogy Brentán személyesen is behajózta a mai perui Amazónia Loreto régióján áthaladó Huallaga, illetve a Morona folyók felső folyását, és méréseket végzett, hogy milyen távol fekszenek a kerület központjától, Borjától. Nemegyszer azonban a Brentán által megadott távolságok lényegesen eltérnek Maroniétól.⁵² Mint az 1738. évi *Noticias*ban, illetve a Magnin által írt *Descripcion*ban (1740), úgy – legalábbis címe alapján – Brentán elveszett művében is hangsúlyos szerepet kapott a maynasi jezsuita missziós kerület történelmének ismertetése a két hittérítő, Gaspar de Cugía és Lucas de la Cueva tevékenységének kezdetétől, vagyis 1638-tól, egészen az 1740-es évekig.⁵³ Nem tudni, hogy milyen részletesen, de a *Marannonensium* bizonyára tartalmazott olyan fejezetet is, melyben Brentán a nyugati Amazonas-medence növény- és állatvilágáról is jellemzést adott, és az egyes egyedek bemutatásához, ahogy a mű címe is mutatja, talán rajzokat és ábrázolásokat is mellékel.⁵⁴

50 Lásd Chaumeilnak a *Noticiashoz* írt bevezetőjét: Maroni, 1988. 14. A RAH általános kézirat katalógusában nem található meg *Loyolaei Amazonici Prolusiones Historicae* cím alatt dokumentum (http://www.rah.es/pdf/Cat_gen_manuscritos.pdf, utolsó letöltés: 2016. április 20.). Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a Maroni-kézirathoz esetlegesen ne lenne hozzátartozva a Jiménez de Espada által említett néhány lapnyi töredék.

51 Maroni, 1988. 89–138.

52 Míg Maroni azt állította, hogy a Morona folyó Marañónba ömlő torkolata több mint 20 *leguá*nyi, azaz mintegy 110–115 kilométer távolságra van Borja városától, Brentán a két hely egymás közti távolságát kevesebb mint 12 *leguá*-ra, tehát mintegy 70 kilométerre becsülte. Brentán járt közelebb a valós értékhez, hiszen a két pont közti távolság körülbelül 80 kilométer. Maroni, 1988. 96.

53 A *Noticias* kézirat első részének első fejezetében lévő 4. és 5. paragrafus közé egy megtépett szélű, más írásképpű latin nyelvű lap van beillesztve, amely a két első maynasi jezsuita egyikének, Lucas de Cugíanak azon kalandját meséli el, amely során felfedezte a mai ecuadori Andok-vidék déli régiójában eredő Pastaza és Bobonaza folyókat, s így egy újabb útvonal nyílt meg a maynasi kerületbe. Az 1988. évi kiadás a latin szöveg alatt Jiménez de Espada jegyzeteire alapozva feltételezi, hogy a töredék minden bizonnyal a *Loyolaei...* című munkának egy részlete. Maroni, 1988. 99.

54 Míg Magnin csak a bennszülöttek által használt növények, illetve az általuk halászott halak és vadászott állatok rövid, lényegre törő ismertetésére törekedett, Maroni a területen élő vízi, szárazföldi, illetve repülni tudó állatokat külön-külön álló artikulusokban ismertette (*descriptio*), neveiket mind spanyolul, mind pedig az egyes helyi nyelveken is feltüntette (*nomenclatura*).

Ha fennmarad, a munka gazdag néprajzi ismeretanyaggal szolgálhatna az egyes bennszülött népcsoportok társadalmi felépítésére, szokásaira és nem utolsósorban vallási életére vonatkozóan. A kora újkori jezsuita hittérítők egy-egy működési területen különböző véleményt formáltak a helyiek hiedelem- és mondavilágát illetően. A Kínai Birodalom területén működő jezsuita misszionáriusok némelyike arra az álláspontra jutott, hogy az ősi kínai, konfuciánus művekben a Biblia zsidó-keresztény hagyományából ismert alakok jelennek meg, éppen ezért ezen iratok is szentként, megkülönböztetett figyelemmel kezelendők.⁵⁵ Az Amerikában létesített jezsuita missziós kerületekben tevékenykedő hittérítők – függetlenül attól, hogy Európa mely területéről érkeztek – a különböző indián közösségek vallási hagyományairól néhány kivételtől eltekintve⁵⁶ általában negatívan vélekedtek.⁵⁷ Ahogy Magrin és Maroni művei, úgy Brentán két említett jelentése (1734, 1738) is jól tükrözi a bennszülött hiedelmeket lenéző, általában azoknak démoni eredetet tulajdonító szemléletet. Ugyanakkor a tengerentúlon működő jezsuiták többsége a sokéves missziós munka során megértette, hogy az amazóniai közösségek évszázados élelemszerzési és létfenntartási szokásai a környezethez való alkalmazkodás során alakultak ki, s így igyekeztek tiszteletben tartani a törzs által elfogadott hierarchiát. Miközben a hittérítők a hagyományos vallási rendszerekkel szemben elítélő véleményt alakítottak ki, a bennszülött kultúrákról sokkal pozitívabb módon vélekedtek, mint azok az európai gondolkodók, művészek, politikusok, akik a 18. század második felétől egészen a modern néprajztudomány és antropológia megszületéséig nem egy esetben még emberszámba is alig vették e természeti népeket.⁵⁸

55 Jean-François Foucquet francia hittérítő, aki a 18. század első két évtizedében működött Kínában, azt állította, hogy az egyik több ezer éves kínai szent szöveg, a *Ji csing* (A változások könyve) többek közt Jézus Krisztus eljövételét is előre jelzi. Foucquet állításaival hozzájárult a már évtizedek óta tartó, a jezsuiták és a Társaság rosszakarói közt kialakult, úgynevezett rítusvita további elmérgesedéséhez. Bangert, 2002. 245.

56 Joseph-François Lafitau, a 17. század utolsó éveitől 1717-ig az egykori új-franciaországi területeken élő irokézek közt működő francia jezsuita *Moeurs des sauvages américains* című, 1724-ben megjelent művében úgy vélekedett, hogy az irokéz mitológiák és legendák ismeretében kijelenthető, hogy az észak-amerikai indiánok valaha egy, a kereszténységgel szinte azonos vallás követői voltak, és annak ellenére, hogy az idők során ez a vallás megváltozott, könnyű mentesíteni a káros elemektől és újfent tisztává alakítani. Bitterli, 1982. 156–157.

57 A hagyományos jezsuita szakirodalom általában véve hajlamos arra, hogy a hittérítőket pozitív fényben tüntesse fel, akik módszeres térítőmunkájukkal a krisztusi üzenet hirdetésén és annak tanításán túl a civilizálódás folyamatát is nagymértékben előrelendítették az egyes bennszülött csoportok esetében. A bennszülöttek a misszionáriusok segítségével elsajátíthatták a fejlett szerszámokat alkalmazó földművelést, illetve maguk mögött hagyhattak bizonyos társadalmi szokásokat, mint az ágyasok tartása és a kannibalizmus. A modern néprajz és a kulturális, illetve a történeti antropológia szemlélete merőben különbözik ettől. Az amazóniai csoportokkal foglalkozó kutatók közül többen úgy gondolják, hogy az európai és a kreol hittérítők nem csupán Krisztus üzenetének továbbadói, hanem egyúttal saját kultúrájuk ügynökeivé is váltak, és elsőként olyan örök érvényű változást idéztek elő a mai Amazonas-vidéken, ami idővel a helyieket mind vallási, szellemi, mind anyagi romlásba döntötte (Reichel-Dolmatoff, 1997. 428–430.). Többen azt is hangsúlyozzák, hogy a jezsuita missziós kerületi rendszerek kialakítása a spanyol gyarmatbirodalom területén csupán a földművelésre képes alattvalók számának növelése érdekében folyt, melynek során a hittérítők bármilyen eszközt bevetettek a cél érdekében. Jackson, 2007. 116–123.; Gonzáles, 2003. 142–159.

58 Kezdve a *Candide*, avagy az *optimizmus* 14. és 15. fejezetétől (az ifjú vesztfáliai derék szolgájával, Cacambóval ellátogat egy meg nem nevezett paraguayi redukcióba) vagy Voltaire egy másik, a *Tanulmány*

Brentán római tartózkodásának idején készült el a *Provincia Quitensis*, az egyetlen olyan ismert műve, mely az utókor számára is fennmaradt, s amelynek egyik példányát a *British Museum*, másik példányát pedig a *Biblioteca Ecuatoriana Aurelio Espinosa Pólit* térképtára őrzi.⁵⁹ Az ibériai hatalmak a tengerentúli gyarmatokon való megjelenésüktől kezdve különleges súlyt fektettek arra, hogy az újonnan meghódított területeket képi ábrázolásokon is megjelenítsék, melyek segítségével a hirtelen kitágult földrajzi teret értelmezni lehetett. Míg Lisszabonban az 1500-ban alapított *Casa da Índia e da Guiné*,⁶⁰ Sevillában a *Casa de Contratación* felelt a gyarmatok irányításáért, illetve az odáig vezető tengeri utakról és a meghódított területekről szerzett ismeretek feldolgozásáért. Mindkét intézmény – a kora újkori idők első tudományos intézetei – tapasztalt csillagászokat, térképészeket, kapitányokat és első tiszteket foglalkoztatott, akiknek rendelkezésére álltak a kor legmodernebb mérési eszközei és műszerei. A folyamatosan érkező, újabb felfedezésekről beszámoló jelentések elősegítették az ismeretek ellenőrzését és pontosítását. A főtérekpek (*master map*) – mind a portugál *Padrão Real*, mind pedig a spanyol *Padrón Real* (amelyet 1527-től V. Károly spanyol uralkodó (1516–1556) rendeletére a *Padrón General* váltott fel) –, melyek a 16. század első felében valamennyi, a gyarmatokra tartó ibériai hajóskapitány által használt térkép alapjául és mintájául szolgáltak, a két Casában készültek. A főtérekpek ezen intézmények további munkájának köszönhetően egyre részletesebbé váltak, az 1560-as évekre azonban elévültek.⁶¹ Helyükbe más európai hatalmak gyarmati térnyerését követően az immáron az újabb térképészeti alapelvekre épülő, egyes területekre vonatkozó, részletesebb, specifikus térképek és atlaszok léptek.⁶²

Loyolai Szent Ignác 1547-ben azt a parancsot adta az Indiában működő misszionáriusoknak, hogy ne csupán a hithirdetői munkáról számoljanak be, hanem lehetőleg minél részletesebben írjanak a helyi éghajlati, illetve földrajzi viszonyokról, valamint a vidék flórájáról és faunájáról is készítsenek leírást. Ennek nyomán a világ különböző részein működő jezsuita hittérítők fontos feladatává vált az írásos jelentések készítésén túl az adott régiók ábrázolása is. A Jézus Társaság tagjai

az *erkölcsről* című történetfilozófiai művébe foglalt poligenista nézeteitől az angol romantikusok „tavi költők” (*Lake Poets*) csoportjához tartozó Robert Southey 1825-ben írt *Tales of Paraguay* című alkotásán át egészen a 19. század utolsó szakaszában működő skót szocialista, Robert Cunninghame írásaiig, illetve a francia marxista Paul Lafargue politikai értekezéseig az európai értelmiségi körök a dél-amerikai bennszülött csoportokat jellemzően igencsak alacsonyrendű, korlátozott értelmű entitásnak tekintették. Volt, aki a természet ártatlan gyermekeit látta bennük (Southey), és volt, aki primitív barbár vadembereket (Lafargue). Lásd bővebben: Zajta, 2011. A 20. század elejétől megjelenő etnográfusok, például Arnold van Gennep, majd Bronisław Malinowski megkérdőjelezték a korábbi idők, így a Darwint követő korok antropológiai felfogását uraló evolucionista nézeteket is, valamint megállapították, hogy minden hagyományos életmódot folytató csoport egyedi és egymáshoz viszonyítva kulturális értelemben egyenlő értékű, és e közösségek megismeréséhez külön kutatási módszereket kell kidolgozni. Lásd bővebben a modern antropológia egyik legkiemelkedőbb alakjának tudománytörténeti összefoglalását: Lévi-Strauss, 2001.

59 BEAEP AD, Mapoteca, MP 113.

60 1506-ban két külön egységgé alakították át az intézményt, ekkor vált teljesen önállóvá a *Casa da Índia*.

61 Turnbull, 1996. 6–14.

62 Harley, 1988. 59–64.

4. kép.
Brentán Károly
és Nicolas de la Torre
1751-ben készült
térképének kartussal
ékesített címe

által készített térképek egyrészt az *Ad maiorem Dei gloriam* jelmondat szellemében a teremtett világ sokszínűségét és végtelenségét kívánták hangsúlyozni, ezzel is Isten hatalmát dicsőítve, másrészt pedig egyetemes információs és oktatási célokat szolgáltak mind a renden belül, mind azon kívül.⁶³

Brentán Károly és Nicolas de la Torre 1751 második felében, Rómában készült térképe, ahogy annak díszes kerettel (*kartus*) körülvett címe is hirdeti (4. kép),⁶⁴ nem csupán a quitói, hanem az azzal határos három másik, a perui és az új-granadai, illetve a portugál jezsuiták által Belém do Parából irányított rendtartományt ábrázolja (a peruinak csak az északi részét). Az 1751 júliusában, frissen megválasztott generális, Ignacio Viscontinak ajánlott és arcképével díszített, 90 centiméter hosszú és 60 centiméter széles térkép Dél-Amerika északi régióját megközelítőleg az északi szélesség 11°-16° és a déli szélesség 14°-15° (a térkép állítása szerint az északi szélesség 16° és a déli szélesség 16° között), illetve a nyugati hosszúság 47° és 90° között (a térkép szerint a nyugati hosszúság 47° és 94° között) kívánta ábrázolni. Ahogy a térkép alsó szélén futó csíkban olvasható, a művet a római Cigni testvérek és egy bizonyos Petroschi mester készítették. A kereten futó (egy fekete, egy fehér), egymásba kapcsolódó, a távolság mérésére való csíkok a szélességi és a távolsági fokokat hivatottak jelölni. A térképen feltüntetett *legua castellanában* mért egység értelmében egy fok 20 *leguát*, azaz mintegy 110–118 kilométert jelöl, tehát a mű méretaránya 1:11 000 000-nak felel meg.⁶⁵

63 Harris, 2000, 2005.

64 Forrás: BEAEP AD, Mapoteca, MP 113.

65 Latorre, 1988. 61.

A két *procurator generalis* a *Provincia Quitensis* kivitelezése során nagymértékben támaszkodott több más munkára. Az első ilyen, melyet minden bizonnyal alaposan tanulmányozhattak, Samuel Fritz 1707-ben, Quitóban nyomtatott, 42 centiméter hosszú és 32 centiméter széles, V. Fülöp királynak ajánlott térképe (*El Gran Río Marañón, o Amazonas con la Mission de la Compañía de Jesus*). E térkép a renden belül, majd azon kívül is ismertté vált, mivel először 1717-ben a *Der Neue Welt-Botthoz* hasonló francia *Lettres édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères par quelques missionnaires de la Compagnie de Jesus* 12. számában jelent meg egy rövidebb, az omagua misszióról szóló szöveggel együtt, majd 1727-ben a *Der Neue Welt-Bott* is közölte.⁶⁶ Fritz térképének jobb alsó régiójában egy kajmánal, kígyóval, valamint kakaóval, illetve más termésekkel díszített keretben hosszabb spanyol szöveg található, melynek első része az Amazonas folyó és-medence alapvető földrajzi sajátosságairól ad jellemzést, a második pedig a maynasi missziók történetéről. A szöveg bal szélén egy nyakában keresztet viselő, ruhában ábrázolt bennszülött férfi látható családja (felesége és gyermekei) társaságában. A trutnovi születésű jezsuita a maynasi kerületben körülbelül húsz különböző bennszülött csoport nevét tüntette fel tartózkodási területeik szerint, valamint több olyan helyet is, ahol a 17. században egyes misszionáriusok mártírhalált haltak.

Brentán és Nicolas de la Torre az 1751-ben készült térképen a maynasi missziós kerület ábrázolásakor Fritz példája nyomán ugyanúgy feltüntették az egyes törzsek különböző folyók melletti lakóhelyeit, lényegesen többet azonban – mint egy 26 csoportot –, mint az 1707-ben készült munka. A folyók száma is gyarapodott: míg Fritznél gyakorlatilag csak a Marañón és az abba ömlő folyók (Huallaga, Pastaza, Ucayali, Tigre, Napo, Putumayo) jelennek meg, a *Provincia Quitensis*ben az egyes marañóni mellékfolyók mellékágai is szerepelnek már. Ahogy a korban általános volt, a két *procurator* is az egyes folyókat forrásvidékükön először vékony vonalakkal ábrázolta, és ahogy azok egyre bővebb vízüvé válnak, úgy a térképen is egyre szélesednek a vonalak. Az 1751-ben készült munka az Észak-Andok vidékét és a csendes-óceáni partvonalat is igen részletesen ábrázolja: a hegyvidéken jelentős vulkánok (Cayambe, Pichincha, Antisana, Cotopaxi, Chimborazo), a települések mellett pedig a hegyek közti szorosokon átáramló folyók is megjelennek. A part menti fontosabb kikötőket (például Manta, Guayaquil, Tumbes) és szigeteket (Isla de la Plata, Salango, Puná) is feltüntették. Ha összevetjük a Francia Tudományos Akadémia által küldött, La Condamine vezette tudományos expedíció első három évének eredményei alapján, a 18. század egyik legkiemelkedőbb francia térképésze, Philippe Buache de la Neuville által 1739-ben, Párizsban készült, 29,8 centiméter hosszú és 20,1 centiméter széles, a mai Ecuador és Észak-Peru területét, illetve az Amazonast a Negro folyóval való találkozásáig ábrázoló térképpel (*Carte du Pérou: Pour servir à l'histoire des Incas et à celle de l'Etat present de cette province*),⁶⁷

66 De Almeida, 2003. 117–118.

67 *L'Etat present de cette province. Sur les'Academie depuis l'An 1736. jusqu'en 1739. Par M. M. Godin, Bouguer, et de la Condamine de l'Acad. R. le des Sciences, Assujettie pour les autres parties aux Observations du P. Feuillée, et de M. Frezier aux Routes et Remarques Geographiques de divers Voyageurs.* Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár, TR 893.

5. kép. Az Észak-Andok régió és a csendes-óceáni partvonal ábrázolása a Provincia Quitensisen

látható, hogy Brentán és Nicolas de la Torre bizonyosan behatóan tanulmányozták és fel is használták a francia kutatók eredményeit. A hegyvidéki települések egymás közti távolsága, illetve az óceáni partvonal megrajzolása hasonlóképp jelenik meg mindkét munkán (5–6. kép).

A Juan Magnin által az 1740-ben írt *Descripcio* mellé készítettett 56 centiméter hosszú és 46 centiméter széles térkép (*Provincia de Quito con los Misiones de Sucumbios de religiosos de San Francisco, y de Maynas de padres de la Compañia de Jesus a las orillas del Gran Maraion*)⁶⁸ a mai Kolumbia Chocó tartományában található Cabo Corrientestől a mai Peru La Libertad kerületében fekvő Trujillo városáig húzódó csendes-óceáni partvonala szintén igencsak hasonlít a *Provincia Quitensis* ábrázolásához. Mivel Brentán mindvégig szoros kapcsolatban volt Magninnal, feltehető, hogy a svájci területekről érkező rendtárrsal is rendszeresen levelezett. Mikor Brentán 1748 első hónapjaiban útnak indult Quitóból, Magnin jegyzeteit és térképvázlatait is magával hozta Európába.

A belső amazóniai területek ábrázolásakor a két *procurator* nagyban támaszkodott La Condamine azon felfedezéseire, amelyek az amazonasi útját követően, Párizsban készült térképén is megjelentek.⁶⁹ A legfontosabb újdonság a dél-amerikai kontinens két legnagyobb folyammedencéjének (az amazonasi és az orinocói) természetes csatlakozása volt, amit, ahogy azt La Condamine és Brentán térképe is megjegyzi, 1744-ben egy bizonyos Manuel Román nevű portugál jezsuita, az Ori-

noco menti missziók egyik előjárója fedezett fel. E csatlakozást mindkét munka úgy tüntette fel, mintha a Negro az Orinoco folyóból, mintegy mellékágként válna le, ugyanakkor 1800-ban a neves berlini születésű természettudós, Alexander von Humboldt orinocói felfedezőútja során megállapította, hogy a két folyónak nincsen

68 Az eredeti munka ma Quitóban, egy családi magánlevél- és térképtárban található (*Mapoteca de Carlos Manuel Larrea*). A térkép közlése: Magnin, 1998. 112.

69 *Carte du Cours de Maragnon ou de la Grande Riviere des Amazones* (1744). University of Florida Digital Collections, <http://ufdc.ufl.edu/UF00004039/00001/1x?vo=3> (utolsó letöltés: 2016. április 20.).

6. kép. Az Orinoco
és a Negro folyók Provincia
Quitensisén ábrázolt
összefolyása

direkt összefolyása, őket csupán egy rövidebb, 320 kilométer hosszú természetes csatorna, a Felső-Orinocóból eredő Casiquiare folyó köti össze.

A *Provincia Quitensis* elkészítésekor tehát Brentán és Nicolas de la Torre alaposan tanulmányozta az elődök, illetve a kortársak munkáit, és a személyes tapasztalatok mellett – a térképen több olyan, más művön nem ábrázolt Amazonas menti missziós telep is szerepel, ahol a *procuratorok* utazásuk során megálltak – felhasználták korszakuk legfrissebb ismeretanyagát is, így joggal állítható, hogy az 1751-ben készült munka teljes mértékben beleilleszkedik a francia geodéziai expedíció korának tudományos világába.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

BEAEP AD

Biblioteca Ecuatoriana Aurelio Espinosa Pólit, Archivo Documental (Quito).

2. Kiadott források

Magnin

1998 Magnin, Juan: *Descripción de la Provincia y misiones de Mainas en el Reino de Quito*. Ed.: Bravo, P. Julián G.-Latorre, Octavio. Quito, 1998.

Maroni

1988 Maroni, Pablo: *Noticias auténticas del famoso río Marañón y misión apostólica de la Compañía de Jesús de la Provincia de Quito en los dilatados bosques de dicho río, escribiéndolas por los años de 1738, un misionero de la misma compañía*. Relaciones de los P. P. A. de Zárate y J. Magnin (1735–1740); edición crítica, introducción e índices Jean Pierre Chau-meil. Iquitos, 1988. (Monumenta amazónica, Misioneros, 4.)

Recio

1947 Recio, P. Bernardo: *Compendiosa relacion de la cristiandad de Quito*. Ed.: Goldaraz, Carlos García. Madrid, 1947. (Biblioteca misionaria hispanica, ser. B., 2.)

Uriarte

1986 Uriarte, Manuel: *Diario de un misionero de Maynas*. Ed.: Bayle, Constantino. Iquitos, 1986. (Monumenta amazónica, Misioneros, 2.)

3. Szakirodalom

Balázs

1995 Balázs Dénes: *Magyar utazók Amerikában*. Bp., 1995.

Bangert

2002 Bangert, William: *A jezsuiták története*. Bp., 2002.

Bartusz-Dobosi

2006 Bartusz-Dobosi László: Magyar jezsuita missziósok az „Indiákon” a XVII–XVIII. században. In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk.: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, 2006. 200–216.

Bitterli

1982 Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak”. Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete. Bp., 1982.

Boglár

1952 Boglár Lajos: XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában. In: *Ethnographia*, 63. (1952) 3–4. sz. 449–461.

Bravo Santillán–Grosser

2007 *Las misiones de Mainas de la antigua provincia de Quito de la Compañía de Jesús. A través de las Cartas de los Misioneros alemanes que en ellas se consagraron a su civilización y evangelización, 1685–1757*. Ed.: Bravo Santillán, Julián–Grosser, José. Quito, 2007.

Codina

2005 Codina, María Eugenia: Haciendas y misiones: el caso de Maynas. In: *Esclavitud, economía y evangelización. Las haciendas jesuitas en la América Virreinal*. Ed.: Negro Tua, Sandra–Marzal, Manuel M. Lima, 2005. 243–261.

Cotrina

2000 Cotrina, Carlos Oswaldo Aburto: Políticas y métodos de evangelización en Maynas durante el siglo XVIII. Defiendo los elementos de la cultura misionera. In: *Un reino en la frontera. Las misiones jesuitas en la América colonial*. Ed.: Negro, Sandra–Marzal, Manuel M. Lima, 2000. 45–60.

De Almeida

2003 De Almeida, André Ferrand: Samuel Fritz and the Mapping of the Amazon. In: *Imago Mundi*, 55. (2003) 113–119.

Downes

2008 Downes, Peter: Jesuitas en La Amazonía: Experiencias de Brasil y Quito. In: *Radiografía de la piedra. Los jesuitas y su templo en Quito*. Quito, 2008. 63–99. (Biblioteca básica de Quito, 17.)

Egido–Sánchez–González

2004 Egido, Teófanés–Sánchez, Javier Burrieza–González, Manuel Revuelta: *Los jesuitas en España y en el mundo hispánico*. Madrid, 2004.

Eördögh

1998 Eördögh István: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Szeged, 1998.

Figueroa

1960 Figueroa, Francisco de: Informe de las misiones de la Compañía de Jesús en el país de los Maynas. In: *Historiadores y cronistas de las misiones*. Ed.: Donoso, Julio Tobar. Quito, 1960.

Gallup-Díaz

2002 Gallup-Díaz, Ignacio: The Spanish Attempt to Tribalize the Darién, 1735–50. In: *Ethnohistory*, 49. (2002) 2. sz. 281–317.

Gonzáles

2003 Gonzáles, Luisa Abad: *Etnocidio y resistencia en la Amazonía peruana*. Cuenca, 2003.

Harley

1988 Harley, J. B.: Silences and Secrecy: The Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe. In: *Imago Mundi*, 40. (1988) 57–76.

Harris

1999 Harris, Steven J.: Mapping Jesuit Science: The Role of Travel in the Geography of Knowledge. In: *The Jesuits: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*. Eds.: O'Malley, John W.–Bailey, Gauvin Alexander–Harris, Steven J.–Kennedy, T. Frank. Toronto, 1999. 212–240.

2005 Harris, Steven J.: Jesuit Scientific Activity in the Overseas Missions, 1540–1773. In: *Isis*, 96. (2005) 1. sz. 71–79.

Harrison

1994 Harrison, Regina: The Theology of Concupiscence: Spanish–Quechua Confessional Manuals in the Andes. In: *Coded Encounters: Writing, Gender, and Ethnicity in Colonial Latin America*. Eds.: Cevallos-Candau, Francisco Javier–Cole, A. Jeffrey–Scott, M. Nina–Suárez-Araúz, Nicomedes. Amherst, 1994. 135–150.

Jackson

2007 Jackson, Robert H.: La raza y la definición de la identidad „indio” en las fronteras de la América española colonial. In: *Revista de Estudios Sociales*, 26. (2007) 116–125.

2008 Jackson, Robert H.: The Population and Vital Rates of the Jesuit Missions of Paraguay, 1700–1767. In: *Journal of Interdisciplinary History*, 38. (2008) 3. sz. 401–431.

Jouanen

1943 Jouanen, José: *Historia de la Compañía de Jesús en la antigua provincia de Quito 1570–1773*. Tomo II. Quito, 1943.

Latorre

1988 Latorre, Octavio: *Los mapas del Amazonas y el desarrollo de la cartografía ecuatoriana en el siglo XVIII*. Guayaquil, 1988.

Lévi-Strauss

2001 Lévi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia*. Bp., 2001.

Marzal

2000 Marzal, Manuel M.: Las misiones jesuitas, una utopia possible? In: *Un reino en la frontera. Las misiones jesuitas en la América colonial*. Ed.: Negro, Sandra–Marzal, Manuel M. Lima, 2000. 343–352.

Negro

2000 Negro, Sandra: Maynas, una misión entre la ilusión y el desencanto. In: *Un reino en la frontera. Las misiones jesuitas en la América colonial*. Ed.: Negro, Sandra–Marzal, Manuel M. Lima, 2000. 185–206.

Pinzger

1931 Pinzger Ferenc: *Magasztos eszmék útján*. Bp., 1931.

Reichel-Dolmatoff

1997 Reichel-Dolmatoff, Gerardo: El misionero ante las culturas indígenas. In: *Cosmos, hombre y sacralidad: lecturas dirigidas de antropología religiosa*. Ed.: Rueda, Marco V.–Moreno, Secundo E. Quito, 1997. 427–442.

Rubiés

2006 Rubiés, Joan-Pau: Ethnography, and the Historicization of Idolatry. In: *Journal of History of Ideas*, 67. (2006) 4. sz. 571–596.

Santos Hernández

1992 Santos Hernández, Angel: *Los jesuitas en América*. Madrid, 1992.

Savelle

1974 Savelle, Max: *Empires to Nations: Expansion in America, 1713–1824*. Minneapolis, 1974.

Szabó

1982 Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900)*. Bp., 1982.

Torbágyi

2009 Torbágyi Péter: *Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt*. Szeged, 2009.

Turnbull

1996 Turnbull, David: Cartography and Science in Early Modern Europe: Mapping the Construction of Knowledge Spaces. In: *Imago Mundi*, 48. (1996) 5–24.

Vergara Ciordia

2005 Vergara Ciordia, Francisco-Javier: El seminario conciliar en la América Hispana (1563–1800). In: *Teología en América Latina*. Vol. 2/1. *Escolástica barroca, ilustración y preparación de la independencia (1665–1810)*. Ed.: Saranyana, Josep-Ignasi–Alejos Grau, Carmen-José. Madrid, 2005. 99–184.

Villalba

1987 Villalba, Jorge: El cuarto centenario de la llegada de la Compañía de Jesús al Ecuador 1586–1986. In: *Los jesuitas en Ecuador*. Ed.: Carrión, Alejandro. Quito, 1987. 67–148.

2008 Villalba, Jorge: Los jesuitas se establecen en el Reino de Quito. In: *Radiografía de la piedra. Los jesuitas y su templo en Quito*. Quito, 2008. 27–62. (Biblioteca básica de Quito, 17.)

Zajta

2011 Zajta Loránd: A 18. századi dél-amerikai jezsuita missziók marxista és szocialista értelmezése. In: *Mediterrán Világ*, 18. (2011).

Zakarjás-Fáy

1910 Zakarjás János és Fáy Dávid délamerikai jezsuita misszionáriusok úti levelei (1749–1755). In: *Földrajzi Közlemények*, 38. (1910) 215–236.

LORÁND ZAJTA

THE MISSIONARY AND SCIENTIFIC ACTIVITY OF KÁROLY BRENTÁN
ON THE TERRITORY OF THE VICEROYALTY OF PERU

The purpose of this paper is, on the one hand, to present Károly Brentán's missionary achievements he accomplished in the territory of the Maynas Jesuit District during the third decade of the 18th century and, on the other hand, to provide a detailed examination of his work as head of the Jesuit Province of Quito and as *procurator generalis* in the 1740s. Moreover, the paper focuses on important aspects of Brentán's scientific achievements by detailing certain characteristics of his lost opus – *Marannonensium S. J. Missionum generalis Historia iconibus illustrata* – and by analyzing the particularities of the *Provincia Quitensis*, a map from 1751, which bares his name along with a fellow Jesuit. During the critical reconstruction of Brentán's life and deeds, various primary sources were taken into consideration: his own letters, accounts and reports, which can be found at the *Archivo Documental de la Biblioteca Ecuatoriana Aurelio Espinosa Pólit* and other previously published records written by his Jesuit contemporaries.

Egy magyar jezsuita Paraguayban

Limp Ferenc 1752–1753. évi levelei

A Jézus Társaságának közel ötszáz éven átívelő dél-amerikai jelenléte kapcsán a legvitatottabb kérdés bizonyosan az egykori paraguayi provincia területén létrejött missziós falvakban, vagyis *redukciókban* végzett tevékenység megítélése. Jelentősége abból fakad, hogy az 1750. évi portugál–spanyol határegyezményt követő indián felkelés és az ebben való feltételezett jezsuita részvétel volt az oka a jezsuita rend elleni későbbi általános fellépésnek, melynek következtében a Társaság tagjait előbb mind a gyarmatokról, mind európai állomáshelyeik nagy részéről eltávolították, majd 1773-ban a rendet jogilag is felszámolták. E folyamatnak az egykori ausztriai rendtartományból a portugál és spanyol dél-amerikai gyarmatokra érkező jezsuiták is szenvedő alanyai voltak. A magyar historiográfiában ennek ellenére sajnálatosan kevés szó esik a magyar származású rendtagok gyarmatokon végzett munkájáról, sőt sokuk esetében még biográfiájuk alapvető adatai is tisztázásra szorulnak. Jelen tanulmány ezt a hiányt szeretné részben pótolni, amennyiben Limp Ferencnek a paraguayi redukciókban 1752–1753 között végzett, a rend későbbi sorsára nézve kulcsfontosságú tevékenységét kívánja bemutatni, egyebek között egy újonnan előkerült forráscsoport segítségével.

Az 1609-ben alapított jezsuita paraguayi provincia a mai Argentína, Uruguay, Paraguay, Chile, Bolívia és Brazília egyes területeit is magában foglalta, székhelye a mai Argentínában volt (*térkép*).¹ A provinciában a legmeghatározóbb evangelizációs módszer a vándorló életmódot folytató indiánok falvakba, redukciókba telepítése volt. A közösség spirituális vezetői a jezsuita rend tagjai közül kerültek ki, akiknek döntési köre kiterjedt a mindennapi élet valamennyi szférájára. Az első paraguayi redukciót, San Ignazio Guazút 1609-ben alapították, ezt követte később még huszonkilenc. Ezeknek a *guaraní* indiánok körében indított missziók – mint evangelizációs egységek – virágkorában, 1750 körül mintegy százezer lakosa volt, és földbirtokaikkal együtt hozzávetőleg százezer négyzetkilométeren helyezkedtek el. A spanyol gyarmati területen fekvő missziók elismerték maguk felett a spanyol uralkodó és a Buenos Aires-i kormányzó fennhatóságát, sőt önvédelmi céllal felfegyverzett indián csapataikkal tulajdonképpen a spanyol korona előretolt

¹ A redukciók mindennapi életéről, társadalmi-gazdasági jellemzőiről és történetéről lásd: Armani, 1977. Kiváló magyar nyelvű összefoglaló: Eördögh, 1998.

helyőrségeiként működtek a délnyugat felé nyomuló portugál telepésekkel, illetve a rabszolgavadász *bandeiranték*kal szemben. A munkáskézben szűkölködő gyarmati birtokosok szemében azonban szálka volt a redukciók szegregációs politikája, az, hogy idegen – spanyol vagy portugál gyarmati lakos – engedély nélkül nem léphetett a falvak területére, akárcsak az indián lakosság viszonylagos jóléte, ami a gondosan megszervezett mezőgazdasági termelésből, illetve a kiterjedt birtokokon folytatott állattenyésztésből fakadt.

A *guaraní* redukciók területe éppen a spanyol és a portugál korona ütközőzónájában feküdt: ez a tény a 18. század közepén nyert különös hangsúlyt, amikor a szekuláris hatalom területszerzési igényeivel az egyre bővülő belső gazdaság munkaerő-, illetve nyersanyagszükségeit igyekezett kielégíteni. A spanyol és a portugál központi kormányzat így nem engedhette meg, hogy a fennhatósága alá tartozó gyarmatokon egy, a kormányzattól ilyen mértékben független entitás létezzen.² Az ibér hatalmak az 1750-ben kötött kétoldalú határegyezménnyel (*Tratado de Limites*) revidálták az 1494. évi tordesillasi szerződést, mivel a gyarmatokon ténylegesen birtokolt területek nem estek egybe a korábbi egyezményben megállapított határokkal. Portugália ekkor lényegében elismertette Spanyolországgal az Amazonas-medence feletti birtokjogát, cserébe a spanyolok számára Sacramento erődjének átadásával a bolíviai területek és Buenos Aires között, a Río de la Plata teljes hosszán lehetővé vált a biztonságos kereskedelem. A jezsuita redukciókra végzetes további rendelkezések szerint Spanyolország köteles volt átadni Portugáliának az Uruguay és az Ibicuí folyók által határolt területet az ott lévő hét indián faluval egyetemben, ezek lakosait pedig át kellett telepíteni az Uruguay folyón túlra, spanyol területre.

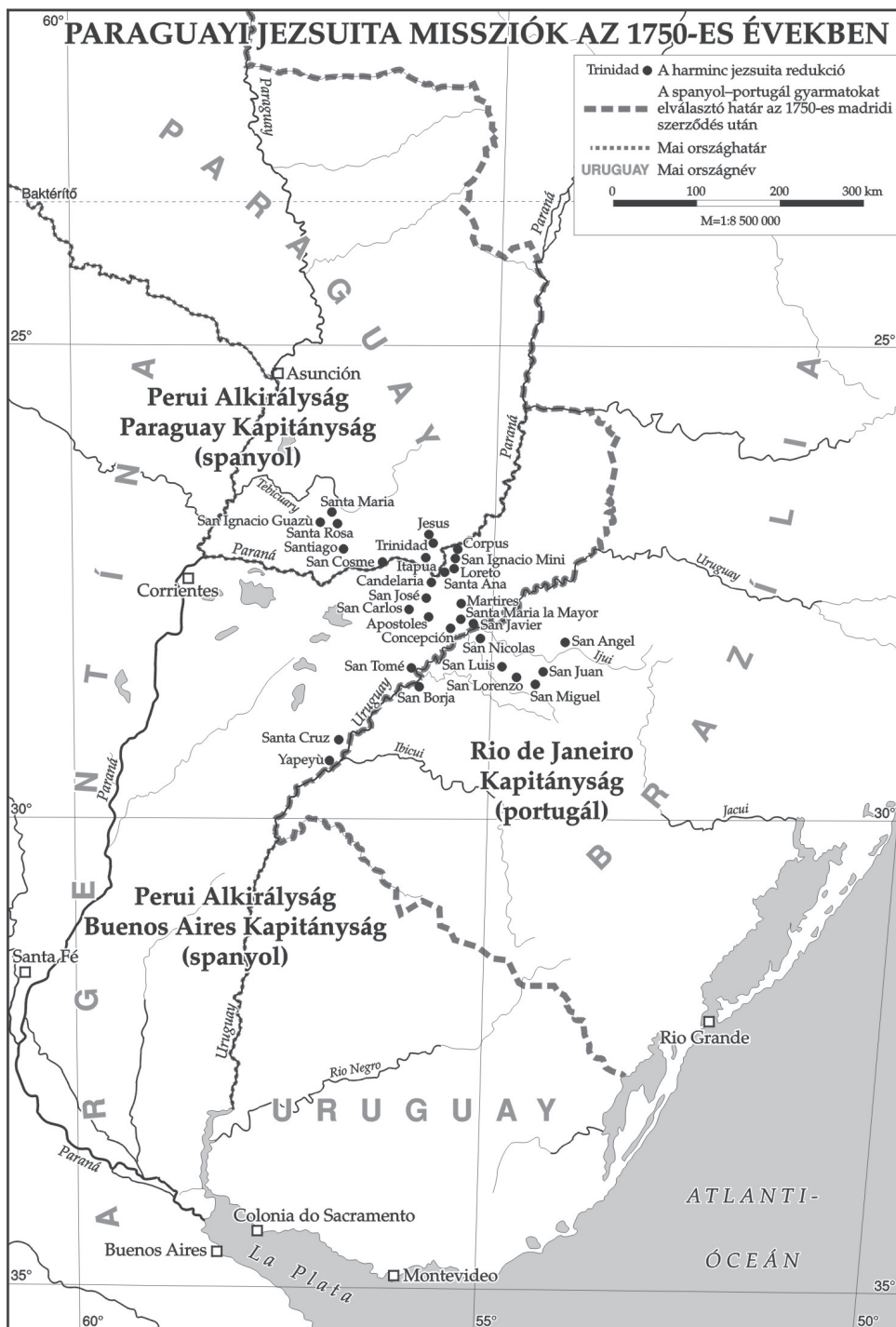
Spanyol részről a szerződés végrehajtása, azaz a határmegállapításhoz szükséges földmérés, ily módon az érintett vidék tényleges birtokbavétele délen Gaspar de Munive Tello y Espinosára, a teljhatalmú királyi megbízottra (1751–1759), Valdelirios márkijára hárult. Espinosa a feladatra három csapatot szervezett Juan de Echevarría kapitány, Francisco Arguedas kormányzati tisztségviselő és Manuel Antonio de Flores kapitány vezetésével.³ A határmegállapító expedíciót portugál részről António Gomes Freire de Andrade, Rio de Janeiro kormányzója (1733–1763), a későbbi Bobadela grófja vezette, José Custódio de Sá e Faria és José Fernández Pinto Alpoim térképész hadmérnökök segítségével.

A megegyezést követő, rendtörténeti vonatkozású események az 1750-es évekre vonatkozóan biztonsággal rekonstruálhatók – elsősorban a simancasi Archivó General anyagára támaszkodva –, amit Guillermo Kratz nagy ívű rendtörténeti jellegű munkájában el is végzett.⁴ A redukciók kiürítésének végrehajtására az újdonsült jezsuita rendfőnök, Ignazio Visconti általános megbízottjául (*comisario general*) az 1751–1757 közötti évekre Lope Luis de Altamiranót jelölte ki, akinek célja az evakuálás minél gyorsabb és lehetőleg konfliktusmentes lebonyolítása

2 A spanyol kormányzat gazdasági-politikai motivációira lásd: Solano, 1991. 187–215.

3 Az expedíció tudományos munkásságáról rövid összefoglaló: Lucena Giraldo, 1988. 157–173.

4 Kratz, 1954. Az 1750–1756-os eseményekről a rend hivatalos álláspontját tükröző összefoglaló lexikon-szócikk: Caraman-Baptista, 2001. 139–144.

volt.⁵ Visconti meghagyta Paraguay provinciálisának, José Isidro Barredának és a guaraní missziók előjárójának (*superior*), hogy a misszionáriusok lehetőségük szerint minél jobban támogassák a határmegállapító expedícióban részt vevő királyi megbízottak munkáját, kilátásba helyezve, hogy aki megakadályozza a hét falu területének átadását Portugália számára, halálos bünt követ el és engedelmességi fogadalma ellen vétkezik. Altamirano a spanyol kormány képviselőjének, Valdelirios márkinak hajókonvoján indult el Spanyolországból, az expedíció 1752 januárjában érte el a dél-amerikai kontinenst. A missziók előjárójának az osztrák Matthias Stroblt nevezték ki, ő azonban megromlott egészsége miatt nem vállalhatta a feladatot, így elődje, a bajor származású Bernardo Nusdorffer lépett helyébe. A rendfőnök megbízottjának tájékoztatása után, 1752 tavaszán Nusdorffer felkereste az érintett falvakat, hogy közölje a misszionáriusokkal a rendelkezéseket, majd küldöttei útján megkezdte a még szabad területek felmérését az indiánok számára létesítendő új falvak telepítéséhez.

Az Uruguay folyó keleti oldalán, a mai Brazília Rio Grande do Sul államában hét jezsuita igazgatású redukció feküdt: San Nicolás (ma São Nicolau), San Luis (ma São Luís Gonzaga), San Lorenzo (e falunak nem maradt nyoma), San Miguel (São Miguel das Missões, ma a világörökség része), San Juan (ma São João Batista), Santo Ángel (ma Santo Ângelo) és San Borja (ma São Borja). Emellett a mai Argentína területén fekvő Concepción, Santa Cruz, Santo Tomé és San Javier falvaknak voltak a határmegállapító egyezmény által érintett területen birtokaik. Altamirano 1752 májusában körlevelében hivatalosan is elrendelte az érintett hét redukció kiürítését és lakosainak áttelepítését. Mivel az evakuálást személyesen kívánta irányítani, kíséretével felkereste a missziókat, ahol az Uruguay folyó nyugati partján előbb Yapeyúban, majd Santo Tomében szállt meg (ma mindkét falu Argentínában található). Yapeyúba augusztus 15-én érkezett meg, Strobl és Nusdorffer szerzetesrendi atyák fogadták, akikkel hamarjában tudatta, hogy ha a jezsuiták az indiánok zavargásának nem tudják elejét venni, fegyveres erővel fogja lerombolni a falvakat. Kiváló helyzetfelismerő képességét tanúsítja, hogy már ekkor figyelmeztette a rendtagokat, hogy engedetlenségük esetén a Jézus Társaság jó hírét, illetve hitelét teszik kockára. Október 5-én Santo Tomében kelt, valamennyi missziósnek címzett körlevelében újra kiemelte, hogy az atyák engedelmességi fogadalmuknak eleget téve ne próbáljanak ellenállni az áttelepítésnek. Az evakuálás kezdetének november 3-át jelölte meg. A hét redukcióból ez időre csupán három kezdte meg az áttelepülést az Uruguay nyugati partjára: San Borja, San Luis és a Limp Ferenc vezette San Lorenzo. A négy másik falu indiánjai azonban fellázadtak a rendelkezések ellen és nem voltak hajlandók elköltözni.

Altamirano 1752. november 20-án kelt levelében a történekről beszámolt Pedro de Céspedes spanyol asszisztensnek,⁶ kérve, hogy az tájékoztassa a rendfő-

5 A rendtagok életrajzi adatai, amennyiben nem jelölöm külön, Hugo Storni katalógusából származnak. Storni, 1980.

6 Az asszisztens az általános rendfőnöknek közvetlenül alárendelt vezető volt, akinek hatalma az általában közös nyelvi alapon szervezett asszisztenciára terjed ki, melybe több rendtartomány tartozott.

nőköt. A tökéletes helyzetjelentést adó levélben⁷ Altamirano beszámolt arról, hogy az atyák nem engedelmeskednek sem neki, sem a generális parancsainak, mert az indiánok érdekeit nézik. A megbízott szerint engedelmességgel elkerülhetnék a nagyobb bajt, nevezetesen a missziók pusztulását, ami bizonyára bekövetkezik, ha a spanyolok fegyverrel bosszulják meg az engedetlenséget, ahogy az a Valdelirios márkinak szóló titkos instrukciókban olvasható. Véleménye szerint a hét redukció papjainak elöljárójuk tanácsolta, hogy szálljanak vele szembe, sőt a provinciális megírta nekik, hogy nem kell sietni a területek átadásával sem. Altamirano az ellenállást látva személyes megbeszélésre invitálta az érintett missziókban dolgozó jezsuitákat, meghívólevelében kilátásba helyezte számukra, hogy küldetése sikertelensége esetén leváltják őket plébánosi posztjukról, a külföldieket pedig száműzik Spanyolország összes gyarmatáról, hiszen a hatóságok az ő intrikáiknak fogják tulajdonítani az indián lázadást. A forrásban felsorolt kitételek igazságtartalma további dokumentumokkal igazolható.

Altamirano szinte valamennyi levelét elfogták a spanyol kémek, így a fenti iratot is bizonyítékkul használták fel később, a rend elleni fellépéskor. Még súlyosabb elbírálás alá esett a missziók 1757–1762 közötti prokurátorának, a szárd származású Giacomo Passinónak a levele, amelyet Limp Ferencnek, San Lorenzo plébánosának írt 1752. május 3-án Buenos Airesből, és amelyre Altamirano fenti levelében is hivatkozik.⁸ A prokurátor szerint a tartományfőnök, Barreda atya semmisnek tartja a rendfőnök parancsát, vagyis Limp feladata nem az indiánok meggyőzése, hanem éppen a költözés megakadályozása. Passino hangot ad továbbá annak a meggyőződésének, miszerint minél inkább halogattják, annál biztosabb, hogy végül nem lesz szükség a terület kiűrtésére.

Mint látjuk, a renden belüli véleménykülönbségek, illetve a nem tisztázott felelősségi körök vezettek oda, hogy a missziós atyák ebben a nagy horderejű, a rend jövőjét súlyosan befolyásoló ügyben lényegében saját belátásuk szerint cselekedtek, amit a generális megbízottja, Altamirano pontosan észlelt. A megbízott további rendelkezései sem értek célba, a hét indián falu evakuálását a jezsuiták a téli hónapokban sikertelenül kísérelték meg. 1753 februárjában még csak San Borja és San Lorenzo lakosai tartózkodtak a számukra kijelölt területen, ahol új falvak építésébe kezdtek. Ugyanebben a hónapban Altamirano egy, a személyét érintő támadás miatt, életét féltve visszavonult a missziókból a Buenos Aireshez közelebb eső Yapeyúba, innen intézett 27-én körlevelet valamennyi jezsuitához, melyben ideiglenes helyettesének Limp Ferencet nevezte ki. E dokumentum szerint Limp feladata lett az áttelepítés irányítása, s valamennyi missziós engedelmességgel tartozott neki, a missziós atyáknak pedig a további rendelkezésig jelenlegi állomáshelyükön kellett maradniuk.⁹ A dokumentum lényegében az eddigi utasításoknak próbál újra ér-

7 AGS, legajo 7381, folio 16. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 209–222.

8 AGS, legajo 7381, folio 16. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 222–223.

9 AGS, legajo 7387, folio 32. A levél egy 36 darabos levélgyűjtemény része, amelyet José Joaquín de Viana, Montevideo kormányzója (1751–1764 és 1771–1773) talált a falu elfoglalásakor San Lorenzo plébánosának házában, 1756 májusában. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 350–397.

vényt szerezni, de ezúttal egy, a misszióvezetők szemében – Altamirano véleménye szerint – hitelesebb ember személyében.

Időközben a spanyol és a portugál hatóságok is hozzáálltak a határegyezmény rendelkezéseinek megvalósításához, a két hatalom földmérőket és hadmérnököket is felvonultató csapatai egymástól függetlenül indultak a kérdéses területekre. 1753. február 26-án a Juan de Echevarría vezette, egyesített spanyol–portugál határmegállapító expedíció elérte a San Miguel faluhoz tartozó Santa Tecla nevű birtokot, ahol az indiánok ellenállásába ütköztek. A falu katonai vezetője (*alférez real*), José Tiarayú, más néven Sepé, kihallgatást kért a spanyol képviselőktől, akiknek elmondta, hogy a San Miguel-i községtanács (*cabildo*) döntése alapján a spanyol expedíció áthaladhat a területükön, a portugál azonban nem. Az expedíció vezetője február 27-én levelet küldött San Miguel papjának, magyarázatot várva a történetekre. Válasz hiányában március 2-án a spanyolok és a portugálok egyeztetést tartottak, s az itt született döntés értelmében visszavonultak Montevideóba. A spanyol csapat tábori lelkésze, a jezsuita Francisco Fabra levelében beszámolt San Miguel új papjának, Lorenzo Baldának arról, hogy a küldöttség igen rossz néven vette a falu magatartását, a megbízottak ugyanis a jezsuitákat okolták a kudarcért.¹⁰ A portugál megbízott, Gomes Freire de Andrade felháborodottan vetette Valdelirios márké szemére 1753. március 24-én, hogy a jezsuita atyák bujtották fel az indiánokat ellenük, akik fegyveres ellenállással akadályozták meg a küldöttség továbbhaladását, ezáltal szabotálva a határmegállapító expedíció munkáját.¹¹ A támadások keresztüzében a cseh származású Tadeo Enis állt, akinek feladata eredetileg San Juan evakuálása volt, majd 1753 februárjában Altamirano időlegesen megbízta San Antonio vezetésével, amely falunak részét képezte Santa Tecla is. A fentebb idézett vádak szerint ő bujtotta fel az indiánokat az ellenállásra. Enis azonban az 1753. március 3-án San Antonióban kelt, a határmegállapító küldöttség vezetőihez írott levelében cáfolja ezeket a vádakokat,¹² mondván, akadályoztatásának oka az volt, hogy indiánjai nem engedték kilépni a faluból, valamint Echevarriának címzett üdvözlőlevelét sem továbbították. Elöljárójának, Strobl atyának 1753. július 6-án Santo Ángelből írott jelentésében újra megerősíti az elmondottakat.¹³

Az atyák spanyol kormányzat előtti hitelrontásához maga Altamirano is hozzájárult, midőn júliusban megírta Francisco Rábagonak, VI. Ferdinánd spanyol király (1746–1759) gyóntatójának, hogy véleménye szerint az indiánok már elköltöztek volna a falvaikból, ha az atyák valóban ezt akarták volna. Szerinte ugyanis a missziós atyák, különösen a külföldiek, kételkednek abban, hogy a határegyezmény életbe fog lépni, így tehát ők a valódi felbujtói az indián ellenállásnak.¹⁴ Súlyos vádak ezek a rend tagjai ellen, amelyeket természetesen a jezsuita-ellenes propaganda örömmel használt fel a későbbiekben. Altamirano március-

10 Lorenzo Balda Tadeo Enisnek, San Miguel, 1753. március 18. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 375.

11 *Documentos*, 1938. vol. 1. 451–453.

12 *Documentos*, 1938. vol. 1. 380–381.

13 *Documentos*, 1938. vol. 1. 382–385.

14 AGS, 7381, folio 13s. Idézi Kratz, 1954. 110–111.

ban visszavonult Santa Fébe, majd 1753. június 12-én, immár Buenos Airesből kiadta körlevelét, melyben újra elrendeli a hét redukció kiürítését.¹⁵ Hangsúlyozta továbbá, hogy az atyák kötelessége a felkelőkhöz csatlakozni kívánó indiánok megbüntetése, hozzátéve, hogy mivel még nincsenek kijelölve az új faluhelyek, Nudorffer rendelkezéseit követve egyelőre költöztessék át a lakosokat az Uruguay folyó túlsó partjára. A lázadó indián falvak atyáinak megparancsolta továbbá, hogy ha augusztus 15-ig nem tudnak az ideiglenes helyre átköltözni, hagyják el a missziójukat, oda semmi szín alatt ne térjenek vissza és a felkelőknek ne szolgáltatassák ki a szentségeket. Kilátásba helyezte azt is, hogy a rendből való elbocsátás és kiközösítés sújtja azt a jezsuitát, aki önszántából az indiánokkal marad, védekezésüket segíti és a felkelésüket támogatja. Egyúttal kinevezte helyettesének (*vicecomisario*) Alonso Fernández, a Buenos Aires-i kollégium rektorát. Őt a missziók prokurátorával, Roque Ballesterrel együtt a redukciókba küldte, hogy beszéljenek a missziósokkal az áttelepítés mihamarabbi lebonyolításáról, vagy ha ez nem megy, hívják vissza az atyákat.

A küldöttek augusztus 17-én Candelariában (ma Argentína) találkoztak Strobllal és Nudorfferrel, valamint még hét misszionáriussal, akik hangsúlyozták, hogy lehetetlen az indiánokat jobb belátásra bírni. Az atyákkal ismertették José de Andoaneginak, Buenos Aires kormányzójának (1745–1756) levelét, mely szerint amennyiben a lázadó falvak nem teljesítik a spanyol uralkodó parancsait, háborút indít ellenük.¹⁶ A kormányzó rendelkezésének értelmében a missziósoknak legkésőbb augusztus 15-ig el kellett hagyniuk a falvakat, plébánosi tisztségüket ugyanis ekkortól megüresedettnek nyilvánítják. Fernández atyának az indiánok küldöttei átadták a kormányzó számára válaszul írott levelüket, amelyben megindokolták, miért nem hagyják el földjeiket, egyben kérték a királyt rendelkezése megváltoztatására.¹⁷ Ezen fejleményekről Andoanegui kormányzó az államtitkárt, Ensenada márkít 1753 júliusában írásban tájékoztatta is. Mivel az indiánok megakadályozták Echevarría küldöttségének továbbhaladását, vagyis a kérdéses terület átadását a portugáloknak, azt a titkos rendelkezések értelmében fegyveres erő alkalmazásával kell kikényszeríteni, ezért megkezdte a hadjáratra való felkészülést.¹⁸ Az előkészületek elhúzódtak, előbb nehézséget okozott a megfelelő számú és felszereltségű sereg felállítása, majd az esős téli időjárás akadályozta meg az előrenyomulást. A lázadó indián falvak ellen végül 1754 nyarán indítottak támadást egymástól függetlenül a portugál és a spanyol csapatok, de olyannyira nem jártak átütő sikerrel, hogy visszavonulásra kényszerültek.¹⁹

¹⁵ *Documentos*, 1938. vol. 1. 363–366.

¹⁶ AGS, 7410, folio 22., 24., 32–34. Andoanegui rendelkezéseit idézi Kratz, 1954. 104.

¹⁷ AGS, 7410, folio 75–94. Az indiánok válaszlevelét idézi Kratz, 1954. 106.

¹⁸ Az Archivo General de Indias többi dokumentumával együtt kivonatolja Pablo Pastells. Pastells–Mateos, 1949. 88–89.

¹⁹ Az indiánok elleni háborúban vállalt szerepéről lásd Andoanegui beszámolóját az 1753–1757-es évekről, hely és dátum megjelölése nélkül (valószínűleg Buenos Aires, 1757. július 9. után). Uo. 119–163.

Az események a levelek tükrében

Mint láttuk, a rendelkezésre álló források, elsősorban a spanyol tisztségviselők jelentései, valamint a rendfőnök megbízottjának levelezése alapján az 1752–1753. évek eseménytörténete szinte napra pontosan megállapítható. Létezik azonban egy levélgyűjtemény, amely – úgy tűnik – elkerülte a témával foglalkozó kutatók figyelmét, annak ellenére, hogy az eddig ismert spanyol diplomáciai iratok, illetve a renden belüli levelezés tartalmát tökéletesen kiegészíti. A madridi Real Academia de la Historia könyvtárában található jezsuita iratgyűjtemény 116. csomója (*legajo*) változatos témájú jezsuita vonatkozású anyagot rejt. A 9/7274. számú iratköteg végén a „*Jesuitas – Indiferente*” feliratú kisebb köteg rejt Limb Ferenc 24 darab spanyol nyelvű autográf levelét.²⁰ A 108 számozatlan oldalból álló, jó állapotú, többségében borítékkal együtt megőrzött, félbehajtott 24 levél 1752. május 30. és 1753. szeptember 27. között keletkezett, túlnyomó részük San Lorenzo missziójában. Egyetlen levél kivételével valamennyi címzettje Luis Altamirano, a rendfőnök megbízottja, akinek írónoka a borítékon legtöbbször a levél keletkezésének dátumát és helyét is rögzítette. A csomó három, Limb atyának címzett válaszevelet is tartalmaz, 1752. április 11-i, 1753. február 27-i és május 16-i keltezéssel. A gyűjtemény része még az a San Miguel falu indián elöljárói által fogalmazott, 1753. március 3-án San Antonióban kelt, Echevarría küldöttségvezetőhöz címzett levél, amelyet Limb fordított spanyolra. Eddig csak néhány ezekhez hasonló dokumentumot ismertünk, többnyire spanyol átírásban. Bartomeu Melià hivatkozik egy ugyanazon a helyen és időben keletkezett levélre, amely Strobl atya átírásában maradt fenn, ez azonban vélhetően nem azonos a Real Academia gyűjteményében lévővel.²¹ A levelek hű lenyomatai a zavaros időszaknak, hitelesen tükrözik a szinte kivitelezhetetlen feladattal megbízott atya nehézségeit, aki noha megfogalmazta fenntartásait a *Tratado* rendelkezéseivel kapcsolatban, mindvégig feljebbvalói utasításainak megfelelően cselekedett.

A történet főszereplőjéről, egyben a levelek szerzőjéről meglehetősen keveset tudunk. Limb Ferenc Xavér 1696. október 3-án született Mosonmagyaróváron. 1713-ban Nagyszombatban lépett a rendbe, Bécsben tanult filozófiát 1717–1719 között, majd ugyanitt teológiát az 1724–1726. években. 1727-ben Orosz Lászlóval²² együtt indult missziós útra, a tengerentúlra, amihez a felkészítést Spanyolországban kapta. 1729-ben szállt partra Buenos Airesben. Missziós éveiről meglehetősen keveset tudunk. Joseph Stöcklein *Der Neue Welt-Bott* című gyűjteményében közli egyik Concepción missziójában kelt, 1731. évi levelének német

20 A kutatást az OTKA NK 81502. számú, „Vallás, egyén, társadalom” című pályázata tette lehetővé.

21 AGS, 7433, fol. 280ss. San Miguel cabildójának levelére Kratz is hivatkozik. Lásd: Kratz, 1954. 97. Strobl fordítására lásd: Melià, 2006.

22 Orosz László (1697–1773) a tengerentúlon dolgozó magyar jezsuiták talán legismertebb alakja. 1728-ban került a paraguayi provinciába, ahol Córdoba (ma Argentína), majd Buenos Aires jezsuita kollégiumának rektoraként működött. A provincia vizitátoraként bejárta szinte az összes missziót, majd prokurátorként 1746–1748 között Európában toborzott missziósokat és gyűjtött adományokat. 1757-től a cordobai egyetem rektora volt, ahol a kontinens egyik első nyomdáját állította fel. 1773-ban Nagyszombatban halt meg.

nyelvű fordítását.²³ Storni katalógusa szerint 1733. április 19-én Candelariában tette le negyedik fogadalmát. Szabó László publikálta Orosz László 1740. október 6-án, Raab Istvánhoz címzett levelét, amelyből kiderül, hogy ez idő tájt Limp atya Santo Ángelben volt plébános.²⁴ A Real Academia de la Historia gyűjteményében talált levelezés alapján biztosan állítható, hogy Limp Ferenc az 1752–1753. években, de néhány évig ezt megelőzően, illetve ezt követően is San Lorenzo redukció plébánosaként tevékenykedett. A jezsuita rend kiűzésekor Yapeyú missziójában dolgozott, innen távolították el 1768 júliusában. A gyarmatokon szolgáló többi rendtaggal együtt nagybetegen Spanyolországba szállították, ahol Cádiz kikötőjében 1769. május 4-én elhunyt. A magyar származású jezsuiták deportálásának, illetve további sorsuk alakulásának kutatása önálló tanulmányt érdemelne.

A levélgűjtemény legelső darabja 1752. április 11-ei keltezésű.²⁵ Ebben a rendfőnök megbízottja, Luis Altamirano tájékoztatta Limp atyát érkezéséről és jövetelének céljáról, ami nem más, mint a spanyol uralkodó rendelkezését követve a hét misszió békés átadása a portugáloknak. A megbízott – állítása szerint – bizonyos benne, hogy az evakuálás érzékenyen érinti majd az itt szolgáló misszionáriusokat, emlékeztet azonban arra, hogy most a Jézus Társaság nemzetközi hitele és hírneve forog kockán.²⁶ Felszólítja továbbá Limpet, hogy Nusdorffer atya rendelkezéseit követve készítse fel indiánjait a költözésre, és keressen helyet az új falunak. Az 1752-ben keletkezett levelek nagy része ezt a témát járja körül, hogyan próbálja Limp atya maradéktalanul teljesíteni a megbízott rendelkezéseit, miközben többször hangsúlyozza számára az evakuálással járó anyagi terheket és az erkölcsi veszteséget. Noha a technikai jellegű nehézségek leírása, melyek ebben az időszakban az atyát foglalkoztatják, a missziók belső életére vonatkozóan értékes források, részletes ismertetésükre jelen tanulmány keretei között nincs mód.

Limp atya 1752. május 30-án, San Lorenzóból írott első levelében biztosította Altamiranót, hogy mindent meg fog tenni azért, hogy meggyőzze indiánjait a költözésről, és azt a lehető leghamarabb végre is hajtsák. Kiemelte azonban a nehézségeket is, mindenekelőtt azt, hogy az indiánok ragaszkodnak szülőföldjükhöz. Június 15-én kelt levele szerint elindult az új falunak helyet keresni, de elfogadhatót sajnos nem talált. Beszámolt arról is, hogy nemrég kapta meg Nusdorffer atya rendelkezését, amelyben egy San Lorenzótól 50 leguára (körülbelül 250 kilométerre) fekvő területet jelölt ki számukra. Limp kifejezte abbéli reményét, hogy ez a föld megfelelő lesz számukra, hiszen az indiánoknak sok veszténivalójuk van: szép házaikat, nagy templomukat, gyapotföldjeiket, több mint húszezer matécserjéjüket

23 Limp Ferenc Raab István atyának, Concepción, 1731. január 1. In: Stöcklein, 1755. 113–115. 637. számú levél.

24 Szabó, 1982. 68–74.

25 A forrás őrzési helyén, vagyis a madridi Real Academia de la Historia könyvtárában a leveleket tartalmazó 116. számú csomóban lévő dokumentumok teljesen rendezetlenek, helyük esetleges, a főlíók számozatlanok, ezen belül is a jelen tanulmányban ismertetett levélgűjteményt egy jelzet nélküli borítékban tárolják, melyben a levelek szétnyitva, majd a közepükönél egyben összehajtva, oldalszámok nélkül találhatók.

26 „Bien creo, que le será a V. R.^a sensible esta separación: pero creo tambien, que le será mucho mas sensible el gran deshonor, que se imprimirá immortalmente en la fama de la Compañía...” Luis Altamirano levele Limp Ferencnek, Buenos Aires, 1752. április 11. RAH, Varios papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

(*Ilex paraguariensis*), több tízezres marhacsordájukat kockáztatják. Az új faluban viszont nem lesz ültetvényük, nem tudták ugyanis elkezdni az idei vetést, hogy legyen élelmük, ezért kéri Altamiranót, hogy legalább a csordájukból vihessenek magukkal néhány állatot.

Limp atyát 1752 őszén leginkább a költözés technikai lebonyolítása, illetve annak anyagi vonzata foglalkoztatta, minden erejével igyekezett megoldani a hatalmas feladatot. Szeptember 2-án kelt levelében azzal a kéréssel fordult a missziókat felkereső Altamiranóhoz, hogy látogasson el az ő falujába is, és így jelenlétével nyugtassa meg az indiánokat. 27-én visszaigazolta Francisco Terran segítőtestvér érkezését, akinek feladata az új faluba szánt marhák kiválasztása és összegyűjtése lett. Október 21-én arról tájékoztatta Altamiranót, hogy indiánjai készek a költözésre, és igencsak megörültek, amikor megtudták, hogy az Itapúa (ma Encarnación, Paraguay) és San Cosme (ma Paraguay) missziók közötti területen jelölték ki számukra az új falu helyét. Tájékoztatót ad arról is, hogy ő maga 24-én tervezi elindulását száz indiánnal, akikkel nekilátnak az új falu megalapításának, míg egy nappal korábban Lorenzo Ovando atya és Terran testvér kelnek útra a falu birtoka felé, hogy az állatokat összegyűjtsék. Október 29-i levelében megköszönte a falu építéséhez szükséges fejszéket és kapákat, amiket a megbízott küldetett számukra, emellett igazolta, hogy az új falu építésére rendelt száz indián két nappal azelőtt szekerekkel, matécserjével és vetőmaggal, valamint az említett szerszámokkal felszerelve elindult. Limp atya Altamirano beleegyezésével tizenkét indiánt rendelt az új vetés előkészítési munkálataira, hogy az új faluban is minél előbb legyen mit enniük.

A források tanúsága szerint a kijelölt határidőre a hét redukcióból jóformán csak a Limp vezette San Lorenzo kezdte meg a költözést. Mindezek tanúsítják az atya rátermettségét, hiszen sikerült meggyőznie indiánjait a költözés elkerülhetetlenségéről, és viszonylag rövid idő leforgása alatt meg is valósította azt. 1752 novemberében Limp atya már javában közeledett a leendő San Lorenzo kijelölt helye felé. November 5-én, Santa María misszióban (ma Santa María de Fé, Paraguay) kelt leveléből tudjuk, hogy San Nicolás faluja mellett gond nélkül elhaladt, útját nem akadályozták meg a lázadók. Az Uruguay folyón való átkelése szintén problémamentes volt. November 13-án értek Jaime Mascaró atyával és a száz indiánnal az új falu helyére, másnap pedig a szomszéd redukciókból érkezett indiánok segítségével már munkához is láttak. Limp igazolta, hogy megkapta Altamirano fejszékből és bozótívágó késekből álló küldeményét.

December 6-án a rendfőnök megbízottjának újra a régi redukcióból írta levelét, melyben tájékoztatta felettesét az időközben történekről. Beszámolójából kiderül, hogy a számukra kijelölt föld mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert a templom alapjainak ásásakor víz tört fel a mélyből, ezért új területet kerestek, amit úgy negyedórányi járásra a közelben meg is találtak. A további teendőket Mascaró atyára hagyta, akinek feladata a művelésre alkalmas földek feltörése és a vetés lebonyolítása volt. Ehhez volt elégséges vetőmagjuk, a szerszámkészítéshez azonban vásra, illetve fémre lett volna szükségük. Limp atya a december 26-i leveléhez csatolta az új faluban nélkülözhetetlen, Altamirano által beszerzendő eszközök listáját is.

1753. január 5-i levelét, válaszul a megbízott január 3-án kelt levelére San Luisból írta. Ebből megtudjuk, hogy a tervek szerint a régi faluból a paraguayi születésű Francisco Echague atya, Limp társa kíséri majd el az indiánok hátrahagyott családtagjait, bár – miként Limp atya panaszkolja – nincs elegendő igavonó állat, így nehézkes a költözés. Január 20-i levelében aggodalma tovább nőtt a helyzet súlyosbodása miatt. Mint kiderül, Terran testvérnek San Miguel birtokán kell áthaladnia, ami igen veszélyes, hiszen a falu fellázadt lakosai úgy gondolják, hogy a *lorencistas*, vagyis San Lorenzo indián lakosai okozták az indiánok közötti meghasonlást, az ő példájukat követve ugyanis most már a többi redukció is költözni akar. Limp január 27-én tájékoztatta Altamiranót, hogy ha San Miguel lakói az általa nem részletezett szándékukat meg akarják valósítani, arról értesíteni fogja a megbízottat. Itt talán arról lehet szó, hogy a határmegállapító küldöttség továbbhaladását akarták megakadályozni, akár fegyveres ellenállás árán is.

Limp atya február 4-i levelében kérte a Yapeyúba visszatérő megbízottat, hogy a szomszédos redukcióktól kapott marhákat és lovakat ne kelljen kifizetniük, hanem azt adományként elszámolhassák. Február 23-án kérését megismételte, nyilvántartása szerint ugyanis az új San Lorenzo települése Santa Rosából 500, Apóstolesből 300 szarvasmarhát, valamint másik négy falutól 80 igavonót kapott. Ezenkívül Ferder atya²⁷ a megbízott nevében küldött neki több vég szövetet, 187 darab kést, több ezer tűt, ötzacsakónyi üveggyöngyöt, fülbevalót és egyéb apróságokat. Limp atya megemlíti, hogy a falu már így is eladósodott, a Buenos Aires-i prokurátor hivatalnak ugyanis háromezer pesóval tartozik. A forrás kiemelkedő abból a szempontból, hogy ebben hozakodik elő először a régi faluba való visszatérés gondolatával, vagyis az új San Lorenzóból történő visszaköltözés lehetőségével. Érvként egyrészt a hatalmas, meg nem térülő anyagi ráfordítást és a szükséges eszközök hiányát említi, másrészt, hogy a Bernardo Nussdorffer vezette San Luis lakosai ismét visszatértek régi falujukba, ami lázítóan hatott az ő indiánjaira is.

Altamirano február 27-én, Yapeyúban kelt levelében tájékoztatta Limp atyát, hogy az evakuálás feladatával kapcsolatban elfogadta Nussdorffer atya lemondását, és helyére Limpet nevezi ki, akiben a megbízott szerint megvan a végrehajtáshoz szükséges elhivatottság, tehetség és más erények. Kérte továbbá Limp atyát, hogy levele tartalmát bizalmas információként kezelje.²⁸ Limp 1753. március 8-án kelt írása a megbízott előző levelével kiegészítve igen fontos dokumentum az atya további sorsát illetően. Altamirano rendelkezését, nevezetesen, hogy őt nevezi ki ideiglenes megbízottnak a hét redukció evakuálása ügyében, kétkedve fogadta, hiszen, mint írja, sem elég ereje, sem merészsége nincs hozzá. Emellett osztotta tár-

27 Ferder/Förder Fülöp (Kassa, 1713–Eperjes, 1773) egyike volt a paraguayi redukciókban szolgáló, az egykori Magyar Királyságból származó jezsuita atyáknak. Tengerentúli tevékenységéről szinte semmit nem tudunk, Limp Ferenc levelein kívül más, eddig ismert forrás nem említi.

28 „Y hechando los ojos a los sugetos de estas S.^{tas} Doctrinas, aunque hallo muchos muy buenos, y escogidos; encuentro en V. R.^a todas las calidades, que se necessitan p.^a tan ardua empresa, de Religiosidad, capacidad, integridad, eficacia, y zelo: por lo que le señalo p.^a que lo que en mis manos oy está parado; en las de V. R.^a tome curso, y como assi lo espero.” Luis Altamirano Limp Ferencnek, Yapeyú, 1753. február 27. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

sai véleményét, miszerint az indiánok olyan makacsul ragaszkodnak a szülőföldjük-höz, hogy lehetetlen őket elmozdítani onnan. Mindezek ellenére biztosította Altamiranót arról, hogy végre fogja hajtani a rendelkezéseit, de a nehézségekkel teli megbízatást lehetőség szerint adja másnak.²⁹ Limp atya beszámolója az időközben történt Santa Tecla-i incidensről némiképp árnyalja az eddig ismert képet. Eszerint a határmegállapító küldöttség levél útján értesítette San Miguel plébánosát, Lorenzo Baldát, hogy a közelben fognak áthaladni, és igavonó állatokat kért tőle. Balda atya ezt meg is ígérte, és megírta Enis atyának, aki San Miguel birtokán tartózkodott, hogy fogadja a küldöttséget.³⁰

Limp március 16-i levelében az incidens egyéb részleteiről is beszámolt. A határkijelöléssel megbízott señores demarcadores február 26-án közelítették meg San Miguel birtokát, ahol hatvan indián útjukat állta, majd a küldöttség vezetőinek kérésére írásban indokolták meg, miért nem engedik őket áthaladni a falu területén. Az indiánok ellenállását látva a delegáció visszafordult, de kérésének megfelelően kapott a faluból száz szarvasmarhát, és az indiánok elkísérték őket egy darabon. Ellenségeskedésről, netán fegyveres ellenállásról tehát Limp tudomása szerint szó sem volt. Limp megerősítette Enis atya fentebb ismertetett történetét, aki a 16 legua (körülbelül 85 kilométer) távolságnyra lévő birtokon tartózkodott, és nem tudta fogadni a küldöttséget, mert az indiánok nem engedték ki a faluból.³¹ Az atya továbbá ismételten kérte Altamiranót, hogy mentse fel tisztsége alól, és az előző levelében felsorolt okokon túl hangsúlyozta ezúttal azt is, hogy benne, külföldi lévén, nem bíznak a spanyol uralkodó küldöttei, ezért maga helyett Lorenzo Baldát javasolja a feladatra, aki spanyol, és személye a küldöttség vezetői előtt is jól ismert.

Az indiánok felkelése közben súlyosbodni látszott. Március 19-én Limp arról tájékoztatta Altamiranót, hogy a lázadó indián fegyveresek, közel háromezren a környező településekről, San Miguel birtokán gyűltek össze, anélkül hogy az atyák ezt megakadályozhatták volna. San Lorenzo indiánjai azonban egyelőre nyugodtak az új falujukban. Az atya arra is felhívta a figyelmet, hogy a négy lázadó falu

29 „Recibo por manos del P. Erber las tres con la circular de V. R. á cuyo contenido digo, que me hallo muy confuso, viendo que V. R. me da sus rezas en su Ausencia para una empresa tan difícil, como es la mudanza de los 7 pueblos, para cuya carga confieso que no tengo ombros ni caudaz; portanto suplico á V. R. se sirva librarme della, y ponerla en manos ajenas, con esso el negocio tan importante correrá con mayor satisfacción de V. R. a quien espero este alivio y consuelo, en el interim procuraré atender á lo que V. R. me manda acerca de la mudanza de estos pueblos, aunque en presentes circunstancias parece á todos nosotros imposible por estar los indios tan alborotados y tercios de no querer salir de sus tierras y dexar sus bienes.” Limp Ferenc levele Luis Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

30 Lásd Enis atya fent idézett, 1753. március 3-án, San Antonióban kelt levelét. *Documentos*, 1938. vol. 1. 380–381.

31 „Á 26 del passado llegaron los Señores Demarcadores á la cercanía de la estancia de S. Miguel, adonde luego se dextraron ver 60 Miguelistas, los quales se han opuesto y les dieron en escriptis (como tambien lo pidieron los Señores) las razones, porque no quieren dexarlos entrar en sus tierras; viendo los Señores la oposicion de los indios, se bolvieron dandoles para su avio 100 rezas, y segun lo pidieron, los indios escoltaron á los Señores por un trecho. El P. Thadeo Enis que estuvo 16 leguas lexos de los Señores Demarcadores, quizo ir para verlos y cumplimentarlos; pero no avia forma, los indios no le dexaron ir...” Limp Ferenc levele Luis Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 16. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

indiánjai addig nem fognak elköltözni, amíg hadsereg nem jön ellenük. Győzelemnek tartják ugyanis, hogy a határmegállapító küldöttséget meghátrálásra kényszerítették, ám ha több katonával indítanak ellenük hadjáratot, az a falvak teljes pusztulásához fog vezetni.³² Limp atya tehát pontosan felmérte a helyzetet, tudta, hogy ha az indián felkelés eszkalálódik, sor fog kerülni a fegyveres beavatkozásra. Társai többsége azonban nem osztotta ezt a nézetet, mint az a továbbiakból kiderül.

Április 10-én Limp továbbította Altamiranónak Fabra atya San Miguel plébánosához írt, fent hivatkozott levelét, amelynek létezéséről a simancasi források is tudósítanak. Nyomatékosítja, hogy a helyzet változatlan, azaz az indiánok nem akarnak elköltözni, erre csak egy hadsereg kényszeríthetné őket.³³ A levélhez csatolták azt a San Miguel fő indián tisztségviselőinek és előkelőinek (*corregidor, cabildo, maestro de campo y caziques*) aláírásával ellátott dokumentumot, amit Limp atya fordított spanyolra. Az irat a San Antonio nevű birtokon kelt március 3-án, válaszul Echevarría előző napi, magyarázatot követelő, írásbeli felszólítására.³⁴ Az indiánok indoklásukban kifejtik, hogy hű alattvalói az uralkodónak, és parancsait mindenkor végrehajtották, seregében harcoltak őseik, amikor két ízben elfoglalták Sacramentót. Kétkednek ugyanakkor abban, hogy valóban az uralkodó döntése az evakuálás, hiszen ő nem akarhatja, hogy száz éve fennálló falujukat, szép házaikat, templomukat, termékeny földjeiket elhagyják. Figyelmeztetik az uralkodót, hogy mindannyian inkább meghalnak, mintsem elköltözzenek. Limp atya e levéllel kapcsolatban megjegyezte, hogy Balda atya tájékoztatása szerint az indiánok e tárgyban több levelet is megfogalmaztak, és bizonytalan abban, hogy azok közül melyiket küldték el, az is kétséges, hogy a levél egyáltalán eljutott a címzetthez.

Limp május 10-i levelének tanúsága szerint a San Lorenzó-iak új falujukban maradtak, illetve aki ez idő szerint még a régiben tartózkodott, az is hamarosan csatlakozik majd hozzájuk. Megtudjuk továbbá, hogy Altamirano körlevelét, mely az érintett hét missziónak, illetve Yapeyú, Santa Cruz és Santo Tomé papjainak szólt, továbbküldte a missziósoknak. Kérte a megbízottat ugyanakkor, hogy a *superior* atyának adjon szabad rendelkezési jogot az érintett hét faluban tevékenykedő atyák felett, mert nem mindegyikük támogatja a költözés ügyét.³⁵ Ez a megjegyzés azért fontos, mert megerősíti azt a feltételezést, hogy a misszionáriusok is rokonszenveztek az indián lázadókkal, és a maguk módján segítették is őket. A misz-

32 „Yo discurro que los 4 pueblos no querran mudarse y no han de mudarse, hastaque venga una armada contra ellos, tan tercios estan aquellos indios. Los indios estan muy alegres que los Señores Demarcadores se bolvieron; pero rezelo que no se buelvan con mayores fuerzas para total ruina destos indios.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. március 19. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

33 „Poraca no ay novedad especial, sino que los indios persisten de no querer dexar sus bienes y tierras y mientras no vean que viene un numero crescido y bien armado de soldados contra ellos, no han de mudar su parecer.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. április 10. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

34 Echevarría írja San Miguel parancsnokának, tanácsosainak és bírónak Santa Tecla melletti táborából, 1753. március 2-án. Lásd: *Documentos*, 1938. vol. 1. 380.

35 „Tambien ruego á V. R. conceda licencia al P. Superior de poder disponer acerca delos PP. Compañeros que estan en los 7 pueblos dela mudanza; porque no todos sirven igualmente para la dicha mudanza ya por sus achaques, ya por otros motivos que puede aver.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. május 10. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

sziósok közti, fennmaradt levelezésből ugyan ez nem igazolható egyértelműen, de az indián lázadás leverése után lefolytatott vizsgálatok tanúvallomásai megerősítik a feltételezést. A kérdés teljes kifejtése azonban meghaladja jelen tanulmány kereteit.

Limp atya 1753. június 8-án kelt leveléből kiderül, hogy Altamirano rendelkezése szerint összehívta Candelariába a missziósok gyűlését, ezen rajta kívül a missziók előljárói, Teodoro Valenchana, Esteban Fina, José Lázaro García, a szárd Pedro Bautista Sanna és Francisco Valdivieso vettek részt. A megbeszélés alapvető kérdése az volt, vajon megkíséreljék-e még egyszer rávenni az indiánokat a költözésre, a próbálkozást azonban mindenki hiábavalónak ítélte. Vélekedésük szerint ugyanis a felkelők immáron annyira magabiztossá váltak, hogy ellenállást tapasztalva nemcsak az atyákat, hanem a felkelést ellenző indiánokat is megölhetik.³⁶ Limp atya a költözés felől is tudakozódott a másik hat misszió vezetőjénél, de azok azt mondták, semmi szín alatt nem hajlandók átadni a falvakat a portugáloknak.³⁷ Ami San Lorenzo régi falujának lakosait illeti – folytatja beszámolóját Limp –, most már ők sem akarnak elköltözni, részint mert nem kívánják elhagyni a szülőföldjüket, részint mert félnek a többi indián megtorlásától.

Altamirano 1753. június 16-i levelében feldúltan írja, hogy három hónapja nem kap hírt az atyáktól, így már a spanyol korona megbízottjának sem tud mit mondani, aki pedig magyarázatot várna tőle a történetekre. Mint fogalmaz, nincs többé döntési szabadsága, Limp atyának mindenesetre továbbra is kötelessége az indiánokat átköltöztetni új falujukba, még ha misszióstársai ezt nem is teszik.³⁸ Limp Altamiranónak szóló utolsó levelében, július 1-jén néhány személyi változásról számol be: Jaime Mascaró atya helyére az új San Lorenzóba Ovando atyát küldte, Lorenzo Balda atya pedig Tadeo Enist választotta társául Cierheimb atya³⁹ helyett, emellett Balda magára vállalta az evakuálással járó feladatokat is.

Limp atya gyűjteménybeli utolsó levele 1753. szeptember 27-én kelt San Lorenzóban. Ebben Alonso Fernández vizitátor kérésére összefoglalja, mi történt eddig a hét misszió evakuálása ügyében. A rendfőnök megbízottjának rendelkezése szerint 1752. október 26-án San Lorenzóból elindult száz indián, hogy Itapúa és San Cosme missziók között felépítsék új falujukat, nem sokkal utána pedig a család-

36 „...porque si de los assaltos passados que hemos dado á los indios con todo el empeño y eficacia como bien lo consta á V. R. para que se mudassen, no hemos podido conseguir otra cosa, sino unos alborotos y tan perjuiziales, que hasta aora los sentimos y lloramos, aora si aviamos de dar este ultimo assalto á los indios para la mudanza, tengolo por cierto que avian de seguir alborotos de mucho peores consecuencias que no los pasados...” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. június 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

37 „Álo que V. R. me pregunta acerca de los 6 pueblos, si se quieren entregar á los Portugueses, conforme selo escribio á V. R. el P. Superior, digo que pregunté á los PP. de los sobredichos pueblos, y me dixerón, que de ningunas maneras quieren entregarles sus indios á los Portugueses.” Limp Ferenc Altamiranónak, San Lorenzo, 1753. június 8. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

38 „V. R.ª sin el cuidado de los otros podrá mejor mudar su Pueblo, respecto de estar en la determinacion de obedecer.” Luis Altamirano Limp Ferencnek, Buenos Aires, 1753. június 16. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

39 Cierhaimb Ignác (Laibach, 1703–Székesfehérvár, 1773) neve szintén felbukkan a magyar jezsuitákat számba vevő modern monográfiákban, tevékenységének rekonstruálása források híján azonban szinte lehetetlen feladat. Limp atya levelei legalább támpontokat adnak az 1752–1753-as éveket illetően.

tagjaik is követték őket. Ők egyébként, mint kiderül, a levél megírásának pillanatában is ezen az új helyen éltek. Limp kitér arra is, hogy 1753 májusában megkapták Altamirano körlevelét, mely szerint még egyszer meg kellett próbálniuk a helyben maradt indiánokat rávenni a költözésre. A jezsuita összefoglalójában említést tesz arról a június végén érkezett kormányzói felszólításról, melyben az indiánokkal kööltöztek, hogy az uralkodótól megbocsátást nyerhetnek, ha engedelmeskednek, és azonnal elköltöznének, de ha nem teszik, háborút indítanak ellenük. Az atyáknak meghagyta, hogy az indiánokkal ismertessék ezeket a rendelkezéseket, amit Limp atya, saját bevallása szerint, végre is hajtott. Az indiánok azonban azt válaszolták, inkább meghalnak, mintsem elhagyják szülőföldjüket, a költözés pártján álló vezetőiket leváltották, az atyát pedig nem engedték a faluból elmenni. Limp beszámol arról is, hogy augusztus elején ért a missziókba a vizitátor atya, akinek rendelkezése értelmében azonnal el kellett volna hagynia a falut, és szentségeket sem szolgáltatott volna ki az indiánoknak, ebben azonban megakadályozta őt az indiánok ellenállása. A hat falu indiánjai községtanácsaik vezetésével már fellázadtak, és nem bíznak többé az atyákban. Limp atya véleménye szerint, ha az indiánok vereséget szenvednek a háborúban, valamennyi jezsuitát megölik.⁴⁰ A levélben foglaltak igazát papi hivatására tett esküjével (*in verbo sacerdotis*) hitelesítette Limp mellett Adolfo Lizal is.

Limp atya levelezését tehát 1753 szeptemberéig követhettük nyomon. További sorsa kérdéses, annyi azonban bizonyos, hogy az indián ellenállás felszámolásáig az érintett hét redukció valamelyikében maradt. Az indián lázadóknak ugyanis az 1754. évi sikertelen hadjárat után újabb háborúval kellett szembenéznük. Az egyesült spanyol és portugál seregek Andoanegui és Andrade kormányzók vezetésével 1756 januárjában San Miguel redukciója ellen vonultak. A február 10-én Caaybaténál lezajlott döntő ütközetben több száz indián vesztette életét, és mintegy 1300-an estek a szövetségesek fogságába. Május 18-án elfoglalták San Miguel, ahol a hét redukció összehívott indián vezetői engedelmességet fogadtak a spanyoloknak. Egyedüli kivételként San Lorenzo lakosai nem jelentek meg önként, így José Joaquín de Viana, Montevideo kormányzója 800 emberével május 25-én erőszak alkalmazásával elfoglalta a falut. Június–augusztus folyamán kiürítették a területet, a lakosok egyik része nyugatra költözött, másik része elmenekült. A felkelés valódi okának felfedésére, illetve annak kiderítésére, vajon a jezsuiták tevékeny részesei voltak-e az események illetően alakulásának, Andoanegui kormányzó már 1756 februárjában vizsgálatot indított. Megbízottja, Nicolas Patrón február 11–20. között lefolytatta a vizsgálatot, azaz kikérdezett néhány, Caaybaténál fogságba esett indiánt, mivel azonban vallomásaik egymásnak ellentmondtak, a jezsuiták, köztük Limp atya felelőssége nem volt egyértelműen megállapítható.

A fentiekből kitűnik, hogy valójában a generális megbízottja, a következetlen magatartásáért a rend történései által sokszor hibáztatott Luis Altamirano,

40 „Los indios destos 6 pueblo ya se alzarón con el gobierno delos pueblos y cada dia se ponen mas atrevidos, mas desvergonzados, y no se fian de nosotros, portanto digo, que si los indios en la guerra salen vencidos, nos han de matar á todos.” Limp Ferenc Alonso Fernández vizitátornak, San Lorenzo, 1753. szeptember 27. RAH, Vários papeles de Jesuitas, 9/7274-es csomó.

valamint az ő utasításait pontosan végrehajtó Limp Ferenc atya ítélte meg a helyzetet reálisan, amennyiben felmérték, hogy a redukciók evakuálásának nincs reális alternatívája, illetve hogy reakciónak világpolitikát is befolyásoló, sőt a rend létét is veszélyeztető következményei lehetnek. A levelekből nyilvánvalóan látszik, hogy Limp atya mindenkor feljebbvalója utasításait követve járt el, még akkor is, amikor az indián felkelés megtorlásaként katonai beavatkozás fenyegetett. Egyetlen utasítást nem hajtott csupán végre: nem hagyta – valószínűleg nem is hagyhatta – el a gondjaira bízott indián falut. A redukciók jezsuita vezetőinek felelőssége tehát abban rejlik, hogy engedelmességi fogadalmukat megszegve, előljárójuk utasításainak nem engedelmeskedve az érintett területen maradtak. Így akár közvetve, erkölcsi támogatásukkal, vagy közvetlenül, puska- és fegyvergyártásával, esetleg az indián sereg katonai felkészítésével segíthették a lázadókat. Az erkölcsi szempontokon azonban ebben az esetben felülkerekedett az anyagi érdek: a redukciók lakosai olcsó munkaerőt, földjeik gazdálkodásra alkalmas területet, marhacsordáik biztos jövedelmet ígértek a portugál telepeseknek, vagyis a *guaraní* missziók mindenképpen a terjeszkedő államhatalom útjában álltak.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AGS

Archivo General de Simancas (Valladolid)

RAH

Real Academia de la Historia (Madrid)

2. Kiadott források

Documentos

1938 *Documentos sobre o tratado de 1750*. Vol. 1–2. Rio de Janeiro, 1938. (Anais da Biblioteca Nacional de Rio de Janeiro, 52–53.)

Pastells–Mateos

1949 Pastells, Pablo–Mateos, Francisco: *Historia de la Compañía de Jesús en la Provincia del Paraguay (Argentina, Paraguay, Uruguay, Perú, Bolivia y Brasil) según los documentos originales del Archivo General de Indias*. Vol. VIII/1. 1751–1760. Madrid, 1949.

Stöcklein

1755 Stöcklein, Joseph: *Der Neue Welt-Bott mit allerhand nachrichten deren Missionarien Soc. Jesu*. Vol. 32. Wien, 1755.

3. Szakirodalom

Armani

1977 Armani, Alberto: *Città di Dio e città del sole. Lo „Stato” gesuita dei Guarani (1609–1768)*. Roma, 1977.

Caraman–Baptista

2001 Caraman, Philip–Baptista, Javier: *Tratado de Limites, 1750*. In: *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático* Vol. 1. Ed.: O’Neill, Charles E.–Domínguez, Joaquín M. Roma–Madrid, 2001. 139–144.

Eördögh

1998 Eördögh István: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Szeged, 1998.

Kratz

1954 Kratz, Guillermo: *El tratado hispano-portugués de límites de 1750 y sus consecuencias. Estudio sobre la abolición de la Compañía de Jesús*. Roma, 1954.

Lucena Giraldo

1988 Lucena Giraldo, Manuel: *Ciencia para la frontera. Las expediciones de límites españolas, 1751–1804*. In: *Cuadernos Hispanoamericanos. Los Complementarios*, 2. (1988) 157–173.

Melià

2006 Melià, Bartomeu: *Escritos guaraníes como fuentes documentales de la historia paraguaya*. In: *Nuevo Mundo Mundos Nuevos* [online folyóirat], 2006. <http://nuevomundo.revues.org/2193> ; DOI : 10.4000/nuevomundo.2193 (utolsó letöltés: 2016. március 1.).

Solano

1991 Solano, Francisco de: *Contactos hispanoportugueses en América a lo largo de la frontera brasileña (1500–1800)*. In: *Estudios (nuevos y viejos) sobre la Frontera*. Ed.: Solano, Francisco de–Bernabeu Albert, Salvador. Madrid, 1991. 187–215. (Anexos de Revista de Indias, 4.)

Storni

1980 Storni, Hugo: *Catálogo de los jesuitas de la provincia del Paraguay (Cuenca del Plata), 1585–1768*. Roma, 1980.

Szabó

1982 Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában*. Bp., 1982.

DÓRA BABARCZI

HUNGARIAN JESUITS IN PARAGUAY

THE LETTERS OF FERENC LIMP, SJ FROM THE YEARS 1752–1753

One of the most debated issues in the history of the Jesuits is the evaluation of their activities in their former Paraguay Province. As it is known, the Guaraní War, which followed the Spanish–Portuguese Treaty of 1750, and the Jesuit Fathers’ supposed participation in it led to their expulsion from the South American continent. One of the expelled fathers was Ferenc Limp SJ, born in 1696 in the city of Mosonmagyaróvár (now in Hungary), who took up the task of evangelizing the Indians in 1726, and after a short training course completed in Spain, he was assigned to missionary in Paraguay. From 1729 onwards he worked in several *reducciones* of Paraguay (Concepción, Santo Ángel and Candelaria), and in 1752–1753 he directed the mission

of San Lorenzo. He was expelled from the provinces in 1768, and due to the inhuman treatment on the long journey to Spain, he died at the port of Cádiz in 1769.

The aim of this paper is to shed light on his activities in 1752–1753 on the basis of a collection of letters found in the Archive of Real Academia de la Historia in Madrid. This collection consists of 24 missives dated between 30 May 1752 and 27 September 1753 from Father Limp to Luis Altamirano, representative of Jesuit General Ignazio Visconti, and three of the *comisario*'s responses. These letters provide convincing evidence that Father Limp, who was nominated by Altamirano as his assistant, contributed substantially to the fulfillment of the mission and to the completion of transferring people and goods to Spanish territories.

Az arecayái felkelés

Fegyveres guaraník a határnál

Jelen tanulmány egy olyan indián felkelés történetét állítja középpontba, amely a 17. század közepe táján, a mai Paraguay területén zajlott.¹ Célunk azonban a fentiek elbeszélésén túlmutat, a felkelés elemzésével ugyanis a térségben lévő határvidék jellemzői is bemutatásra kerülnek, méghozzá úgy, hogy a vizsgálat fókuszába a jezsuita redukciókban felállított, az eseményekben aktívan részt vevő guaraní indián milíciákat helyezzük. Ezek a guaraní indiánokból álló katonai egységek többek között más indiánok támadásaival szemben védelmezték a városokat (Asunción, Villarrica és Corrientes), erődök építésében segédkeztek, és támadásokat, rajtaütéseket hajtottak végre a *hitetlenek* kezén lévő területeken.

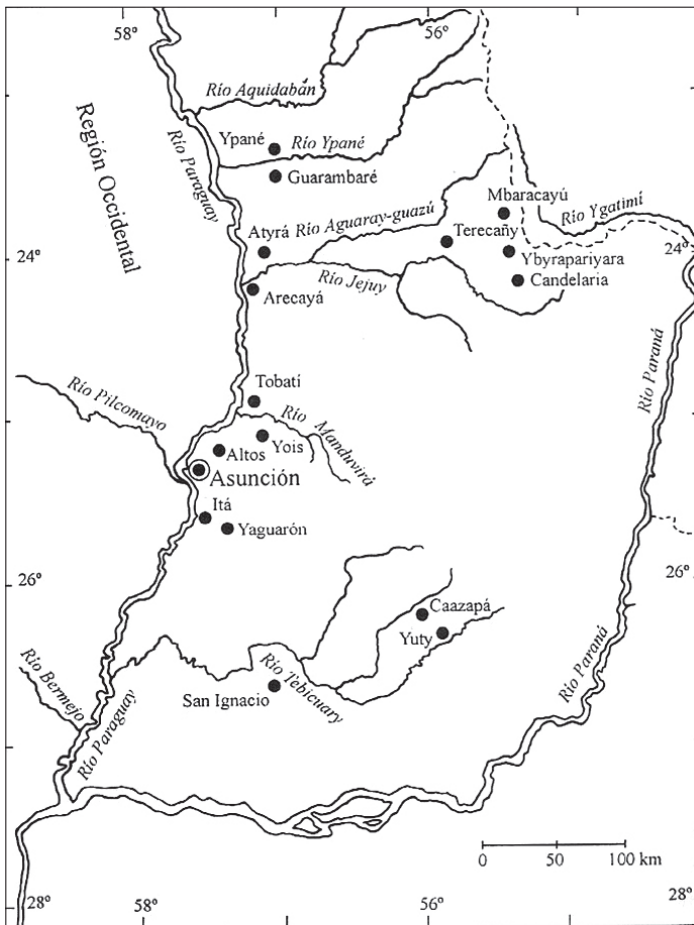
Ahhoz, hogy megértsük a tárgyalt indián felkelés jelentőségét és következményeit, először fel kell tárnunk Arecayá lakóinak az 1660. évi megmozdulás előtti történetét, azokat a nehézségeket, amelyek sújtották őket, illetve rá kell világítani az eseményeket alakító különböző személyek – a kormányzó, a jezsuiták, a guaraní kacíkák (az őslakos csoportok vezetői), az encomiendák² indiánjai és az ellenséges indiánok – szerepére. Megítélésünk szerint a guaraní ellenállással kapcsolatban fennmaradt források, amelyek alapvetően a sevillai Indiák Levéltárának anyagában találhatók, széles körű elemzése lehetővé teszi, hogy megértsük az itt húzódó határvidék sajátosságait és a guaraní katonai egységek tevékenységét.

Arecayá indián lakossága a 17. század közepén

Asunción városát indián telepek széles sávja övezte, ezek létrehozását elsősorban az indokolta, hogy kézi munkaerőt biztosítsanak a nagyvárosban folyó különböző gazdasági és politikai tevékenységekhez. A Jejuy és az Ypané folyók környékén, Asuncióntól északra négy indián település jött létre: San Pedro de Ypané, Todos los

1 Eredeti megjelenése: Svriz Wucherer, Pedro Miguel Omar: La Rebelión de Arecayá (1660): guaraníes armados en la frontera. In: *Anales del XXXIII encuentro de geohistoria regional*. Ed.: Conte, Ricardo Omar et al. Formosa, Facultad de Humanidades – Universidad Nacional de Formosa, 2013. 263–282.

2 Azok az eredetileg királyi földek, amelyeket a telepesek használatba kaptak indiánokkal együtt. Ellenszolgáltatásként a telepesnek gondoskodnia kellett az indiánok megtérítéséről és katolikus neveléséről. 1503-ban a rendszert királyi rendelet is jóváhagyta.

1. térkép.
Encomienda falvak
Paraguayban
1651-ben

Santos de Guarambaré, San Francisco de Atyrá és Nuestra Señora de la Limpia Concepción de Arecayá (1. térkép).³ Ezek közül is érdeklődésünk középpontjában az 1630 körül alapított Arecayá falu áll, amelynek lakói sok viszontagságon mentek keresztül, és alapvetően rossz hírnevük egyes állítások szerint abból fakadt, hogy szünet nélkül „szövetkeznek a hitetlenekkel”.⁴ Mindazonáltal a spanyol hatóságok számára az itteni redukció mindig is kiemelten fontos területnek számított, mivel a Jejuí folyó partján helyezkedett el, több mint 200 kilométerre Asuncióntól és „egyike volt a Mbaracayú felől jövő tutajok kötelező kikötőhelyének”.⁵

A bennszülöttek ellenőrzése és „betanított” munkaerőként való birtoklása kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető ezen a területen, többek között a maté-kereskedelem miatt is.⁶ Az északon fekvő Itá, Ypané, Guarambaré és Arecayá falvak-

3 Forrás: Kleinpenning, 2003. vol. 1. 616.

4 Aguirre, 2003. 369.

5 Kleinpenning, 2003. vol. 1. 290.

6 A korszak matékereskedelméről bővebben: Garavaglia, 1983.

ból bizonyos időközönként 25 fős csoportokat vittek el biztosítandó a matékereskedelemhez szükséges munkaerőt, míg más, missziós telepek, mint Caazapá és Yuty rendelkeztek saját, vadon termő matéültetvényekkel.⁷

Arecayá és a többi északi falu lakóinak imént vázolt helyzete érthetővé teszi, hogy a kormányzók és a főkapitányok Asuncióból vagy Villa Rica del Espíritu Santóból személyes látogatások alkalmával miért keresték fel e régiót, és miért fáradtak azon, hogy a területet pacifikálják és érintetlenül hagyják azokat a gazdasági haszonnal járó kiváltságokat, amelyekre korábban már szert tett. A látogatásaik kapcsán fennmaradt források vizsgálata értékes információkkal szolgál a guaraní tanulmányozásához.

Garabito de León időszaka, avagy az arecayái lakosság viszontagságai

Andrés Garabito de León bírói tisztséget töltött be a charcasi ítélszék tagjaként, és 1649 vége felé érkezett Paraguayba, hogy a szóban forgó tartomány ideiglenes kormányzói tisztségét betöltse. Elsődleges feladatának tekintette a paraguayi püspök, Bernardino de Cárdenas testvér és a Jézus Társaság között frissen fellángolt ellentétek elsimítását. Ezzel párhuzamosan, 1651 tájától folyamatos hangsúlyt fektetett a tartományban fekvő indián falvak és települések felkeresésére, személyesre azonban csak néhány esetben sikerült látogatása.⁸ A vizitációkat legtöbbször Villa de Talavera alkormányzójára, Juan de Ibarra Velascóra bízta, így például Arecayá felkeresését is 1651. március 10-én.⁹ Ennek a látogatásnak köszönhetően tudjuk, hogy az akkor fennálló encomiendákból tíz létezett,¹⁰ valamint ismerjük a faluban élő adófizető indiánok (*tributario*),¹¹ a nők és a gyerekek számát. Hangsúlyoznunk kell, hogy szintén szám szerint tüntették fel a látogatás alkalmával a távol lévőket és a szökött indiánokat. E tanulmányban – terjedelmi okokból kifolyólag – nem vállalkozhatunk ennek az igen gazdag forrásanyagnak a részletes elemzésére. Csak azokat a tényezőket emeljük ki, amelyek információ-

⁷ Susnik, 1979–1980. 220.

⁸ A paraguayi provincia 1651. évi látogatásáról szóló iratok ma a Bolíviai Nemzeti Könyvtár és Levéltárban (Sucre) találhatóak. Egyetlen rövid tanulmány szól a paraguayi látogatásról: Garavaglia, 1983. 177–185. Különböző munkáiban María Laura Salinas kimerítő elemzést ad a Río de la Plata-i térség északkeleti részének látogatásáról. Corrientesre lásd: Salinas, 2008, 2010a. Paraguayjal kapcsolatban: Salinas, 2010b.

⁹ Lásd: Salinas, 2010b.

¹⁰ Ezek az encomiendák a következő személyekhez tartoztak: Atanasio de Sosa, Miguel de Arévalo, Juan de García, Francisco de Vega, Antonio Rodríguez, Melchor de San Miguel, Juan Ávalos, Francisco de Espíndola, Luis de Molina és Pablo Gómez.

¹¹ Így nevezik azokat a 18–50 év közötti bennszülött férfiakat, akik személyes szolgálattal rótták le az adót az encomenderónak. Kivételt képeztek a betegek, akik alkalmatlanok voltak a munkára, a törzsfőnökök és elsőszülött fiaik, valamint azok az indiánok, akik a kórusban énekeltek. Hasonlóan felmentést kaptak az 50 évnél idősebb férfiak, akik mint „tartalékok” vagy „nyugalmozottak” kifejezés alatt szerepelnek a forrásanyagban. A nők sem tartoztak adóval, azonban számos esetben ott találjuk őket az encomendero szolgálatában, fontak vagy egyéb házimunkát végeztek. Salinas, 2008. 25–26.

val szolgálnak arra vonatkozóan, hogy milyen nehéz helyzetben voltak a falu lakói ekkortájt. Ezt mutatják a táblázatban a távol lévő indiánok számát és távollétük okát jelző adatok is (1. táblázat).¹²

1. táblázat. 1651-ben a látogatás alatt távol lévő indiánok Arecayában

Okok	Férfiak (+15)	Nők (+15)	Férfiak (-15)	Nők (-15)	Összesen
A matéültetvényen dolgozók	11	–	1	–	12
Az encomendero házában tartózkodók	8	4	2	1	15
Másik encomendero birtokába kerültek	12	10	5	–	27
Papi birtokba kerültek	–	–	1	–	1
Szökés miatt áthelyezettek (a többséget Talaverába)	5	6	4	2	17
A hegyekben tartózkodók	2	1	1	–	4
Másféle munkát végzők (pl. halászat)	–	–	1	–	1
Egyéb	–	2	2	2	6
Másik redukcióban tartózkodók (pl. Tobatí)	1	–	–	–	1
Nem és kor szerinti összesítés	39	23	17	5	84 távol lévő indián*

* Ez az a szám, amit a forrásul szolgáló látogatás adatai alapján megállapíthatunk. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy ez az adat több mint 104 távol lévő és szökött bennszülöttre egészül ki, de a forrás pontatlanságai nem teszik lehetővé részletezésüket. Az egyik törzsfőnök megemlíti, hogy: „Több mint 20 személy van sok éve távol Paraguayban, az encomenderójuk (Atanasio de Molina) házában, és hogy el akar menni, hogy beszéljen az *oidor*ral, hogy engedje őket visszatérni. A nevüket nem adja meg, mert már nem emlékszik rájuk.” Ezenkívül egy Antonio Rodríguez encomiendájához tartozó indián házaspár azt mondja, hogy „voltak gyermekeik Fernando Díaz őrmester birtokában, a szétoztottak között”. Lásd: ABNB EC 1651.10. fol. 40v és fol. 43. Egyik adat sem szolgál a távollét idejére, a távol lévő indiánok nemére vagy számára vonatkozó információval, de a bennszülöttek távolmaradásának okát világosan megadják: az encomenderók házában szolgálnak. Ez volt az egyik fő nehézség, amivel ezen indián falu lakosságának szembe kellett néznie.

Ezeknek a számoknak a segítségével pontosabb képet kapunk arról, miért nem voltak jelen a hiányzó falubeliek a látogatás időpontjában. Az esetek többségében egy encomendero kezében voltak: akár az encomienda birtokosa (15), akár egy másik encomendero (27) kezében. Ideszámolhatjuk azokat a falubeli indiánokat is, akiket egy közelmúltbeli szökési kísérlet miatt helyeztek át máshová (17), és akik szintén különböző területek encomenderóinak a birtokába kerültek.

A látogatás ezen a ponton, az áthelyezettek kapcsán, bár nem nevezi meg, de utal a falu bennszülöttjei által 1651-ben kirobbantott felkelésre. Ennek következményeként Fernando de Zorrilla del Valle, az akkori tábornok (maestre de

12 Saját táblázat. Forrás: ABNB EC 1651.10.

campo) többségüket szétszította Villa de Talavera birtokosai között, továbbá a felkelést a vezetői felakasztásával büntette.¹³

Az 1651-ben tett vizitnek nagy jelentőséget tulajdoníthatunk, mert ezen időszakból maradt ránk a felkelést követő első mennyiségi és minőségi összeírás, amely rögzíti a helybeliek panaszait is és nagy vonalakban képet ad aktuális helyzetükről. Mintegy 59 bennszülött, vagyis az 1. táblázat szerint, a látogatás időpontjában távol lévők 70,2%-a azért nem tartózkodott a faluban, mert valahol a tartományban az *encomienda* számára végzett szolgálatokat, legtöbbször mint valódi „*originario*”, és nem mint „*mitario*”.¹⁴ Ez a százalék még magasabb (104 távol lévő esetén 75,9%), ha hozzávesszük azt a 20 személyt, akiknek bár nem ismerjük a nemét és az életkorát, de azt tudjuk róluk, hogy a forrásanyag szerint egy *encomendero* (Atanasio de Molina) birtokában voltak. Ezekkel összehasonlítva azt látjuk, hogy igen csekély volt a hegyekbe menekültek (4,7%), vagy valamely papnál lévők (1,2%), esetleg egy másik indián faluban tartózkodók (1,2%) aránya. Azt is mondhatjuk, azoknak a száma is alacsony volt (összehasonlítva az előbb említett *encomendero* szolgálatában állókkal), akik éppen a matéültvényeken dolgoztak (14,3%).¹⁵ Ez utóbbi érték azt is mutatja – legalábbis ezekben az években –, hogy az arecayái indiánok exporttevékenységében nem a matékereskedelem játszotta a legnagyobb szerepet. Láthatjuk, hogy a vizsgált felkelést megelőző években ez az indián település az indiánokat sújtó folyamatos áthelyezések miatt egy erősen megterjedt falu képét mutatja. A bennszülötteknek el kellett hagyniuk a falvaikat, sok család szétesett, másoknak családotul kellett áttelepülniük új vidékekre, sőt az *encomenderók* sokszor gyerekeket vittek el, hogy a házuknál dolgoztassák őket.

Az arecayáiak építette erőd

Az egyik fontos esemény, amelyben az Asunciónhoz közeli indián telepek lakói részt vettek, a városhoz közeli erődítmény építése volt, melyet a védelem fokozására emeltek a határ menti ellenséges erőkkel szemben. Meg kell jegyeznünk, hogy

13 Nem bocsátkozunk ennek a korábbi eseménynek a részletezésébe, de ez a kemény büntetés kétségtelenül közrejátszott abban, hogy az indiánok tíz évvel később újabb felkeléssel próbálkoztak.

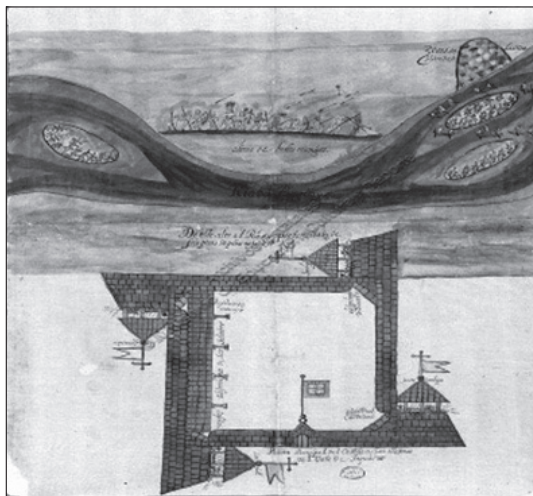
14 Tudni kell, hogy Paraguayban máshol, például Tucumánban, az úgynevezett „*yanacóná*”-k az „*originario*” nevet kapták. Ők a gazdaság területén vagy az *encomenderók* házában éltek és egy életen át szolgálták őket, gyakorlatilag hasonló helyzetben voltak, mint a rabszolgák. A különbség a „*mitario*”-khoz képest az, hogy azok faluban éltek és évente csak két hónap (ennyi munkaidőt neveztek „*mitá*”-nak, innen származik a nevük) szolgálatot teljesítettek az *encomenderónál* (legalábbis elvben). Abban is különböztek az „*originario*”-któl, hogy a rendelkezés szerint 50 évesen visszavonulhattak, vagyis nem kellett tovább szolgálniuk az *encomenderót* (az 1618. évi alfarói szabályzat szerint). A Gastón Doucet által Tucumánra vonatkoztatott és a Salinas által Paraguay, Corrientes és Santa Fe esetében alkalmazott osztályozás alapján világosan látszik, hogy az Arecayától távol lévő személyek tulajdonképpen az *encomienda* falvak szétszított „*yanacóná*”-i. Salinas, 2010b. 3.

15 Jelen munkában nincs lehetőség arra, hogy a két százalékérték jelentős különbségeiben elmélyedjünk, de úgy véljük, hogy a különbség egyik oka az lehet, hogy mivel az indiánok nemrégiben egy felkelés résztvevői voltak, ezért a spanyolok azt szerették volna, hogy a matétermesztő „*mita*” más bennszülöttektől érkezzen, ne tőlük – legalábbis 1651 márciusa táján, amint azt a látogatás is mutatja.

amikor Paraguay esetében erődítményekről beszélünk, nem az európai módra, kőből készült sáncfalakra gondolunk, hanem egy szegényes, tábori hadjárat idején alkalmazott, palánkokból és sáncárokból álló, egyetlen település védelmét szolgáló erődítményrendszerre.¹⁶ Ahogy Ramón Gutiérrez írja, Paraguayban szigorúan véve „kétféle védelem létezik, a különítmény, más néven a településhez rendelt őrség, illetve az erődítménnyel megerősített település”.¹⁷

Amikor Alonso Sarmiento de Figueroa lett Paraguay kormányzója, szembe-sülnie kellett a tartományát a Gran Charco felőli határ menti indiánok támadásai jelentette állandó fenyegetéssel. Ezért elhatározta, hogy két intézkedést fogantat: egyrészt a térség védelmére erődöt építtet, másrészt felmérendő a tartomány valós viszonyait felkeresi az indiánokat.

Az erődítménynek a tapuai San Ildefonso vár nevet adták, a forrásokban azonban San Ildefonso vagy tapuai várként is előfordul (1. kép). Építése 1659 végén kezdődött, és az Indiák Levéltárában található egy 1660. február 20-ra datált ábrázolás az erődről, a következő címmel: „San Ildefonso várának alaprajza, ami Tapua környékén, a Paraguay folyó partján fekszik Asuncióntól két mérföldre, és amelyet Alonso Sarmiento Figueroa kormányzó parancsára építettek, hogy feltartóztassa a guaikurú és payaguá indiánokat.”¹⁸ A forrás jól mutatja, miként tájékoztatták a spanyol koronát a gyarmatokon folyó efféle eseményekről. Az ábrázolásmód ellenére tudjuk, hogy ez a „vár” nem kőből, hanem agyagból és fából épült. Mindazonáltal

1. kép.
A tapuai San Ildefonso vár ábrázolása

16 Tapéban és Itatínban sok 17. században alapított jezsuita falu erődítve volt, hogy ellenálljanak azoknak az emberrabló akcióknak, amelyek az elhurcolt indiánok rabszolgaságba adására irányultak (*las malocas paulistas*). San Ignacio de Ipaumbucúban volt egy fallal körülvett árok, San Pablo de Iniaiban egy palánk, Loretóban pedig egy kerítés. Aguirre rámutatott, hogy Santiago és Santa María de Fe települések, amikor 1661-ben kivándoroltak, hasonló megoldást választottak. Ezek a kidolgozatlan, kezdetleges védelmi rendszerek nem voltak képesek megvédeni a falvakat a lerombolástól. Gutiérrez, 1978. 29–30.

17 Gutiérrez, 1978. 29.

18 Indiák Levéltára (Archivo General de Indias, Sevilla), Térképgyűjtemény, Buenos Aires, 225. A hivatkozott ábrát a Spanyol Állami Levéltárak honlapján (*Portal de Archivos Españoles*) lehet megtekinteni.

a képi forrás sejteti az erőd lehetséges alapstruktúráját, illetve a benne található építményeket, így a szentekről (Szent Ferenc, Szent Domonkos, Szent Jakab és Szent Ignác) elnevezett négy tornyocskát, a kápolnát, a „kasztíliai”¹⁹ és a kormányzó részére fenntartott szálláshelyeket, egy nagyobb épületet a katonák számára, továbbá felfedezhető még egy raktárhelyiség is, ahol a katonai felszereléseket őrizték. Mivel ezek a létesítmények lebomló anyagokból épültek, és nem ismerjük valódi formájukat, illetve térbeli elrendezésüket, a fennmaradt ábrázolások még nagyobb értéket képviselnek számunkra. Az építkezés kétségkívül tovább súlyosbította az arecayái indiánok amúgy is kiszolgáltatott helyzetét. Eddig is nehezítette életüket az állandó elhurcoltatás – akár azért vitték el őket, hogy a matéültetvényeken dolgozzanak (ahogy láttuk, ekkortájt kisebb számban), akár azért, hogy az encomenderójuk házában szolgáljanak –, ezentúl azonban arra is kényszeríthették őket, hogy a szóban forgó erőd építkezési munkálataiban részt vegyenek. Az építkezés irányítását a kormányzó a saját kezébe vette, ennek érdekében elhatározta, hogy felkeresi a térség indián falvait, számba veszi azokat és felosztja köztük a különböző feladatokat. Nem számolt azonban azzal, hogy látogatása milyen reakciót vált ki az arecayái bennszülöttek körében.

Az indiánok fellázadnak

A fentiekben vázlatosan bemutatott előzmények ismeretében elérkezett az idő, hogy elmélyüljünk az 1660. évi arecayái felkelésnek nevezett esemény részleteiben. 1965-ben mára már klasszikussá váló művében Eladio Velázquez röviden elemezte a megmozdulást.²⁰ Nyitva hagyott azonban néhány olyan kérdést a konfliktussal kapcsolatban, melyeket érdemes új nézőpontok alapján ismét megvizsgálni. Kezdjük az események lehető legrészletesebb bemutatásával.

1660 októberében Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó általános körútra indult, hogy összeírja a provincia északi és északkeleti részén élő indiánokat. Az ellene kirobbant lázadás egyik forrásából tudjuk, hogy kíséretében ott tartózkodott a káplánja, a licenciátus, Alonso de Arce, az írnok, Alonso Fernández Ruano, valamint Pedro de Gamarra y Mendoza tábornok parancsnoksága alatt mintegy 30 katona és helybeli birtokos, akiknek többsége encomiendákkal rendelkezett az útvonal mentén fekvő falvakban. Évekkel később maga a kormányzó vallotta be: azonkívül, hogy folytatni szeretne volna elődei „szokását”, azért vállalkozott a körútra, mert *„a provincia helybeli encomenderói folyamatosan könyörögtek neki, hogy látogasson el ezekbe a falvakba és orvosolja azt a sok kárt, amit az összes, mita alá vetett helyen, de leginkább Arecayában elsenvedtek”*.²¹ Azt is hozzáteszi

19 „Sargentos mayores y castellanos”: ez azoknak a rangja, akiknek valamely erőd vagy fegyház volt a gondjaira bízva, és akiket a gyarmati forrásokban egyszerűen csak „kasztíliaiak”-nak neveztek. Velázquez, 1977. 36.

20 Lásd: Velázquez, 1965. Egyéb Paraguay gyarmati történetével foglalkozó művek is megemlítik röviden az 1660. évi arecayái felkelés eseményeit, többek között Aguirre, 2003; Garavaglia, 1983; Susnik, 1992.

21 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI, Escribanía de Cámara de Justicia (a továbbiakban: ECJ), 882. fol. 49v.

azonban, hogy nem az összes encomendero kísérté el, holott ez kötelességük lett volna. A legvalószínűbb tehát, hogy az encomenderók támogatásának elmaradása elsősorban a fenyegető veszélyeknek tudható be, másrészt pedig annak, hogy előnyben részesítették az Asunciónhoz közelebb fekvő földjeik érdekeit, a guaykurúk és a payaguák támadásai, illetve a redukciós bennszülöttek szökései pedig akadályozták volna az ott folyó munkákat.

Az 1660. október 12-i arecayái látogatás alkalmával tolmácsként Gonzalo de Rodas kapitány közvetített, aki ragaszkodott hozzá, hogy az indiánok a jövőben teljesítsék az encomenderókat megillető juttatásokat. Szentanúk elbeszélései szerint a kormányzó „megbocsátotta” a bennszülötteknek, hogy addig nem teljesítették maradéktalanul előírt kötelezettségeiket. Ezt követően a tolmács megkérdezte tőlük, hogy kívánnak-e panasszal élni az encomenderók tanúsította bánásmódot illetően, amire azok nemmel feleltek. A látogatás nehézkesen haladt előre, mivel az indiánok nyugtalanok voltak és „felajzott íjakkal” jelentek meg. Sarmiento de Figueroa azonkívül, hogy „megbocsátotta” az indiánoknak, hogy a jelen lévő encomenderók panasza szerint nem teljesítették a mitarióra vonatkozó kötelességüket, valószínűleg semmi más nem tett annak érdekében, hogy elejét vegye az esetleges zúgolódásnak, ami bármilyen jellegű, a nyugtalan indiánokra kirótt „büntetés” vagy egyéb „teher” esetén kiobbant volna. Kétségtelenül közrejátszott a későbbi lázadás eseményeiben az is, hogy a bennszülöttek nyugtalansága ellenére a kormányzó meggondolatlan lépésre szánta el magát: leváltotta corregidori²² tisztségéből az igazságszolgáltatásért és közigazgatásért addig felelős Rodrigo Yaguariguayt, és Mateo Ñambayút nevezte ki helyére.

Gonzalo de Rodas kapitány írja le 1665. január 27-i vallomásában, hogy milyen megfontolások vezérelték a kormányzót a corregidor eltávolításában: *„A szóban forgó kormányzó azt mondta ennek a tanúnak (...) hogy mondja meg a szóban forgó don Rodrigónak, hogy egyáltalán nem azért veszi el tőle a botot, mert bármiféle büntetést követett volna el, vagy ennek a gyanúja felmerült volna, hanem csak az okból, mert már koros és kiöregedett a szolgálatból, és hogy mindenekelőtt nagyon hálás neki, amiért olyan jól végezte a dolgát, és hogy a továbbiakban is nagy figyelmességgel lesz iránta, és megtesz javára mindent, amit tud (...) aztán a szóban forgó kormányzó azt mondta ennek a tanúnak, hogy mondja meg az új corregidornak, don Mateónak, hogy azt a botot Őfelsége nevében adja át neki, hogy igazsággal kormányozza az indiánokat, megbüntetve azokat, akik bűnt követnek el, mert ugyanazt a bírói jogkört ruházza rá a faluban, amivel ő is rendelkezik a kormányzóságban, hogy az indiánokat békében tartsa és betartassa az encomenderókat megillető mitákat az írásban is átadott jegyzék alapján.”*²³

E magyarázattal szemben, amely a hatalomváltást Rodrigo kacika élemedett korával indokolja, más tanúk beszámolóí arra utalnak, hogy a kacika és a kormányzó között már a látogatás kezdetekor érezhető volt bizonyos ellentét. Diego de Yegros kapitány megemlítette, hogy miután a kormányzó elrendelte, hogy érke-

22 A király által kinevezett igazságszolgáltatási és közigazgatási hivatalnok.

23 Testimonio del cap. Gonzalo de Rodas. Asunción, 1665. január 27. AGI ECJ 882. fol. 33v–34.

zésekor a falu minden indiánja gyűljön össze, „láta, hogy kiadott parancsa ellenére néhányan hiányoznak (...) leszidta a corregidor indiánt és megparancsolta neki, hogy délutánra kivétel nélkül mindenki legyen ott, hogy igazságot szolgáltatson nekik, és mivel délután még többen hiányoztak, a kormányzó a corregidor szemére vetette a dolgot, és engedetlensége miatt dühösen megütötte őt a vezérbotja élével, ekkor néhány indián, több mint harminc, eltávozott és felajzották íjaikat, ami nagyban növelte a jelen lévő spanyolok gyanakvását.”²⁴

A hatalomváltás ténye, valamint a Rodrigo kacika tekintélyén esett csorba valószínűleg elvetette a viszály magját a településen, de legalábbis növelte az indiánok ellenérzését, akik közül jó néhányan a spanyolok által folyamatosan elszenvetett alávetettség miatt csak a kedvező alkalmat várták a lázadásra. A megfelelő alkalom pedig nem késett sokáig.

A kormányzó látogatása végén több mint 160 családot szakított ki Arecayából.²⁵ Eddig még nem bukkant fel olyan forrásanyag, amely pontosítaná, hogy hány bennszülöttről volt szó konkrétan, és csak elég kevés olyat ismerünk, amely részletezné az 1651. évi látogatás előtti adófizető indiánok, nők, gyerekek és távollévők számát.

Arecayából Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó és kísérete az északra fekvő Atyrá, Ypané és Guarambaré falvak irányába folytatta útját, majd október 28-án újból visszatértek Arecayába, hogy onnan Villa Rica del Espíritu Santo és környéke felé vegyék az irányt. Az útvisszonyok miatt elengedhetetlen volt a visszatérés Arecayába, hiszen ez volt az egyetlen biztonságos útvonal a montarake, guaykurú és payaguá indiánok jelentette állandó veszély miatt.

A Sarmiento de Figueroa elleni megmozdulás néhány szemtanúja azt állítja, hogy már ekkor érzékelhető volt bizonyos előjele a lázadásnak. Francisco Sánchez de Cabrera kapitány, első szavazattal rendelkező rendes bíró erről így számolt be: „A vizit során, miután már 2-3 helyen voltak, kezdtek arra gyanakodni, hogy az indiánok felkelést szítanak, ezért kénytelenek voltak lerövidíteni az útjukat, és közben a kormányzó magával hozott néhány mita indiánt a város (Asunción) számára.”²⁶

Amikor újból Arecayába értek, a falu bejáratánál tíz Villa Rica-i spanyollal találkoztak, akik azért jöttek, hogy figyelmeztessék őket, bennszülött arecayaiak vannak a hegyekben, és már a fegyvereiket készítik egy lehetséges felkeléshez.²⁷ A kormányzó

24 Testimonio del cap. Diego de Yegros. Asunción, 1665. január 19. AGI ECJ 882. fol. 17. Kevésbé részletes Don Ambrosio Taupi vallomása, de ő is megemlíti, hogy a kormányzó megütötte Rodrigo kacikát. Testimonio de Don Ambrosio Taupi. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

25 Asunción cabildójának 1660. december 31-én kelt, királyhoz írt levele jó fényben igyekszik feltüntetni Sarmiento de Figueroa kormányzót. Valószínűleg ezért írja, hogy 160 családról van szó. Carta del cabildo de Asunción. 1660. december 31. AGI Charcas, 33. fol. 1v. Ezzel szemben a bírósági eljárás során arról beszélnek, hogy ez a kormányzó Asunciónba érve összesen 178 onnan származó családot osztott szét. AGI ECJ 882. fol. 11.

26 Testimonio del capitán Francisco Sánchez de Cabrera. 1665. január 19. AGI ECJ 882. fol. 16.

27 Ez a tíz Villa Ricából jövő spanyol végül a kormányzóval maradt, és megélte a felkelést. Így a negyven spanyol, akikre a források hivatkoznak, kiegészült velük, mivel saját szavai szerint Asunciónból mintegy harminc férfi kísérte el a kormányzót. Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI ECJ 882. fol. 49v.

figyelman kívül hagyta a figyelmeztetést, és a faluban szállt meg éjszakára, azt tervezve, hogy majd másnap folytatja útját. Miként azt maga a kormányzó meséli: „Aznep este alkonyatkor a faluból madár- és állathangutánzásokat, furulyaszót és az indiánok egyéb hangszereit lehetett hallani, ami az ő szokásaik szerint háborúra utal.”²⁸

Ebben a helyzetben a corregidorért küldetett, aki, amikor a zajok okáról kérdezték, azt felelte: „Semmi rendkívüli nincs benne, csak azért csinálják, hogy az ellenségeiket, a payaguá indiánokat ébren tartsák, és nem másért.”²⁹ A magyarázat ellenére azon az éjszakán a kormányzóval együtt érkezett spanyolok – egy Almada névre hallgató férfi kivételével, aki úgy döntött, hogy inkább a fogadóban marad és a felkelők kezétől hal meg³⁰ – a corregidor házába gyűltek, és felfegyverkezve, ébren virrasztottak. Végül hajnali háromkor a bennszülöttek támadásba léptek, és felgyújtották a házat, ahol a spanyolok tartózkodtak. A meglepett hispánok a falu temploma felé menekültek. A szemtanúk leírása szerint a bennszülöttek első támadása alkalmával a spanyolok közül négyen meghaltak és huszonketten megsebesültek. A kormányzó parancsára lebontották a templom tetejét, nehogy azt is felgyújtásák, és kinyitották a lőréseket, hogy onnan tudjanak löni az indiánokra.

A rendelkezésünkre álló források a spanyoloknak az indiánok kegyetlenkedéseivel szemben tanúsított hőies tetteit tárják eléink. Amit bizonyosan állíthatunk ezek alapján az az, hogy a felkelésben nemcsak Arecayá lakói vettek részt (akiknek egyszer sem adják meg a pontos számát), hanem a közeli falvak indiánjai is, ami még nagyobb bizonytalanságot, pontatlanságot okoz a fellázadt bennszülöttek létszámát illetően, de a beszámoló források 800 és 1000 indián közé teszik a zendülőkhöz.

A lázadó indiánok vallomásaiból kitűnik, hogy a felkelésben, legalábbis az első akcióban Ypanéból, Gaurambaréből és Itából jött indiánok is részt vettek.³¹ A későbbi beszámolók is megemlítik, hogy az elvileg „baráti”, a spanyolok kíséretében lévő indiánok összejátszottak a felkelőkkel, beleértve az őket kísérő – a spanyoloknál született és nevelkedett – apródokat és rabszolgákat is. Ambrosio Taupi, a felkelés idején Arecayában élő bennszülött elbeszélése szerint a lázadáshoz azok az Ypané, Guarambaré és Atyrá falvaiból származó mitariók is csatlakoztak, „akiket a szóban forgó kormányzó vitt magával, hogy az encomenderóik szolgálatában leróják kötelességüket”.³² Jól látható a bennszülött munkaerő kormányzattal szembeni elkeseredettsége, ha alkalmuk nyílt a lázadásra, nem késlekedtek azt kihasználni.

A felkelőkről a szomszédos Villa Rica-i encomendero, Pascual de Oviedo vallomása számol be legrészletesebben: „Ez a tanú mindenfelől felismerni vélte indiánokat a Candelaria redukcióból, (...) és úgyszintén Yutyból is jöttek a hegyeken át titokban, hogy csatlakozzanak a bandához, és ott volt például Santiago Atyrából, Marcos Tobatiból és Gabriel Chesu Yaguarónból (...) és néhányukat látta ez a tanú

28 Cabeza de Proceso para averiguar el alzamiento de los indios de Arecayá y castigo de culpables. AGI ECJ 882. fol. 1.

29 Testimonio del Ayudante Cristóbal Hernández. Asunción, 1665. január 26. AGI ECJ 882. fol. 29v.

30 Uo.

31 A lázadó indiánok vallomásai. Cabeza de Proceso para averiguar el alzamiento de los indios de Arecayá y castigo de culpables. AGI ECJ 882. f. 28v.

32 Testimonio de Don Ambrosio Taupi. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

álhajzattal, hogy ne ismerjék fel őket, például Francisco Sapi de la Candelaria Pedro Sánchez encomiendájáról – Diego Saiv, Juan Cardoso Logroñóból. És egy másik Gabriel, Juan Domínguez kapitányéból, és az összes indián az említett redukcióból és a spanyolok apródjai a faluból és a városból anélkül, hogy egy hívő is felismerte volna őket, egy mesztic Juan de Encinas birtokáról, egy fekete don Esteban de Figueroától és egy mulatt, a licenciátus káplánjától, Alonso de Arcétól...”³³

A leírás nagyon gazdag, és nemcsak a részt vevő falvakról szolgál részletes információval (jóval többről, mint a tanúk többsége), hanem név szerint azokról az indiánokról is, akiket személyesen felismert. Azt is leírja, hogy néhány indián az éj leple alatt csatlakozott, vagy álöltözetet öltött, hogy ne ismerjék fel. Egyértelmű, hogy az indiánok különféle módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy úgy vegyenek részt a felkelésben, hogy ne egykönnyen legyenek azonosíthatók. Összegezve azt mondhatjuk, hogy mindezek a források rámutatnak arra a bizonytalan-ságra és ingatag helyzetre, amely ezen években a térségben uralkodott, és amely magában a *baráti indián* és *ellenséges indián* terminusokban is tetten érhető.

A guaraní milíciák

Úgy tűnik, hogy vagy a megbánás miatt, vagy azon felismerés kapcsán, miszerint lehetetlen kivívni a végső győzelmet a spanyolokkal szemben, saját érdekeit szem előtt tartva „Atyrá falu népe *corregidorukkal* együtt (*sic!*) elmenekült, és Lucas Quessa³⁴ atyához, valamint papjukhoz, a licenciátus Juan Núñez Vacához szaladtak, hogy értesítsék őket arról, milyen helyzetbe kerültek a spanyolok”.³⁵ Az atyrái indiánok figyelmeztetése – amelyről a kacika fenti utalásán kívül más, spanyol beszámolót nem ismerünk – tette lehetővé, hogy a közeli jezsuita redukciókból, valamint Atyrából és Guarambaréból fegyveres indiánok jöjjenek. Ezek a két utóbbi faluból érkező indiánok, akik kezdetben csatlakoztak a lázadáshoz, később magukra hagyták a felkelőket és átálltak a spanyolok oldalára. Ez a bennszülött stratégia egy másik világos megnyilvánulása volt, miszerint gyakran az érdeküknek megfelelően és a lehetőségekhez mérten rövid időn belül *barátból ellenséggé* lettek és fordítva. Számos esetben tudunk olyan bennszülöttekről, akik ingadoztak az egyik és a másik oldal között. Chilében az indián segédhaderők gyakran megvárták a csata kimenetelét, hogy végül a győztes fél mellé álljanak.³⁶ A spanyol szemtanúk és Sarmiento de Figueroa kormányzó vallomása szerint a bennszülött csapatok üldözőbe vet-

33 Testimonio de Pascual de Oviedo. Villa Rica, 1665. január 30. AGI ECJ 882. fol. 139v.

34 Lucas Quessa atya 1609-ben született Sassariiban, Szardínia szigetén, és ott is lépett be a Jézus Társaságba 1629. május 24-én. Első fogadalmait 1631. május 25-én tette le, és valószínűleg 1637 táján szentelték pappá. Három évvel később (1640. november 28-án) érkezett a paraguayi jezsuita provinciába, majd később az asuncióni (Paraguay) iskolában működött, utána a közeli guaraní redukciókba ment. Negyedik fogadalmát 1649. április 18-án tette le Encarnaciónban (Itapúa, Paraguay). 1666. október 1-jén hunyt el San Ignacio de los Itatinesben, Paraguayban, ahol rendfőnök volt, és ahol misszionáriusi munkáját 12 évig végezte. Storni, 1979. 40–41.; Storni, 1980. 230.

35 Testimonio de Don Ambrosio Taupí. Asunción, 1665. február 4. AGI ECJ 882. fol. 47.

36 Salas, 1986. 240.

ték a hegyekbe menekülő lázadókat, de a Szűzanya csodájának, illetve a lázadók csüggedésének tulajdonították, hogy azok nem arattak döntő győzelmet, és hogy végül a spanyolok győzedelmeskedtek.

A konkvizista óta bevett gyakorlat volt, hogy indián segédhaderőket alkalmaztak „a hegyekbe menekült felkelők üldözésére”. Ugy gondolták, hogy ezek a csapatok nem magában a támadásban és védekezésben, tehát a harc során működnek a leghatékonyabban, hanem utána, az ellenség üldözése során ugyanis ezek a segédhaderők addig nem látott mértékű kegyetlenséget tanúsítottak. Matienzo licenciátus például kifejtette, hogy – egy olyan országban, amely nem tűrte meg a lovakat – üldözésre szolgáló indián segédhadak nélkül háborúba menni a chiringanók ellen ugyanolyan, mint dámvad- vagy mezeinyúl-hajtóvadászatra menni kutyák nélkül.³⁷ A mi esetünkben nem mondhatjuk, hogy egyik tényező kizárta volna a másikat, de kevés kétségünk van a tekintetben, hogy a felkelők csüggedésében inkább szerepet játszott a mintegy 220 felfegyverzett indián megérkezése, mint a Szűzanya lehetséges csodája.

Egy 1735-ből, Aguilar atya tollából származó jelentés ismerteti a guaraní milíciák különböző beavatkozásait Buenos Aires és Paraguay kormányzóságaiiban. Az 1660. évi eseményekkel kapcsolatban kifejti, hogy mintegy 220 indián „gyalogolt éjt nappallá téve, megrohamozták, majd elfogták a felkelőket, és kiszabadították a kormányzót az életveszélyből”.³⁸

A paraguayi hatóságok nem ápolnak jó kapcsolatokat a Jézus Társaság tagjaival, olyannyira, hogy az ez idáig elemzett forrásanyagban még csak említés sem történik a „guaraní milíciák” elismeréséről, sem az ekkori, sem a korábbi vagy későbbi beavatkozások esetében; mindig csak olyan kifejezésekkel utalnak rájuk, mint „baráti indiánok” vagy „segéd indiánok”. Mivel a spanyol források ezzel kapcsolatban igen csak következtetések, úgy gondoljuk, hogy a legkevésbé a kormányzó, illetve a spanyolok ismerték volna el, hogy ezeknek a „fegyveres” indiánoknak a segítségével menekültek meg az életveszélyes helyzetből.³⁹

Érdekes ezek után figyelembe venni, hogyan tájékoztatta a történetekről Sarmiento de Figueroa a spanyol koronát: „Az egész falu fellázadt ellenem és az említett veszedelemben sodortak, ahogy arról Felségednek az 1660. december 30-án kelt levelemben beszámoltam (...) ezért a rendelkezésemre álló módon és segítséggel levertem és leigáztam ezt a népséget és halálbüntetéssel sújtottam a felkelés (ami már a harmadik volt) vezetőit, többek között a bálványimádó Rodrigót, a többieket megfosztottam honosságuktól és idehoztam a városba, ahol a mai napon szét lesznek osztva a különböző birtokosok encomiendáiba.”⁴⁰ Amennyiben a szöveggel kapcsolatban nem arra összpontosítunk, hogy miként büntette meg a felkelőket a

37 Uo.

38 Información y certificación acerca de varios puntos pertenecientes a los Indios Guaranis, mandadas hazer por el Padre Jayme de Aguilar Provincial de estas Provincias del Paraguay, Tucumán y Río de la Plata, y hechas por los PP.s mas condecorados y experimentados de estas Misiones de Paraná y Uruguay. Candelaria, 1735. december 2. AGN Colección Andrés Lamas. Legajo N° 2.609. fol. 42–42v.

39 Ezek az észrevételek eddigi forrás kutatásainkon alapulnak, azonban nem vetjük el annak lehetőségét, hogy vizsgálódásunk folytatása esetleg ennek az ellenkezőjére fog vezetni. Reméljük, hogy a jövőben még konkrétabb álláspontra jutunk.

40 Carta de Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1662. május 30. AGI Charcas, 30. fol. 2.

kormányzó, pontosan láthatjuk, hogyan feledkezik el arról, hogy kifejtse, kik mentették meg az életét, kik segítettek neki, és hogy épp ellenkezőleg, önmagát állítja be az események hőseként, aki elfogta a fellázadt bennszülötteket.

A guaraní milíciák ezekben az években teljes átalakításon mentek keresztül, ekkortájt fektették le működésük alapjait, így megtiltották nekik a tűzfegyverek használatát, legalábbis a határ menti indiánokkal szembeni támadásokkor. Mind-ezen megszorítások ellenére azonban, amelyekhez a milíciáknak alkalmazkodniuk kellett, mind a jezsuiták, mind a helyi hatóságok jól jártak minden mozgósítás alkalomával. Nem zárjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy sok esetben a haszonszerzés reményében a korona előtt titokban tartva mégis használtak tűzfegyvereket. Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó is ezen redukciós indiánok segítségével tört be 1661-ben és 1662-ben a guaykurúk földjére. A megtorló hadjárat során ugyanakkor területeket és indiánokat is szereztek a Paraguay folyó túlsópartjáról.⁴¹

Végezetül azt kell mondanunk, hogy a guaraní milíciák az összecsapás szünete előtt vagy után – e tekintetben nem egységesek a források – léptek be az arecayái konfliktusba. Annyi biztos, hogy az arecayái felkelés öt nap múlva véget ért, utána viszont indián vértől áztatott események sora vette kezdetét.

A lázadás következményei

Amint sikerült a falu békéjét helyreállítani, hozzáláttak a vezérek gyors kivégzéséhez, amit nem Arecayában, hanem az Asunción felé vezető út mentén hajtottak végre. Tobatiban négy indiánt akasztottak fel, és elrettentésül a „három karóból álló akasztófán” hagyták lógni őket, így azt a világos üzenetet közvetítették az indiánoknak, hogy minden lázadó kacikára hasonló sors vár. Abból, hogy pont ebben a faluban hajtották végre a kivégzéseket, arra is következtethetünk, hogy a spanyolok ott is tarthattak hasonló mozgolódástól, vagy esetleg azért határoztak így, mert olyan fontos, tranzitforgalmat lebonyolító településről volt szó, ahol minden Asunción felé tartó vagy onnan jövő indián áthaladt.

Az asuncióni út mentén végrehajtott kivégzések azonban más egyéb praktikus indokokkal is magyarázhatók. A választ maga Sarmiento de Figueroa kormányzó adja meg arra a kérdésre, miért nem akasztották fel a felkelőket rögtön a lázadás helyszínén: *„Azután, amikor azon voltam, hogy megbüntessem az elkövetőket, Lucas Quessa atya a Jézus Társaságból azt mondta, hogy függesszem fel a kivégzéseket, mert fennáll a veszélye annak, hogy fellázadnak az indiánok, akiket ő hozott segítségül, hallotta ugyanis beszélgetni a kapitányokat és kacikákat arról, hogy nem fognak beleegyezni abba, hogy az ő jelenlétükben felakasszanak indiánokat, akik ráadásul a szóban forgó kacikák rokonai.”*⁴²

41 Información y certificación acerca de varios puntos pertenecientes a los Indios Guaranis, mandadas hazer por el Padre Jayme de Aguilar... Candelaria, 1735. december 2. AGN Colección Andrés Lamas. Legajo N° 2.609. fol. 42v.

42 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6., AGI ECJ 882. fol. 53.

Ez újabb bizonyíték az úgynevezett „porózus” határ sajátosságaira, ahol nem léteztek jól látható és megfogható különbségek a redukciókban élő indiánok és a felkelők között. Sőt, épp ellenkezőleg, rokonok voltak, és így fennállt annak a veszélye, hogy ha a szemük előtt végzik ki a felkelés vezetőit, akkor egy újabb lázadás tör ki a jezsuita redukciók fegyveres indiánjainak részvételével. Ezért a kormányzó elhatározta, hogy az Arecayától távoli Asunción felé vezető úton hajtatja végre a kivégzéseket: *„...ezért e vallomás tevője, látván hogy kevés embere van, azok is sebesültek és harcra alkalmatlanok, hogy elkerülje a bajokat, melyeket az említett atya előadott neki, felfüggesztette a kivégzéseket, amíg meg nem szabadul azoktól a segítségére lévő indiánoktól, akik csődülettel fenyegettek. Ez Arecayától kétnapi járásra, egy Itaynak nevezett faluban volt, ahol a főbűnösök közül tízen, a lázadás fő vezérei küldettek bitófára, azzal a paranccsal, hogy a többi indián elrettentésül helyezték őket az út mellé.”*⁴³

A büntetés nemcsak a felkelés vezetőit sújtotta, a falu többi lakosát is megfosztották lakóhelyétől és Asunciónban „örökös szolgálatra” adták őket különböző birtokokra. Arecayá teljesen elnéptelenedett. A forrásanyag tanúsága szerint több mint 160 családot osztottak szét, ahogy arra már korábban utaltunk. 1662. augusztus 25-én a király elrendelte, hogy Arecayá indiánjai térjenek vissza a falujukba, de a Buenos Aires-i törvényszék 1664-ben felfüggesztette a kiváltságlevél végrehajtását addig az időpontig, míg Pedro de Rojas királyi bíró (*oidor*) meg nem érkezik Limából. A későbbiekben Diez de Andino kormányzó újra Tapua tartozékaként kezelte a falut, mindaddig, míg egy 1675. októberi királyi kiváltságlevél elrendelte, hogy San Lorenzo al de Altoshoz csatolják.

Többször említettük már, hogy a korszak forrásai nem adnak pontosabb képet az Arecayában élők számának tekintetében. Az egyetlen, amit az 1665. évi események néhány szemtanújától megtudhatunk, az a faluban birtokokkal rendelkező encomenderók nevei. Cristóbal Hernández, Arecayá egyik szomszédos birtokosa felsorolta az encomenderók nevét: *„Luis de Molina törzssörmester, elhunyt; Anton Rodríguez, Francisco de Vega, elhunyt; Francisco Palacios; Antonio Gonzáles; Juan de Roa, elhunyt; Francisco de Espínola Santa Cruz, elhunyt; Rodrigo de Aranda királyi zászlós”*.⁴⁴ Az asuncióni birtokos, Melchor Alfonso kapitány a földbirtokosok névsorára így emlékezik: *„Az említett Arecayá falu encomenderói, ha emlékezetem nem csal, a következők voltak: Palacios kapitány; Rodrigo de Aranda gazdatiszt; Juan de Roa zászlós, elhunyt; Bernardino de Abanasio (sic!) de Sosa zászlós; elhunyt Anton Rodríguez özvegye; El Luis de Molina zászlós, elhunyt; Antonio Gonzalez, a cabil-do képviselője; Francisco de Espínola Santa Cruz kapitány; don Esteban de Figueroa, és másokra nem emlékszem az említett kormányzó látogatásával kapcsolatban.”*⁴⁵

Bár a két lista nem teljesen egyezik, mégis lehetővé tesz számunkra, hogy megismerjük azoknak a nevét, akiknek encomiendájuk volt ebben a faluban. Egy 1674-ből származó levél, amit Felipe Rexe Corvalán, Paraguay kormányzója írt a

43 Confesión del Señor Don Alonso Sarmiento de Figueroa. Asunción, 1665. február 6. AGI ECJ 882. fol. 53.

44 Testimonio del ayudante Cristóbal Hernández. Asunción, 1665. január 26. AGI ECJ 882. fol. 28–28v.

45 Testimonio del capitán Melchor Alfonso. Asunción, 1665. január 27. AGI ECJ 882. fol. 30v.

spanyol koronának, elmeséli, hogy milyen problémákkal küzdöttek Arecayá újbóli betelepítése kapcsán: a település „Juan Diez de Andino kormányzó idejétől fogva két mérföldnyire fekszik a várostól (Asunción), és az a kérésük, hogy a területet sújtó folyamatos hanyatlás, illetve a különböző (...) nehézségeik miatt, a folyóhoz közeli ellenség fenyegetése miatt az odarendelt 12 katonával együtt elköltözhessenek arról a helyről.”⁴⁶ Majd miután ismertet pár adatot az akkori lakosok számát illetően, legmegfelelőbb megoldásként a következőt javasolja: „Nagy megkönnyebbülésére és hasznára válna mindannyiuknak, és a spanyoloknak is, ha San Lorenzo de los Altos faluhoz csatolnák őket, hiszen jelenleg már csak 90 család maradt abból a közel háromszázból, amelyet Arecayá falu területén telepítettek le, és így ők együtt az altosiakkal, akik még egyszer annyian vannak, egy megfelelőbb falut alkothatnának.”⁴⁷

Ugyanebből az évből, 1674-ből fennmaradt a paraguayi encomenderók összeírása is, így rendelkezésünkre áll azon személyek neve, akiknek azokban az években encomiendájuk volt, illetve a falvanként általuk birtokolt bennszülöttek száma is ismert.⁴⁸ Vagyis arra nincs lehetőségünk, hogy mélységeiben ismerjük meg Arecayá társadalmi struktúráját, de arra módunk nyílik, hogy egyéb érdekes észrevételeket tegyünk a szóban forgó falu utolsó esztendeivel kapcsolatban. Ebben az évben még tíz encomienda állt fenn, ezekből hétben töltötték be az encomenderói tisztséget, míg a többi üresen maradt. Az elsők között találjuk doña María Gregoria de San Miguel, Cristóbal Hernández, doña Ana Puchetát, Bernardino de Sosát, Antonio González Freirét, doña Beatriz de León y Peralát és Roque de San Miguel.

Szembetűnő a női encomenderók jelenléte. Az első Luis de Molina törzsmester özvegye, doña María Gregoria de San Miguel volt, aki négy indiánt örökölt Asunciónból, valamint nyolc tributariót és egy távol lévő Arecayából.⁴⁹ A haza-don doña Ana Pucheta Baltasar de Pucheta tábornester egyetlen lánya volt, aki „második generációs”⁵⁰ encomenderóként Asunciónból hat originariót és egy távol lévő, Itában öt tributariót, valamint két arecayái tributariót és egy távol lévő birtokolt.⁵¹ A harmadik, doña Beatriz de León y Peralta „a városból (Asunción) származott, és a város konkvisztádorainak és telepeseinek leszármazottja”, valamint Rodrigo de Rojas Aranda, a tábornester hites felesége volt, és szintén „második generációs” encomenderóként különböző falvakból áthelyezett indiánokból álló

46 Felipe Rexe Corvalán levele. Asunción, 1674. július 20. AGI Charcas, 30. fol. 3v.

47 Felipe Rexe Corvalán levele. Asunción, 1674. július 20. AGI Charcas, 30. fol. 3v–4. Azt is észrevette, hogy mindkét falunak van saját papja, Los Altosnak Joseph Bernardino Servin és Arecayának a licenciátus Juan Cavallero de Irarrazaval.

48 Ez az összeírás Corvalán kapitány levelében található meg: Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30.

49 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 7.

50 A kinevezés az encomiendák élére csak az adományozott saját életének hosszáig szólt, legfeljebb a közvetlen örökös élethosszáig. Ennek értelmében beszélhetünk „egy életre”, illetve „két életre” szóló encomenderói kinevezésekről.

51 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 25.

encomiendát birtokolt, „amiből úgy tűnik, kegyet gyakorolt két életre [két generációra szólóan – a szerk.] Pablo Gómeznek, és apjának, Sebastián de León y Záraténak 1650 szeptemberében”.⁵² Encomiendáján nagyobb számú, különböző falvakból származó indiánt mondhatott magáénak: 15 tributariót Tobatíban, négyet Yaguarónban, 27 tributariót és két távol lévő Yutyban, kilenc tributariót Arecayában, három tributariót és egy távollévőt Caazapában. Az Arecayában található hét encomienda indiánjainak (69 tributarió és hét távol lévő) több mint 27,5%-a encomenderák, vagyis női encomenderók kezén volt (19 tributario és két távol lévő).

A másik, megítélésünk szerint hangsúlyozásra méltó jelenség, hogy ezeknek az encomenderóknak a többsége olyan encomiendákat birtokolt, amelyek különböző indián falvakból álltak. Közülük doña Beatriz de León y Peralta volt az, aki a legtöbb faluból (öt) bírt indiánokat. A szokatlan azonban mégis az, hogy a többi encomenderónak olyan vegyes encomiendák jutottak, amelyekben megtalálhatók az asuncióni originario indiánok és arecayái tributariók, illetve az utóbbiakat egyéb más falvakba is szétosztották. Ez azt jelenti, hogy az encomenderók többségének ezekben az években voltak olyan indiánjai, akik az ő birtokukon vagy gazdaságukban éltek és dolgoztak, s akiket „originario”-knak neveztek; miközben a tributariók a falvakban és a redukciókban éltek és dolgoztak. A másik fontos és alapvető különbség az egyik, illetve a másik kategóriába tartozó indiánok munkaideje. Míg az utóbbiak csak a mitával (évi hatvan nap) tartoztak encomenderójuknak, az originariók munkaideje határozatlan volt, hiszen gyakorlatilag állandó szolgálatra kötelezték őket.⁵³ A két típusú encomienda egy időben történő birtokolásával lehetővé vált az indián munkaerő állandó kihasználása.

Harmadik sajátosságként utalnunk kell az üresen álló encomiendákra. Közülük három az encomendero halála miatt maradt birtokos nélkül: Eusebio de Vega, Juan García de Roa és Antonio González elhunytak. A két utóbbinak csak Arecayában voltak indiánjai, García de Roának 12 tributariója és négy távol lévője, Antonio Rodrígueznek 15 tributariója és öt távol lévője. Figyelemre méltó, hogy Eusebio de Vega encomiendája hat falura aprózódott fel: Itá (8 tributario és egy távol lévő), Yuty (12 tributario és egy távol lévő), Arecayá (13 tributario és három távol lévő), Caazapá (14 tributario és két távol lévő), Guarambaré (5 tributario) és Tobatí (2 tributario). Összesítve 54 tributario és hét távol lévő, ami azt mutatja, hogy mind mennyiségileg, mind minőségileg egy jelentős encomiendával számolhatunk.

Fontos megemlítenünk még Roque de San Miguel esetét, akire a „vizitáció” úgy utalt, hogy nyolc éve Villa Ricában élt, és egy originario indiánt birtokolt Asuncióban, valamint különböző áthelyezett bennszülötteket több faluban: Tobatíban (egy tributario), Atyrában (öt tributario) és Arecayában (kilenc tributario).⁵⁴ Ez alapján megfigyelhetjük, mekkora hatalommal bírtak ezek az encomenderók, és hogy ezek a kis encomiendák mennyire elkülönültek és széttagolódtak különböző falvakban.

52 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 34.

53 Garavaglia, 1983. 272–273.

54 Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fol. 7.

Negyedik pontként érdekesnek találjuk az 1660. évi felkelésnek a paraguayi encomenderók értekezéseiben tetten érhető emlékeztetét. Ebből kiderül, hogy néhányan közülük mentegetőzésképpen megjegyzik, hogy a kérdéses látogatás alkalmával nem tartoztak még az encomiendabirtokosok közé, esetleg hogy a szóban forgó lázadás során eltérítették őket, illetve hogy elsodródtak az események által kialakult tűzvészben. A következő személyekről van szó: Diego de Yegros kapitány,⁵⁵ Juan de Encinas kapitány és Martín de Orue de Zárate kapitány. Mindhárman egy-két generációra szólóan kaptak encomienda jogcímet, a lázadást elsődleges eszközként használták fel ahhoz, hogy újabb előjogokat szerezzenek a monarchiától. Érdekes, hogy egyikőjük sem birtokolt encomiendákat Arecayában, mégis érvként hivatkoznak az ott keletkezett tűzvészre.

Végül 1677-ben valóra vált Rexe Corvalán kormányzó javaslata, és San Lorenzo de Altoshoz csatolták a megmaradt 90 arecayái családot, így ez az indián csoport megszűnt tovább létezni, s La Cordillera falvainak együttesébe olvadt bele. Gutiérrez szavaival élve ebben az időszakban „megfigyelhető, hogy az originario indiánok lakóhely-változtatása és új falvaiknak megszilárdulása egybeesik, ebből a szempontból kulcsfontosságú tehát az 1670–1680 közötti évtized, mert a végleges település felé történő elvándorlások ezen időszakban mentek végbe”.⁵⁶ Így Arecayá rövid, de intenzív, indián felkelésekben gazdag, lakóinak életét sok tekintetben megnehezítő fennállása után megszűnt létezni.

Végső megállapítások

Az eddigi elemzések alapján úgy véljük, abban, hogy ez a sokrétű indián lázadás kirobbanhatott, ráadásul éppen 1660 októberében, különböző tényezők játszottak szerepet. Ezek közé sorolható Alonso Sarmiento de Figueroa kormányzó 1659 végén kiadott utasítása, miszerint a bennszülött lakosság egy részét mozgósították annak érdekében, hogy részt vegyenek a tapuai San Ildefonso vár építésében. Hozzájárultak továbbá olyan korábbi, általánossá vált jelenségek, mint – ahogy azt az 1651. évi vizitáció kapcsán is láttuk – az indiánok szünet nélküli elhurcolása a falvakból, a matéültetvényeken történő kizsákmányolásuk, valamint szökésük a hegyekbe, hogy ott „bálványimádó szokásoknak” hódoljanak, ahogy az a jogi eljárás-

55 Az ő encomiendájával kapcsolatban a következőkről tájékoztat: „Második generációs encomenderóként különböző indián encomiendákat birtokolt, és mind ebből a városból való originariókat, mind redukción indiánokat más falvakból, például San Francisco de Atyrából és San Pedro de Ypanéból és Todos Santos de Guarambaréból és San Lorenzo de los Altosból és San Blas de Itábol, ahol Diego de Yegros kapitányt az apja követte.” És még hozzáteszi: „A közbeeső időben, hogy eredményes legyen, a szóban forgó Diego de Yegros kapitány használja második generációs encomenderóként az említett encomiendákat, és amikor odalátogatott, ott talált 12 jelen lévő tributario indiánt a városból és két távol lévő a provinciából és redukción indiánokat (...) és Atyrá faluból egy tributariót és Ypanéból négy tributariót és Guarambaréból három tributariót és Altosból 10 jelen lévő tributariót és egy távol lévő, és Itában egy jelen lévő és két távol lévő a provinciából.” Carta de Felipe Rexe Corvalán, gobernador del Paraguay. Asunción, 1675. március 28. AGI Charcas, 30. fól. 6–6v.

56 Gutiérrez, 1978. 292.

sok során felmerült, hiszen sok kacikát éppen ezen vád alapján akasztottak fel. Alapvetően a Garabito de León időszakához köthető látogatás mutatott rá arra, hogy az arecayáiak milyen hatalmas mértékben szenvedtek az encomenderók általi elhurcoltatásoktól, akik örökös szolgálatra kötelezték a falu lakóit. Ez sokkal nagyobb súllyal esett a latba, mint a történeti művekben általában kifejtett egyéb okok (a matéültetvényen való munka vagy a hegyekbe menekülés).

Nem szabad elfeledkeznünk továbbá arról sem, hogy a korábbi felkelések keménykezű megtorlása – történjék akár a faluban, akár más közeli településen – kétségtelenül hozzájárult egy újabb lázadás kirobbanásához. Az eseményben részt vevő bennszülöttek pontos számát nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy mind a „redukciós” indiánok, mind a „hitetlenek” (payaguák és guaykurúk) részt vettek benne, sőt köztük olyan személyek is, akik a spanyolok körében nevelkedtek, de jelen voltak a mitariók is, akik a kormányzó kíséretében érkeztek azért, hogy az asuncióni földeken dolgozzanak.

Nem elhanyagolható tényező az események alakulásában a kormányzó azon döntése, hogy elmozdította tisztségéből a falu corregidorját úgy, hogy a szemtanúk beszámolóit szerint nyilvánosan megalázta Rodrigo kacikát, ami természetesen növelte a bennszülöttek és Rodrigo – akinek minden bizonnyal nagy szerepe volt a felkelés irányításában – bizalmatlanságát.

A felkelés és annak következményei kapcsán mindenképpen kiemelendő, hogy az összecsapás során különös szerepet játszottak a guaraní milíciák. A spanyolok parancsait teljesítő katonai egységektől eltérően ezeknek a teljes átalakulási fázisban lévő fegyveres testületeknek ugyan a korona megtiltotta a tűzfegyverek használatát, arra azonban kötelezte őket, hogy „védjék meg” a kormányzót. Lehetséges az is, hogy mindez éppen ellenkezőleg történt, és azért mentek oda, hogy arecayái bennszülött rokonaikat „védjék meg” a felkelés lehetséges megtorlásaival szemben. Bármilyen is volt az indítékuk, a fegyveres indiánok felkerekedtek és végül véget vetettek a felkelésnek, üldözőbe vették, elfogták és lehozták a felkelőket a hegyekről.

A felkelés leverése után Sarmiento de Figueroa kormányzó önkényesen döntött a lázadás megtorlásáról. A vezetőket az Asunciónba vezető út mellett felakasztatta, miközben a családokat megfosztotta lakhelyüktől, kitelepítette és szétosztotta őket az encomenderók között. Később utódai különböző intézkedéseket hoztak az indiánokkal kapcsolatban (sőt megpróbálták a falut az eredeti helyén újraépíteni), míg végül Felipe Rexe Corvalán kormányzó az 1675. október 23-i királyi kiváltságlevél előírása szerint egyesítette az Arecayából megmaradt települést San Lorenzo de los Altossal.⁵⁷ A döntést 1677. november 7-én hajtották végre, és így Arecayá végleg megszűnt létezni, miközben Altos település népessége egyre nőtt, és 1682-ben már 874 lelket számlált.

A falu megszűnésén túl azonban a tárgyalta felkelésnek egyéb kézzelfogható következményei is lettek. A legfontosabb ezek közül, hogy a hatóságoknak attól

⁵⁷ Az Asuncióntól északra fekvő másik három indián településnek sem volt nagyobb szerencséje, lakóiknak a guaykurúk és a payaguák fenyegetése miatt máshová kellett települniük, és mindezek a területek elvesztek és a „barbárok kezére” kerültek. Klempenning, 2003. vol. 1. 292.

kezdvé sokkal nagyobb körültekintéssel kellett kezelniük az ehhez hasonló lázadások megtorlását. Alonso Sarmiento de Figueroa példája világosan megmutatta, hogy milyen következménnyel járhat, ha túl keményen büntetik a felkelés résztvevőit: a kormányzóra egyébként hosszan elhúzódó jogi eljárás várt annak anyagi vonzataival együtt, és négy évre minden tisztség viselésétől eltiltották.

Arecayá bennszülött lakói azonban soha többé nem élhettek úgy, mint azelőtt. Attól fogva, hogy a településen helyreállt a rend, gyakorlatilag hitetlen területnek számított, és nagyon rövid ideig maradt csak fenn. Idővel az indián falvakat áttelepítették máshová, az Asuncióntól északra fekvő területek pedig elvesztek a spanyolok számára, és a 18. századig nem is kerültek vissza a kezükre.

Fordította: Valter Linda

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ABNB

Archivo y Biblioteca Nacionales de Bolivia (Sucre)

AGI

Archivo General de Indias (Sevilla)

AGN

Archivo General de la Nación (Montevideo)

2. Szakirodalom

Aguirre

2003 Aguirre, Juan Francisco de: *Discurso histórico sobre el Paraguay*. Buenos Aires, 2003.

Bertrand

2006 Bertrand, Romain: Les orientalistes, conseillers du prince colonial? Expertise savante et „politique musulmane” aux Indes Néerlandaises (c. 1880–1920). In: *Raisons politiques*, 22. (2006) 2. sz. 95–117.

Garavaglia

1983 Garavaglia, Juan Carlos: *Mercado interno y economía colonial*. México, 1983.

Gutiérrez,

1978 Gutiérrez, Ramón: *Evolución urbanística y arquitectónica del Paraguay, 1537–1911*. Resistencia, 1978.

Kleinpenning

2003 Kleinpenning, Jan M. G.: *Paraguay 1515–1870. A Thematic Geography of its Development*. Vol. 1–2. Madrid, 2003.

Salas

1986 Salas, Alberto M.: *Las armas de la conquista de América*. Buenos Aires, 1986.

Salinas

2008 Salinas, María Laura: *Tesis de Maestría: Encomienda, trabajo y servidumbre indígena en Corrientes. Siglos XVI–XVIII*. Sevilla, 2008. http://dspace.unia.es/bitstream/10334/37/1/0012_Salinas.pdf.

2010a Salinas, María Laura: *Dominación colonial y trabajo indígena. Un estudio de la encomienda en Corrientes colonial*. Asunción, 2010.

2010b Salinas, María Laura: Pueblos de indios del Paraguay a mediados del siglo XVII: trabajo, tributo y servicio personal. In: *III Taller: Paraguay como objeto de estudio de las ciencias sociales*. Resistencia, 2010. http://paraguay.sociales.uba.ar/files/2011/07/P_Salinas_2010.pdf.

Storni

1979 Storni, Hugo: Jesuitas italianos en el Río de la Plata (antigua Provincia del Paraguay 1585–1768). In: *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 48. (1979) 3–64.

1980 Storni, Hugo: *Catálogo de los jesuitas de la provincia del Paraguay (Cuenca del Plata) 1585–1768*. Roma, 1980.

Susnik

1979–1980 Susnik, Branislava: *Los aborígenes del Paraguay*. Vol. 2. *Etnohistoria de los guaraníes. Época colonial*. Asunción, 1979–1980.

1992 Susnik, Branislava: *Los indios del Paraguay*. Madrid, 1992.

Velázquez

1965 Velázquez, Rafael Eladio: *La rebelión de los indios de Arecayá en 1660. Reacción indígena contra los excesos de la encomienda en el Paraguay*. Asunción, 1965.

1977 Velázquez, Rafael Eladio: Organización militar de la Gobernación y Capitanía General del Paraguay. In: *Estudios Paraguayos*, 5. (1977) 1. sz. 25–69.

PEDRO MIGUEL OMAR SVRIZ WUCHERER

THE REBELLION OF ARECAYÁ

ARMED GUARANÍ AT THE FRONTIER

This article focuses on an indigenous rebellion in Paraguay in the 17th century, providing a wider perspective as well as a new aspect of the rebellion. More specifically, the article examines the role of Guaraní militias from the Jesuit reductions, which participated actively in the events by defending cities (Asunción, Villarrica and Corrientes) from native tribal attacks, building forts, performing “entradas” to the “unfaithful” territory and other actions.

The paper also discusses the history and the difficulties of the village of Arecayá over the years preceding the 1660 rebellion. Various factors involved in the rebellion have been brought into focus, for instance, the role of the Governor, the Jesuits, Guaraní chieftains, “reduced Indians” and “Indian enemies”. The primary aim of the research presented herein was to explore the consequences of this indigenous rebellion.

It is also necessary to consider a comprehensive analysis of the primary sources on the Guaraní resistance, which can essentially be found in the Archivo General de Indias (Seville, Spain) and can largely contribute to a better understanding of the particularities of the border region affected by the war as well as the role of Guaraní militias participating in the events.

Az „üres föld” fogalmának szerepe Chile meghódításában

1492 ötszázadik évfordulója kapcsán, 1992 óta erősen él a közgondolkodásban az a meggyőződés, miszerint Amerika esetében sokkal inkább „meghódításáról”, mintsem „felfedezéséről” beszélhetünk.¹ Ez a felvetés a mai Latin-Amerika összes országára érvényes, noha meghódításuk története minden esetben más és más.² A paradigmaváltás hatására az elmúlt években egyre hangsúlyosabbá vált a bennszülött népesség történetének, a kora újkori hódításban betöltött tevékeny szerepének, valamint a nemzetállamok saját bennszülött népessége ellenében folytatott legújabb kori politikájának kutatása. Mindez szerves részét képezi a bennszülött népességnek a nemzeti történelemben elfoglalt helyéről és az ebből származó jogcímekről folytatott vitáknak. Mivel ennek kapcsán különösen meghatározó szerepet játszanak az amerikai őslakosok területi igényei, rendkívül eltérő indokok és vélemények feszülnek egymásnak az akár békés, akár indulatokkal teli diskurzusokban.³

Ezekben a vitákban az erőszak központi fogalomként jelenik meg, különösen Michael Riekenberg foglalkozott vele, aki többek között kiterjesztette Georg Elwert „erőszakpiacokról” szóló koncepcióját Latin-Amerikára.⁴ Chile és Argentína esetében kiemelte, hogy a kiterjedt téralkotás következtében éppen a határ menti régiókban miként jöttek létre „erőszakpiac” formájában gazdasági cserefolyamatok.

1 A tanulmány eredeti megjelenése, német nyelven: Pelizaeus, Ludolf: Das narrative Konstrukt des leeren Landes bei der Eroberung von Chile seit dem Anfang des 16. Jahrhunderts. In: *Das leere Land. Historische Narrative von Einwanderergesellschaften*. Hrsg. v. Asche, Matthias–Niggemann, Ulrich. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2015. 85–102.

2 Vö. Janik, 1994; Blaser–Lustig, 2012. Általános besorolás: Burkholder–Johnson, 2004. 33–40.

3 A jogszerűségért vívott küzdelem megnyilvánul olyan perekben, mint a Guatemala korábbi államfője, José Éfraín Ríos Montt ellen folytatott eljárás, akit 2013. január 28-án népirtásért elítéltek. Ez az első alkalom, hogy egy korábbi államfőt ilyen ítélettel sújtottak. Őt és két további tábornokot bűnösnek találták abban, hogy az 1960–1996 között folyó polgárháború idején, 1982–1983-ban 1771 ixil indián meggyilkolását rendelték el. Vö. Tribunal enjuiciará por genocidio a ex dictador de Guatemala. In: *La Nación* (Chile), 2013. 01. 28. <http://www.lanacion.cl/tribunal-enjuiciara-por-genocidio-a-ex-dictador-de-guatemala/noticias/2013-01-28/185405.html> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.). Lásd példaként a bennszülöttek érdekkifejezésére, egyértelmű utalással 1492-re Argentínában: <http://estatico.buenosaires.gov.ar/areas/cultura/cpphc/buscaador/descarga/Contrafeitejos.pdf> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus. 12.).

4 Elwert, 1997. 86–101.

A 18. századtól kezdve a csempészet, a marhatolvajlás és a határ menti rajtaütések „összefonódott gazdaságként” egyre gyakoribbá váltak, és a problémának, amely egyébként mind a mai napig fennáll, az állami ellenőrzés kiterjesztése szabott csak gátat.⁵ A 16. század negyvenes éveiben az európai hódítás és betelepülés ugyan még kezdeti szakaszában volt, az államalapítás összetett mítosza azonban már ebben az időszakban kifejlődött, s tovább élt a következő századokban.

Jelen tanulmány célja az erőszak és a mítosz összefonódásainak, kölcsönhatásainak vizsgálata. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen szerepet játszottak a mítoszok – kiváltképp az „üres tér” mítosza – a téralkotás szempontjából. Rávilágítunk arra, miért fejlődött ki ez az alapításmítosz, és miként ragaszkodtak hozzá, valamint hogyan ábrázolták a meghódított területet az elbeszélésekben, illetve a hódítás során mely személyek kaptak szerepet egy-egy történelmi konstrukcióban. Nem lépve azonban túl a tanulmány keretein, a továbbiakban elsősorban Chilére koncentrálnunk és Argentínát csupán összehasonlítási alapként említjük.

A konkviszta

A mai Chile területének kialakulása Diego Almagro 1536. évi és Pedro de Valdivia 1541–1553 közötti hadjárataira nyúlik vissza. A Kollasuyo (Qullasuyo)⁶ ezen részének elfoglalása nem csupán a Chilei Főkapitányság (*Capitanía General de Chile*) megalapításához vezetett, hanem egyúttal létrejött a spanyol befolyási terület déli határa is a nem alávetett bennszülött etnikumok irányában. A kora újkor teljes időszakát jellemző, egymást érő határvillongások Chilében a spanyol uralom idején sosem értek véget, és a függetlenné válás után is folytatódtak.⁷ Ennek a küzdelemnek egyik csúcspontját Chile és Argentína az araukán indiánok közé tartozó mapuce törzs elleni háborúi jelentették 1879 és 1882 között, amelyek az araukán terület bennszülöttei számára tényleges függetlenségük elvesztését eredményezték.

A hadjáratok komoly nehézségekkel teli időszak nyitányát jelentették a bennszülött lakosság életében, és ezek következményeként bizonyos problémák mind a mai napig jelentkeznek. A bennszülöttek számára nagyobb beleszólási jogot, továbbá kártérítést követelő csoportok, illetve az ezeket elutasítók között a feszültségek mostanra odáig fajultak, hogy a világháló is a mindennapos éles viták színterévé vált. Ez természetesen azt is jelenti, hogy mind a hadjáratok megítélése,

5 Riekenberg, 2000. 118–119. Az emberrablások és a csempészet Argentína, Brazília és Paraguay határvidékén még ma is viszonylag gyakoriak. Vö. Anzit Guerrero, 2006.

6 Ez volt az Inka Birodalom legnagyobb és legdélibb része. A – ma Bolívia és Peru határán fekvő – Titicacától nyugatra eső terület Urcosuyo, a keletre eső pedig Umasuyo. Kiterjedése déli irányban egészen Cuzcói (Peru), az Andoktól és a Bolíviai-fennsíkig a Maule folyó partjáig (Chile), illetve a Csendes-óceán partvidékétől egészen Santiago del Estero síkságaiig (Argentína) terjedt (a szerk.).

7 Eközben a viszonylagos nyugalom szakaszai és rendkívül heves összecsapások váltogatták egymást. Villalobos Rivera, 1995. 35–54.

mind az akkoriban felelős politikusok szerepe rendkívül vitatott.⁸ Julio Roca argentin elnök, aki az 1879. évi hadjáratot vezette a mapucse indiánok törzsi területein, vállalkozását hivatalosan „sivatagi hadjáratnak” nevezte, s győzelmét követően elnyerte a „sivatag meghódítója” címet (*Conquistador del Desierto*), ami nemcsak arra vall, hogy a katonai akció hőse a konkvisztádorok sorába emelkedett, hanem arra is, hogy a meghódított földet „sivatagnak”, vagyis „üres térnek” tekintették.⁹

Chile és Argentína történelmének művészetben, kultúrában és politikában máig tárgyalt fejezete tehát a bennszülöttek és az európai telepesek küzdelmének része. Az 1879–1882. évi háborúk egy olyan folyamat katonai lezárását jelentették, melyben a két, 19. században létrejött nemzetállam véglegesítette területének határait, bekebelezve olyan részeket, amelyek addig sem a spanyol, sem a nemzetállami korszakban nem kerültek a központi hatalom irányítása alá, hanem sokkal inkább mint állam az államban működtek.¹⁰

Santiago de Chile, Inés Suárez, Pedro de Valdivia és az alapításmítoszok

Steven Restall *The Seven Myths on the Spanish Conquest* című munkájában összefoglalta az Amerika meghódításával kapcsolatos mítoszokat.¹¹ Ezek mindegyike megtalálható a hódítással foglalkozó hagyományos történetírásban, és hatásuk máig érzékelhető. Hátterükben az a hősi elbeszélés utáni vágy húzódik meg, amely a történelmet teleologikus módon kívánja értelmezni. A minden mítosz alapjául szolgáló, „felsőbbrendű fehér emberről” szóló felfogás lehetővé teszi azt az értelmezést, amely szerint a kultúrák között végső soron megdönthetetlen rangsor áll fenn, ezáltal pedig hozzájárul az uralmi rend stabilizálásához.¹²

8 Lásd például az argentin történész, újságíró és ügyvéd Felix Luna népszerű biográfiáit: Yrigoyen, *Alvear, Los caudillos, El 45* és *Soy Roca*. <http://www.todo-argentina.net/biografias/Personajes/luna.htm> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2013. február 11.). Részletesen, de hasonlóan pozitív értékeléssel: Julio Argentino Roca. *Iconografía militar*. Buenos Aires, 2006. <http://www.museoroca.gov.ar/articulosytrabajos/inmigracionhistoriaarte/icomilroca.pdf> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.). Az 1960-as években a „vad” fogalmát a közbeszédben még széles körben használták. Ez megmutatkozik Guillermo Stuckert Roca hadjáratáról szóló könyvében is: „...salvajes crueles, sucios y lascivos, de instintos perversos, taimados, hipócritas e imposibles de amoldarse a un orden o cultura determinada, inhábiles para el trabajo reglado y siempre dispuestos a degenerarse en el alcoholismo...” Stuckert, 1961. 5., 13. Fogadtatásához: Quijada, 1999. 676. Vö. ugyanígy Panguilef vitáját a fehérek negatív látásmódjáról: Bengoa, 1985. 388–393.

9 Navarro Floria, 2001. 371. Vö. Quijada Mauriño, 2005. 164–168.

10 Riekenberg, 1997. 9–12.

11 A szerző a következő mítoszokat cáfolja: 1. egy maréknyi hódító, 2. se nem megfizetve, se nem kényszerből, 3. a „fehérek” istenítése, 4. teljes hódítás, 5. kulturális félreértések, 6. világvégevárás, 7. fölény. Vö. Restall, 2003. 1–146. Az irodalommal való általános leszámolás természetesen kritikát váltott ki, ám az alapvető tézis, miszerint a hódítás történetét központi mítoszok határozzák meg, vitán felül áll.

12 Tepe, 2006. 52–55. Ez különösen nyilvánvaló Mexikóvárosban a „Három kultúra terén”, ahol a Cuauhtémocra emlékeztető felirat rögzíti egy nemzet „születésének” mítoszt.

A hősi elbeszélés mellett éppen olyan fontos az alapításmítosz, amely Amerika nagy részére vonatkozóan magának tulajdonítja a korábban állítólagosan nem létező városi struktúrák megjelenését. Ennek a mítosznak központi eleme, hogy a városokat konkvisztádorok és európai telepesek alapították, megalapozva ezzel az addig nem „megfelelően” hasznosított területek prosperáló fejlődését.¹³

Vizsgáljuk meg tehát Chile meghódítását ezen szempontok szerint. A 16. század folyamán az első, Peruból Chilébe indított akciót nem igazán koronázta siker, vezetője, Diego de Almagro 1537-ben tért vissza Peruba, ahol egy felkelés élére állt, majd kivégezték. Utóda, Pedro de Valdivia legalább támaszkodhatott elődje tapasztalataira, midőn saját expedícióját vezette Chilébe.¹⁴ Almagro vállalkozásában még 800 európai vett részt, Valdivia csapatának viszont mintegy 150 nehezen toborzott, nagyrészt spanyol származású tagja lehetett. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy mindkét expedíció főként bennszülöttekből tevődött össze, számuk több mint ezer főre tehető. Nem volt ez másként a későbbiekben sem, hiszen a mapucse indiánok elleni harcokban is mindig részt vettek bennszülött csapatok, tehát Chile meghódítása esetében sem áll meg az a tétel, hogy tisztán európaiak és indiánok küzdöttek volna egymás ellen.¹⁵ Mindkét expedícióban közös tényező, hogy nem a felföldön át haladt, hanem résztvevői közvetlenül az Atacamasivatagon át vonultak, ami nagy veszteségekkel járt. Ennek alapján születhetett meg a minden nehézséggel szemben dacoló európai hódító sereg mítosza, melynek megteremtésében maga Valdivia is döntő szerepet játszott a császárhoz írt levelei által.¹⁶

Eközben a „hős” Valdiviát kísérő nő, Inés Suárez alakja is mitologikussá nőtt,¹⁷ miként ez Hernán Cortés kísérője, Malinche esetében is megfigyelhető. Inés alakja körül szintén létrejött a hősie, ám érzéketlen asszony mítosza, akinek tetteit úgy konstruálták meg, hogy miközben hozzájárult a győzelemhez, egyúttal levette a „főhős” válláról a „bűn” terhét. Így két olyan emblemikus eseményt is neki tulajdonítottak, melyek valójában bibliai toposzokra vezethetők vissza. Egy hagyomány szerint ugyanis Inés a kiszáradás szélén álló seregnek vízellőhelyet talált az Atacamasivatagban, melyet a mai napig „*Aguada Doña Inés*”, vagyis Inés forrásának hívnak. Egy másik hagyomány azt állítja Inésről, hogy központi szerepet játszott Santiago de Chile városának „megmentésében”, mivel állítólag csak az ő közbelépésének köszönhetően sikerült megfutamítani az ellenséges indiánokat. Doña Inés ugyanis nem csupán javasolta, hogy fejezzék le a hét fogoly kacikát,¹⁸ hanem jó példával

13 Lásd ehhez: Torales Pacheco–Delgado–Pelizaeus, 2015; Kagan, 2000. 19–105.; Solano Pérez-Lila, 1994. 555–575.

14 Pedro de Valdivia személyéről nagyon sok életrajz szól, ám ezek mindig az alapítás mítoszára építenek: Donoso Rodríguez, 2010; vagy Vivaldi Cichero, 1995. Idetartoznak még regények is, többek közt német nyelven, mint például Schmidt, 1996.

15 Az indiánok gyorsan változó koalícióira lásd: Villalobos Rivera, 1995. 35–41.; Operé, 2001. 79–80. Az „araukán” illetve „mapucse” elnevezés mint etnikai besorolás többnyire pontatlan, de a hiányzó írásbeliség miatt nem rekonstruálható.

16 Villalobos Rivera, 1995. 39. Vö. May–Reinhard, 1995.

17 Lásd tájékozódásul: Rinke, 2007. 15–19.

18 Indián törzsfőnök (a szerk.).

elől járva az első kacika lefejezését saját kezűleg végezte el. Tehát míg az elbeszélés Inésnek tulajdonítja a brutalitást, a cselekedet hasznát a férfinak tartja fenn: Valdivia a levágott fejeket felmutatta az indiánok előtt, akik erre elmenekültek. A nemi sztereotípiákat tükröző történetek bibliai vonatkozásokon – egyrészt a sivatagi manna, másrészt Judit és Holofernész történetén – alapulnak és máig meglehetősen népszerűek. Isabel Allende és Jorge Guzmán is felfedezték, majd regényeikben a téma irodalmi feldolgozását adták. Különböző (német, angol, spanyol) *Wikipedia*-szócikkekben szintén szerepelnek mindenféle kritika nélkül.¹⁹

Az alapítás hősmítosza Pedro de Valdivia személyéhez kapcsolódik, akinek még Inés Suárezénél is nagyobb szerepet kellett tulajdonítani. Életrajzának egyes változatait áttekintve Inéshez hasonlóan az ő esetében is azonnal feltűnnek bizonyos egyéb párhuzamok, ezúttal azonban összpontosítsunk Chile megalapításának mítoszára, amely szerint Valdivia volt Chile megteremtője, a városok alapítója. Valdiviának tulajdonítják ugyanis egy sor város megalapítását nem csupán Chile középső régióiban, hanem a mapucse indiánok területein is a Bío Bío folyótól délre, ami Valdiviát követően évszázadokig a Chilei Főkapitányság és a nem megszállt indián területek közti határvonalat képezte. Az a hagyomány, hogy Serena, Imperial és Concepción településeket Valdivia alapította, a 16. századot követően fenntartotta a jövőbeli generációk számára a jogigényt egy valójában csupán kismértékben felderített területre vonatkozóan. Az „alapítás aktusai” ugyanis nem jelentettek valós betelepítést, a „követelés” (*requerimiento*) hivatalos aktusaival sokkal inkább deklarációknak tekinthetők, melyek azonban egyfajta területi igényt biztosítottak az európaiak által még teljesen fel nem fedezett vidékeken.²⁰

Alapításmítoszt Santiago de Chile esetében is találhatunk, amely szerint a várost Pedro de Valdivia alapította 1542-ben. Noha ez az elmélet a kutatásban már korábban megkérdőjeleződött, a cáfolathoz sokáig hiányoztak a megfelelő bizonyítékok. Csupán 2013 januárjában sikerült Rubén Stehbergnek és Gonzalo Sotomayornak úttörő tanulmányukban bebizonyítani, hogy Santiago de Chilet nem újonnan alapították, hanem a helyén már korábban létezett egy „Mapocho” nevű inka város és erőd, amely a folyó nevét viselte.²¹ A Museo de Historia Natural két archeológusa rámutatott arra, hogy az ott talált kerámialeletek egyértelműen egy nagyobb településhez tartoztak. Ez viszont megmagyarázza a *conquista* korának

19 A motívumhoz: minden további nélkül bizonyítható, hogy női klánvezetők Kasztíliaiban lefejezéseket is elrendeltek. María de Monroy például, miután testvére gyilkosság áldozatául esett, megparancsolta, hogy hozzák el neki a három elmenekült gyilkos fejét, amit küldöttei teljesítettek is (Benito-Isabel, 1983. 47–49.). Inés története azonban erős kritikával kezelendő, és minden jel szerint egy sztereotip ábrázolásról van itt szó (Opitz, 1992. 31–44.). Az irodalmi feldolgozásról Jorge Guzmán: *Ay Mama Inés* (1997) és Isabel Allende: *Inés del Alma Mía* (2006) című regényeiben lásd: Lorente-Murphy, 2009. Tanulmányában azonban szintén kritika nélkül veszi át a mítoszokat, és csupán azt tárgyalja, hogy ezeket stilisztikailag hogyan használták fel. A kivégzési jelenet kapcsán Allende még jobban túloz, és a regényben Inés Suárez maga fejezi le mindegyik kacikát. Inés sztereotip módon jelenik meg, Guzmán történetében sír a kivégzés után, míg Allende könyvében gyakorlatilag transzban cselekszik. Hasonló mítoszalkotás: Cruz de Capriale, 1999.

20 A *requerimiento* témájához lásd: Figueras Vallés, 2007. 375–383. Az alapításokhoz pedig: Villalobos Rivera, 1995. 36–41.

21 Az 1976 óta folyó vita: Stehberg–Sotomayor, 2012. 85–87.

néhány „hősmítoszt” is: teljes joggal feltételezhető tehát, hogy az az állítólagosan „elfogott” hét kacika, akik a hagyomány szerint Doña Inés parancsára lelték halálukat, nem a város környezetéből foglyul ejtett kacikák voltak, hanem inkább városi méltóságviselők, akiket Valdivia kivégeztetett. A leletek segítségével bizonyíthatóan leleplezhető az a mítosz, miszerint a spanyolok az új város védelmére egy több mint két méter magas falat emeltek, ami egy Cuzcóhoz hasonlóan megerősített inka település esetében nem volt szükséges. Az új eredmény kétségkívül számos további kérdést felvet a kutatók számára az elkövetkezendő években.²²

Ráadásul Pedro de Valdivia egy olyan, harcostársai előtt is bizonyára ismert eszközhöz folyamodott, amellyel Hernán Cortés is élt Veracruzban. Nevezetesen a város újonnan választott tanácsával legitimáltatta magát, az alapítás mítosza éppen emiatt volt oly fontos. Pedro de Valdivia nem rendelkezett királyi felhatalmazással és a területszerzéshez a perui alkirálytól sem kaphatott feljogosítást az ottani polgárháború miatt, így a városi tanácsosok adták át neki nem csupán az addig meghódított területet, hanem egy igen széles, 100 legua (hozzávetőleg 400–700 kilométer) szélességű sávot is, ami a mai Argentínáig, úgy Villa Mariáig húzódhatott. Az alapítás mítosza tehát azzal a legendateremtéssel, miszerint nem létezett település a területen, a legitimációt szolgálta az európai jogi normák keretein belül, hosszú távon pedig az uralmat biztosította az új országban.²³

A Chilei Főkapitányság is kezdettől fogva olyan mítoszokon alapult, amelyeket aligha lehetett kitörölni a közös emlékezetből. Hozzájárult ehhez az is, hogy a 16. század második felében további történetek jelentek meg a mítosz folytatásaként. A legnagyobb hatást kétségkívül Ercilla y Zúñiga²⁴ *La Araucana* című műve gyakorolta, magas szintű irodalmi igényessége mellett tiszteletet mutatott a mapucse indiánok iránt és az ellenük vívott háborút az antik hőseposzokkal állította egy sorba.²⁵ Az antik hagyományba történő beágyazódás eredményeképpen az indián ellenfelekből „nemes vadak” váltak. A mű ezzel olyan interpretációs mintát kínált, amely még a 17–18. században is érzékeltette hatását, amennyiben a közfelfogásban rögzítette a „nemes vadak” és az európai származású telepesek közti alapvető antagonizmust.²⁶ Létrejött a „határ” (*frontera*) a spanyol igazgatású *Capitanía General de Chile* és a nem alávetett terület között, ezzel együtt egy olyan cserefolyamat, mellyel korábban, 1492-ig a keresztény és iszlám Andalúzia határvidékén számolhattunk. Miközben kereskedelmet és cserét is folytattak egymással, mindkét oldal kölcsönösen és folytonosan át-átcsapott a másik területére marhák vagy emberek elrablása céljából. A háború nem hódító hadjárat volt, hanem – hasonlóan a

22 Uo. 107–121.

23 Uo. 124–125. Pedro de Valdivia V. Károlyhoz, La Serena, 1545. In: May-Reinhard, 1995. 33–34.; *Primer Libro de Actas del Cabildo de Santiago*, 1861. A városi tanácsok szerepére az alapítás folyamatában: Pelizaeus, 2009.

24 Alonso de Ercilla y Zúñiga (1533–1594), spanyol költő, katona (a szerk.).

25 May-Reinhard, 1995. 9–16. Az Ercillánál is megfigyelhető, hősként való értékelés a 19. században két pólus között fejlődött ki: az egyik oldalon állt a „vad bestia” képe (Makenna), míg a másikon a „vad”, ám magas szintű, rangban az inkákat követő kultúráról alkotott elképzelés (Roca). Vö. Blancpain, 1990. 141.; Jara, 1987. 44–59.

26 Pinto Rodríguez, 2000. 165–170.

Földközi-tenger térségéhez – sajátos „rablógazdaság” keretében űzött, folyamatos csatározás, konfrontáció.²⁷ A Granadai Királysággal vívott háborúkkal ellentétben azonban itt a bennszülött oldalon mutatkozó írásbeliség hiánya ahhoz vezetett, hogy nem lehetett rögzíteni olyan kötelező érvényű megállapodásokat, amelyeket mindkét fél egyaránt beépíthetett volna saját emlékezetébe.²⁸

Az alapításmítoszok alakítása

A határvidéken természetszerűleg szükségesnek mutatkozott a terület végpontjainak meghatározása és rögzítése, továbbá az alá nem vetett régiók tekintetében is fenn kellett tartani a korona igényét, amihez a konkviszta kezdete óta hivatkozási alapként szolgált VI. Sándor pápa (1492–1503) pogányok megtérítéséről szóló bullája. A bullában foglalt teológiai alapokon nyugodtak a Valdiviát kísérő Domonkos-rendi Gil González de Nicolás érvei is. A szerzetes a lázadó indiánok elleni harcban, illetve a *requerimiento* elutasításában mentséget talált arra, hogy a spanyolok adott esetben erőszakot alkalmazzanak, másrésztől viszont ellenezte azon „áratatlanok” legyilkolását, akik lehetőséget sem kaptak a megkeresztelkedésre. Az „üres tér” fogalma ugyanakkor Nicolásnál nem játszott szerepet, mert a népsűrűség az ő idejében még nem szolgált ösztönző érvként.²⁹

Chile 1810–1826. évi függetlenné válásával azonban a helyzet megváltozott. Az ország vezető rétege azoknak az európai telepeseknek az utódaiból tevődött össze, akik Pedro de Valdiviával érkeztek, s egy európai hagyományrendszer részeseként tekintettek magukra, mégis új identitást kerestek, amely megalapozhatta a Spanyolországtól való elszakadásukat. Emiatt a kontinuitásról alkotott elképzelésükbe beépítették az „indiánokat”, azt a sajátjukként kezelt „helyi” csoportot, amely ellenállást tanúsított a spanyolokkal szemben. Így miközben egyre erőteljesebben jelentkeztek a felvilágosodás „jó vadakról” szóló eszméi, az indiánokat továbbra is „vadnak” tekintették, akárcsak a gyarmati időkben, s a már 1778-ban, Cevallos kormányzó idején a La Plata-i alkirályságban megjelenő, az indiánok „kiirtását” célzó felfogás egyre népszerűbbé vált.³⁰

A felvilágosult gondolkodás a nemzetalkotás folyamatával karöltve összekötő kapocsként szolgált, amelynek alapján egyrészt elvárták, hogy az indiánok békés úton „emelkedjenek fel” a kulturálisan alacsonyabb rendűnek tekintett szint-

27 Kaiser, 2008. 39–50.; Operé, 2001. 42–45.

28 Operé, 2001. 99–113. A szóbeliségen alapuló mapuche hagyomány a kötött megállapodásokat másképp őrizte meg, mint a spanyol társadalom, amely támaszkodhatott a jogilag kötelező érvényű, írásos dokumentumokra. A „frontera” helyzetéhez Andalúziában lásd: Pelizaeus, 2007. 35–47.; Pelizaeus, 2010. 177–205.

29 Díaz Blanco, 2011. 65–70.; Held, 1983. 25–64. Maga a koncepció azonban az ókor óta ismert, ahogyan Tacitus is említi: „...terras generi mortaliū datas; quaeque vacuae, eas publicas esse”. Tacitus: *Annales* XIII, 55/2. <http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann13.shtml#55> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.).

30 Chile 1819. évi alkotmánya az indiánoknak is teljes polgárjogot szánt. Lásd: Blancpain, 1990. 128.; Bengoa, 1985. 139–157. A 18. század végi tervekhez: Riekenberg, 2009. 52–55.

ről a „magasabb civilizációba”, másrészt a nemzetállam megteremtése az ország területének teljes ellenőrzését kívánta meg, ami szükségszerűen erőszakkal járt. Miközben az indiánokat egyre inkább alacsonyabb rendűnek, sőt fajilag degenerált, „civilizálhatatlan vadaknak” tekintették, a vezető elit az európai bevándorlók felé fordult, akiktől a vér nemesítését várták, akik számára földet is kellett keríteni, mégpedig az őslakosok területein. A bevándorlók toborzásakor a kormány bizonyos társadalmi csoportok iránt kifejezett érdeklődést tanúsított, úgy vélték ugyanis, hogy a bevándorlás által javítani lehet a nemzet genetikai örökségét.³¹

Chile terjeszkedésének a mapucse indiánok területei állták útját, amelyek sokak által „üres tér”-ként értelmezett korridorként választották ketté az ország északi és déli részét, komoly akadályt képezve a két országrész egyesítése előtt. Pedig a szándék megjelent a térképészetben is. A mapucse területet már a 18. században egyszerűen fehér színnel, körvonalak nélkül jelölték, így foltként virított Chilétől és a La Plata körzetétől délre (1. kép).³² Mikor azonban ezt az „űrt” 1875-ben Európában észlelték, az „európai modernítésra” törekvő államokban tiltakozás tört ki: August Petermann és a német gyökerekkel rendelkező, argentin Hermann Burmeister térképükön ugyanis az Argentínától és Chilétől délre fekvő térséget „Patagónia” névvel, saját színes határokkal úgy emelték ki, hogy a területek önálló államnak látszottak, ez pedig az országban felháborodási hullámot váltott ki.³³ A „modern” térképek ábrázolásai fenyegetést jelentettek a 18. és a 19. század eleji elképzelésekkel szemben, mivel a nemzetalkotást követő időkben nyomtatott térképükkel a nemzetközi nyilvánosság szeme láttára teremtettek tényszerű határokat, mégpedig egy olyan korban, melyben a kormányok többé nem tűrték meg „fehér” foltokat a térképen.³⁴

A „vadember” negatív képét ráadásul európai befolyásra antropológiai, szociológiai és politikai szempontból „tudományosan” is rögzítették. Európai utazók – mindenekelőtt Charles Darwin – többek közt Chilében tett megfigyeléseikkel új korszakot nyitottak a rasszok továbbfejlődéséről szóló nézeteik által.³⁵ Darwin publikációi nyomán megszületett a szociáldarwinizmus, ami a természettudós eredményeit emberekre vonatkoztatta, eljutva arra a következtetésre, hogy hosszú távon csak a magasabb rendű rasszok maradnak fenn, és a természetes kiválasztódás elkerülhetetlen.³⁶ Ezt a gondolatot már az 1830-as években kifejlesztette a későbbi

31 Palma, 2002. 111–127.

32 A kora újkor feszült viszonyaihoz lásd: Villalobos Rivera, 1995. 42–58.; Mütther, 1990. 13–38.

33 Wertz, 2008. 245–251. Burmeisterhez: Mantegari, 2003. 105–134. Ennek a szempontnak Európában már voltak előfutárai, és a *Stieler Handatlas*ban szintén megjelent, sőt már a késő 18. században Campénál is: Stieler–Reichard, 1823. (A Darmstadti Egyetemi és Tartományi Könyvtár [Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt] térképgyűjteményének példánya.)

34 Glasze számára ezek „üres jelölők”, ő a következő szerzőkre támaszkodik: Laclau, 1990 és Mouffe, 1985. Vö. Glasze, 2008. 166.

35 Már a párizsi antropológiai múzeum vezetője, Alcide d’Orbigny is civilizálhatatlannak nevezte a még nem alávetett őslakosokat *El hombre americano* című könyvében 1839-ben, tűzföldi utazását követően. Navarro Floria, 2001. 345.

36 Darwin szerint a Tűzföld vízi nomádjai és a „civilizált” emberek között nagyobb volt a különbség, mint a vad és a szelídített állatok közt. Vö. Darwin, 1839. 235. Itt a következő szerző nyomán: Schillat, 1994. 27.

1. kép. Dél-Amerika térképe Joachim Heinrich Campe: Die Entdeckung von Amerika (Tübingen, 1786) című művében

Vö. az indiánok állatként való kezelését a berlini állatkert kiállításán 1881–1884 között: Fariás, 2002. 72.; Eißenger, 1996. 111., 164.

argentín államelnök, Domingo Faustino Sarmiento, aki az európai civilizáció és a bennszülött „barbárság” szükségszerű összecsapásáról beszélt. Elképzelése szerint az európaiak bevándorlása hosszú távon biztosíthatná az argentín nemzet továbbfejlődését, valamint az „indiánok” kiirtását vagy beolvadását.³⁷

Chile és Argentína kormányai araukán indiánokkal szembeni intézkedéseik kapcsán visszanyúltak az „üres tér” megszállásának fogalmához. Ez a diskurzus nem csupán Dél-, hanem Észak-Amerikában is megfigyelhető.³⁸ A „frontier” vagy „frontera” fogalma egész Amerikában meghatározó szerepet játszott, a politika ugyanis ennek köszönhetően jogosította fel a nemzetállamot arra, hogy a határokat az európai telepesek javára eltolja. A „határ” mítosza annyira szilárdult meg, amennyire központi érvként fel lehetett használni.³⁹

Mind Chilében, mind Argentínában legkésőbb a 19. század közepe óta egyetértés uralkodott azon cél tekintetében, hogy a „vadakat” civilizálni kell, ám az ehhez vezető helyes utat illetően már eltértek a vélemények. Míg az argentín nemzeti kongresszus egy része inkább amellett tette le a voksát, hogy folytatni kell a missziókat mint a „civilizáció” spanyol időkben megkezdett útját, addig mások elkerülhetetlennek tartották a katonai fellépést („pacifikálást”).⁴⁰ Az evangelizáció tervezete, amit az indiánok vonatkozásában Argentína 1853. évi alkotmánya is tartalmazott, csupán addig lehetett életképes, ameddig a katonai erőket lekötötték a Buenos Aires és a tartományok közti belső küzdelmek, valamint Brazília, Uruguay és Argentína hármasszövetségének háborúja Paraguay ellen. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy éppen ezekkel a háborúkkal erősödött meg a nacionalizmus és a folyamatosan fejlődő sajtó közvéleményt formáló szerepe. Legkésőbb 1867-ben Argentínában és utána rövidesen Chilében is feladták a békés egymás mellett élés elvét, mivel a központi kormányzattól független indián terület nem csupán a bennszülött lakosságnak, hanem a csempészeknek, bűnözőknek és valós vagy vélt kormányellenes lázadóknak is menedéket nyújtott. Az antropológiai-szociológiai kérdésből politikai kérdés vált. Chilében is hasonlóan alakult a helyzet: habár az ország sohasem volt annyira megosztott, mint Argentína, 1850-ben és 1859-ben mégis lázadások rendítették meg a köztársaságot. Ezenfelül az araukán indiánok vidéke egyre inkább a területi és gazdasági fejlődés útjába állt.⁴¹

37 Sarmiento 1884-ben a következőket hangsúlyozta: „...aquí mi versión del camino de Damasco, de la libertad y de la civilización. Todo el mal de mi país se reveló de improviso entonces: ¡la Barbarie!” A szöveg: Botana, <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/domingo-faustino-sarmiento-educacion-y-exilio-1811-1852/html> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.). Lásd még: Navarro Floria, 2001. 346–359.; Jong, 2005. 406–413. Sarmiento életrajza: Todo Argentina, <http://www.todo-argentina.net/biografias/sarmiento/index.htm> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.). Sarmiento viszonya Chilehez: Jocelyn-Holt Letelier, 2005. 423–427.; Mantegari, 2003. 88–104.; Fisch, 1984. 225–245.

38 Simmel, 2005. 311. Az észak-amerikai helyzethez, amely párhuzamokat mutat, lásd: Calloway, 2002. 56–70.

39 Quijada, 2000. 374–377.; Quijada, 2002. 103–142.; Riekenberg, 2000. 114–123.

40 „Az araukán természettől fogva közönyös és sosem fogja boldogulását keresni, hacsak a kormány, a katolikus papság és Chile művelt társadalma nem mutat érdeklődést ezen fontos ügy iránt.” Vö. Polakowsky, 1898. 176.

41 Navarro Floria, 2001. 357–367.; Chumbita, 1999. 84–88. A marhakereskedelem legjobb bemutatása: Mandrini, 1984. 7–17.

Mindenekelőtt a gazdasági szempontokat vesszük figyelembe. A Tüzföld kínálta átjáró az idők folyamán az Angliával folyó versengésben egyre fontosabbá vált a Magellán-szoros, illetve a bálnavadászat miatt. Másrésről a mapucse földek vonzották Chile és Argentína Európából bevándorolt nagybirtokosait, akik legelőik, megművelhető földjeik kiterjesztésére törekedtek, mivel az 1848. évi aranyláz után Kaliforniában és Ausztráliában, tehát az országon kívül is nagy felvevőpiac nyílt meg a chilei gabona és kereskedelmi cikkek számára. Bár a robbanásszerű keresletnövekedés csupán 1860-ig tartott, mégis hosszú távon erősítette a nagybirtokosok földéhségét, akik kompenzálni akarták kereskedelmi veszteségeiket. Végül pedig – főként Argentínában – az elszegényedett népesség is déli irányba nyomult az olcsó föld reményében. További okok közé sorolható a tényleges vagy feltételezett nemesfémek és ásványkincsek, mint az arany vagy a szén utáni vágy.⁴²

A helyzet a 19. század közepétől, az Argentínába, illetve Chilébe tartó növekvő mértékű európai bevándorlás következtében tovább éleződött. A német bevándorlók – a két ország hasonló éghajlati adottságai miatt és az állam politikai stabilitásának köszönhetően – elsősorban Chilét tekintették célpontjuknak, ám a 19. század végén Argentínában is megjelentek.⁴³ A bevándorlás hosszú távon területi versengéshez vezetett, ezt azonban Chilében nehezítette az a körülmény, hogy az araukán területek két félre osztották az államot. Északról, illetve Valparaísótól nem csupán az 1843–1848-ban alapított Punto Arenas volt elszigetelve, mely egyetlen nagyobb településként biztosította Chile tüzföldi befolyását, hanem az 1851-től német kivándorlók által benépesített Valdivia és Llanquihue nevű helységek is, amelyeket Santiagóból csak hajóval lehetett megközelíteni.⁴⁴ Az ilyesfajta különállás addig maradhatott fenn, míg Chile központi területei gyéren lakottak voltak, illetve amíg dél gazdaságilag jelentéktelen volt.⁴⁵ Az erősödő európai vándorlási hullám azonban egyre fokozta a területfoglalás folyamatát, ami olykor a telepesek és a mapucse indiánok közti erőszakos összetűzésekbe torkolt.⁴⁶ A termőföldjeiket és legelőiket bővíteni kívánó nagybirtokosok mellett formálódtak azon erők, amelyek Argentína és Chile mapucse háborúiban (1879, illetve 1880–1882) a bennszülött autonómia végét okozták. A mapucse indiánok végül másodrendű polgárokká váltak Chilében, viselve ennek minden következményét.⁴⁷

42 Blancpain, 1990. 139–143.

43 Habár Argentína az 1862-ig viszonylag instabil politikai helyzete miatt még nem vonzott olyan sok német telepest, itt is éltek német betelepülők, akik az argentin hadseregben is szolgáltak. Vö. Blancpain, 1994. 120–125.; Subercaseaux, 2005. 652–653.; Jocelyn-Holt Letelier, 2005. 423–427.

44 Korabeli ábrázolások: Klohn, 1938. 6–10. Rudolf Lenz műve egy átfogó etnográfiai-biográfiai bemutatás: Lenz, 1896. VIII–XIX.

45 Bernhard Philippi (1811–1851) 1846 óta népszerűsítette a Chilébe történő kivándorlást. 1851-től került sor Fuerte Bulnés megalapítására és Valdivia település benépesítésére. Vö. Güenaga da Silva, 1986. 207–213.; Carreras-Potthast, 2010. 104–107.

46 Incidente entre araucanos y un colono alemán. In: *El mercurio*, 26. 5. 1923.

47 Az őslakos kultúrák kirekesztését „gettósításnak” nevezi Subercaseaux, 2005. 650–656.

A 19. századi képi ábrázolások

Az a fajta kifejezőmód, mely a fenyegetést jelentő „vadakat” szembeállítja a hős európaiakkal, a 19. századi festészetben és ábrázoló művészetben is megfigyelhető. Figyelemre méltó, hogy a szokványos ellentétek először éppen európai származású művészeknél jelentek meg.⁴⁸ Az augsburgi Josef Moritz Rugendas 1831-től 1847-ig tartó utazásai során a francia festészet mintájára nem csupán a *gaucho* alakját örököltette meg, akivel azonosulni lehetett, hanem az asszonyrablás motívumát is, amelyben a vadság és az emberrablás sztereotípiái tükröződtek vissza.⁴⁹

A „vad bennszülött” – „hős hódító” ellentétpárt a chilei festészet többször átvette. Megfigyelhető például Pedro Lira Santiago de Chile alapítását megjelenítő

2. kép. Pedro Lira: Santiago megalapítása

48 Amati, 2007. Az új médium, a film már rögtön megjelenését követően, 1915-ben foglalkozott a témával a *Nobleza gaucha* című alkotásban. A gaucho argentinként az egész 20. század folyamán a nemzetet jelképezi. Vö. Giordano, 2009. 1294. A még teljesen spanyol eredetű motívumhoz lásd: Pérez Vejo, 2005. 1117–1130.

49 A „pampa” mítosza éppen a nemzeti széttagoltság legyőzését volt hivatott segíteni. Vö. Giordano, 2009. 1295. Rugendashoz és illusztrációihoz az *Albúm de la Historia de Chile* című kiadványban: Gay-Rojas Mix, 2005. 1160–1162.; Diener-Ojeda, 1993; Teuscher, 1998; Rugendas, 1989. Rugendas bajor festő volt, akit az 1990-es évekig újra és újra „semleges” szemlélőként jellemeztek, mivel a bennszülött lakosság ábrázolásakor a „vadságot” és a „fenyegetést” mint jellemző tulajdonságokat emelte ki szemléletes módon.

3. kép. Valdivia utolsó pillanatai

alkotásán (*La fundación de Santiago*, 1888), valamint egy, Pedro de Valdivia halálát ábrázoló, ismeretlen művésztől származó 19. századi metszeten is (*Últimos momentos de Valdivia*). Az ábrázolás és a hagyomány eltér egymástól, ez azonban természetesen megfelelt a 19. századi történelmi festészet idealizált ábrázolásmódra törekvő igényének (2–3. kép).

Az idealizálás mindkét képnél különböző mértékben nyilvánul meg. Lira művét az előtér piramisszerű felépítése uralja, amelyet a térdelő indián és az álló spanyolok töltenek ki. Az indián bőrének sötét tónusa éles kontrasztot képez a domonkos szerzetes konkvistádor takarta fehér ruhájával. A „piramis” csúcspontja a zászló, amitől egy vonal vezet a kép háttérében, mélyebben látható lobogóhoz. Világosan látszik, hogy kié a fölény. A „felsőbbrendű” spanyol, aki a kép szerint az indiánokat pusztán segéderőként vette igénybe, tudását használta fel Santiago megalapításához.

Az ismeretlen művész Valdivia halálát ábrázoló metszete szintén több üzenetet hordoz. A kép középpontjában Valdivia alakja látható, méghozzá abban a pillanatban, amikor a félig balra álló, árnyékba burkolózó mapucse indián bunkósbotjával lesújtani készül rá. Valdiviától jobbra egy uralkodói pózban ábrázolt másik mapucse (feltehetőleg a törzsfőnök, Caupolicán) figyeli a kivégzés pillanatát. Az előteret egy férfi kiterített teste uralja, akit asszonyok és gyermekek siratnak. Az alkotás mítoszra épül, hiszen egyáltalán nem tudjuk, hogy Valdivia a csatatéren lelte-e halálát vagy pedig a mapucse indiánok fogságában. A rituális kivégzés hagyományát Ercilla örökölte meg, s a történet nem igazolható, talán csak az író kitalációja, mivel hőskölteményében a mártírhálal elengedhetetlen volt főszereplője felma-

4. kép. Ángel della Valle: A „malón” visszatérése

gasztalásához.⁵⁰ A metszeten ezúttal „felegyenesedett” harcosok szerepelnek, akik megőlik a hősiességet a révén kiemelkedő Valdiviát. A heroikus indiánok, a még sztoikusabb európai férfi, valamint a síró asszony alakja mind beleillenek az értékekről és a nemi szerepekről alkotott európai elképzelésekbe, és vizuálisan támasztják alá a hősiességet, ám elmaradt indián mítoszát.⁵¹

A 19. század végére megváltozott a mapuce indiánok megítélése, és ez a történelmi festészetben is kifejeződött. Egy későbbi alkotáson már a negatív jelentéstartalmak kerültek túlsúlyba. Ángel della Valle 1892-ben készített *La vuelta del malón* című festménye az argentin hadsereg mapuce indiánok felett aratott győzelmét követően született (4. kép). A kiváló mű egyben a legitimációt is szolgálta, és Buenos Aires központjában, a pompás Calle de Floridán mutatták be a nagy nyilvánosság előtt. A kép középpontjában a „fehér” és „gyámoltalan” nőt látjuk, akit „vad” indiánok raboltak el meggyalázott szent tárgyakkal együtt. Eszerint miként meggyalázták az egyházat, úgy kerül sor a „fehér”, félig lemeztelenített nő megbecsztelésére is. Az égbolt sötét színei és különösen a sáros barna talaj a „barbárságot” és a vadságot hangsúlyozzák. A háttér fő iránnyal szembeforduló, lovakat űző jelenete a szemlélőben a diszharmónia érzetét kelti. A kép tehát

50 Góngora Marmolejo, 2010. 604–605. Ercilla erőszakos haláláról ír Marmolejóra támaszkodva, aki viszont Valdivia halálával összefüggésben a mitikus kannibalizmusra helyezi a hangsúlyt: Ercilla, 1970. 84. A kortársak egyébként kritikus szemmel látták Valdivia halálát: bár az akkori felfogás szerint a spanyolok evangelizációs küldetésüknek köszönhetően igazságos háborút folytattak, Valdivia azonban helytelenül viselkedett és ezzel kiprovokálta az araukán indiánok jogos bosszúját. Vö. Held, 1983. 74–97.

51 Ezt a mitologikus felmagasztalást a legújabb tudományos irodalom is kritika nélkül átvette, sőt Valdivia rituális felfalásából indul ki, bár csupán Valdivia halálára, és nem pedig halálának módjára vonatkozóan léteznek nem irodalmi bizonyítékok. Vö. Donoso Rodríguez, 2006. 23–25. A festészethez lásd: Amigo Cerisola, 1994. 315–332.

a „rosszokról”, a „rablókról” („malones”) szól, akik asszonyokat és szent tárgyakat zsákmányolnak, és akik ellen a „civilizált fehérek” közösségének fel kellett lépnie. Tehát a 19–20. század fordulójának ezen a hivatalosan kitüntetett festményén is találkozhatunk nemi sztereotípiákkal és eurocentrikus felfogással.⁵²

Kitekintés

Nyilvánvaló, hogy a mítoszok érvelési alapként hatásosnak és tartósnak bizonyultak, és már a kora újkorban, majd a nemzetállamok időszakában is a hódítás szolgálatában álltak. Az emlékezetben idealizálták Pedro de Valdivia és kísérője, Inés alakját. Látható, hogy Inés miként illeszkedett a gender-konstrukcióba, ahol neki csupán a kísérő szerepe jutott, erősítve ezzel Valdivia hősmítoszáét. Maga Valdivia írásaival már életében aktívan hozzájárult a mítoszeremtéshez. A legfontosabb az a mitikus történet, mely szerint Santiagót ő alapította – erre Valdiviának azért volt szüksége, hogy legitimé tegye expedícióját. A mítosz ugyanakkor a későbbiekben több más város megalapításának legendájával együtt a területi igények alapjául szolgált.

Chile függetlenné válásával egyre hangsúlyosabb érdekek fűződtek ahhoz, hogy az államhatalom a Bío Bío folyótól délre fekvő mapucse területekre is benyomuljon. A 19. század nemzeti diskurzusában létrejött az alapításmítosz hármastétele: Valdivia hódító (*conquistador*), alapító (*fundador*) és fogoly (*cautivo*) volt egy személyben. Ehhez járult továbbá, hogy európai eredetű térképeken a terület mint „üres tér” és „fehér folt” jelent meg, ami a nagybirtokosok és a hadsereg érdekeivel összhangban a bennszülött lakossággal szembeni erőszak legitimálásához vezetett. A behatolást a területi integritás helyreállításának szükségességével és a „megművelés alá vonás” egyfajta mítoszával indokolták. A „civilizálhatatlan vadaknak” ugyanis nem állt jogukban „puszta” területek felett rendelkezni.

Az alapításmítoszok Argentínában és Chilében is az Európából származó telepesek teljes beolvasztása érdekében a nemzeti identitás kialakítását szolgálták. A bennszülött lakosságnak ebben a koncepcióban nyilván nem volt többé helye, mivel a „civilizáció” missziók segítségével történő terjesztését bukott próbálkozásnak tartották.⁵³ A 19. században tehát a kora újkori, spanyolokkal szembeni ellenállás idealizált hőseiből civilizálatlan vadak lettek, akik az állami integritás, az egység és a biztonság útjában álltak.⁵⁴

Az itt tárgyalt mítoszokkal száll szembe egy új művészgeneráció, amelyhez a bennszülött gyökerekkel rendelkező argentin művész, Tam Muro is tartozik.⁵⁵ Muro Ángel Valle alkotását értelmezi újra azzal, hogy lefedi a „fehér civilizációt”

⁵² Giordano, 2009. 1283–1289.

⁵³ Pöppinghaus, 1999. 12–43.

⁵⁴ Archives des Affaires Étrangères, Paris, Correspondance Politique Chili 25, Duperat a külügyminiszterhez, Santiago de Chile, 1883. 06. 10.–08. 24., fol. 108, 200. Lásd még: Villalobos Rivera, 1995. 204–207.

⁵⁵ Az 1990-es évek óta különösen Patagóniában aktív művész. Életéhez: <http://tammuro.com.ar/Tam%20Muro%20curriculum%202008.pdf> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 8.).

szimbolizáló képi elemeket, vagyis a keresztet és a nőt, aki – a női alakot öltő Európához hasonlóan – „la Argentina” megtestesítője lett.⁵⁶ Ezáltal megfosztva a képet heroikus karakterétől új üzenetet teremt, karikatúrává változtatja és nevetségessé teszi azt. Az „üres tér” meghódítása így elveszíti legitimitását. Így mutatkozik meg az, hogy mennyire aktuálisak a nagy hatású képek és mítoszok, de egyúttal az is, hogy miként bonthatjuk le és gondolhatjuk újra őket.

Fordította: Speck István

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Archives diplomatiques (Paris)
Archives des ministères des Affaires étrangères
Correspondance Politique

2. Kiadott források

Darwin

1839 Darwin, Charles: *Journals and Remarks (1832–1836)*. Vol. III. Ed.: Fitzroy, Robert. London, 1839.

Ercilla

1970 Ercilla, Alonso de: *La Araucana. Canto IV*. Ed.: Montes, Hugo. Santiago de Chile, 1970.

Góngora Marmolejo

2010 Góngora Marmolejo, Alonso de: *Historia de todas las cosas que han acaecido en el reino de Chile y de los que lo han gobernado*. Ed.: Donoso Rodríguez, Miguel. Frankfurt am Main–Madrid, 2010.

May–Reinhard

1995 *Die alltägliche Conquista. Zwölf Briefe des Pedro de Valdivia von der Eroberung Chiles 1545–1552*. Hrsg. v. May, Petra–Reinhard, Wolfgang. Frankfurt am Main, 1995.

Polakowsky

1898 Polakowsky, Hellmuth: *Die heutigen Araukanen*. Braunschweig, 1898.

Primer Libro de Actas del Cabildo de Santiago

1861 *Primer Libro de Actas del Cabildo de Santiago 1541–1557*. Santiago de Chile, 1861.

⁵⁶ „...los artistas producen los espacios narrativos singulares cuyas puestas en escena constituyen sus obras. Es el uso del mundo lo que permite crear nuevos relatos, mientras que su contemplación pasiva somete las producciones humanas al espectáculo comunitario.” Bourriaud, Nicolas: *Postproducción*, 2007. <http://tammuro.com.ar/blog/?s=el+planchado+del+malon> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.). A nemzeti identitás és a nemi tulajdonságok ezáltal átfedek egymást. Vö. Collins, 1997. 42–43. A civilizáció fogalmának fejlődéséhez 1760-tól lásd: Fisch, 1992. 705.

Rugendas

1989 Rugendas, Johann Moritz: *Viagem pitoresca através do Brasil*. Belo Horizonte, 1989.

Stieler–Reichard

1823 Stieler, Adolf–Reichard, Christian Gottlieb: *Hand-Atlas über alle Theile der Erde nach dem neuesten Zustande und das Weltgebäude*. Gotha, 1823.

3. Szakirodalom

Amati

2007 Amati, Mirta: Representaciones nacionales en la gauchesca y en la literatura Argentina. La batalla de Pavón como una lucha de acentos. In: *Espéculo. Revista de Estudios Literarios*, 37. (2007). <http://www.ucm.es/info/especulo/numero37/bapavon.html> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.).

Amigo Cerisola

1994 Amigo Cerisola, Roberto: Imágenes para una nación. Juan Manuel Blanes y la pintura de tema histórico en la Argentina. In: *Historia e identidad en América. Visiones comparativas. XVII coloquio internacional de historia del arte*. Vol. 2. Ed.: Curiel Méndez, Gustavo–González Mello, Renato–Gutiérrez Haces Arte, Juana. México, 1994. 315–332.

Anzit Guerrero

2006 Anzit Guerrero, Ramiro: *La triple frontera (Brasil, Argentina y Paraguay). ¿Terrorismo o criminalidad?* Buenos Aires, 2006.

Bengoa

1985 Bengoa, José: *Historia del Pueblo Mapuche. Siglo XIX y XX*. Santiago de Chile, 1985.

Blancpain

1990 Blancpain, Jean-Pierre: *Les araucans et la frontière dans l'histoire du Chili des origines au XIX. siècle. Une épopée américaine*. Frankfurt am Main, 1990.

1994 Blancpain, Jean-Pierre: *Migrations et mémoire germaniques en Amérique Latine à l'époque contemporaine. Contribution à l'étude de l'expansion allemande outre-mer*. Strasbourg, 1994.

Blaser–Lustig

2012 *Die erfolgreiche Independencia Spanisch-Amerikas (1810–1824). Schwierige Voraussetzungen – fragwürdige Folgen*. Hrsg. v. Blaser, Jutta–Lustig, Wolf. Mainz, 2012.

Botana

é. n. Botana, Natalio R.: *Domingo Faustino Sarmiento: Educación y exilio, 1811–1852*. <http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/domingo-faustino-sarmiento-educacion-y-exilio-1811-1852/html> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2015. augusztus 12.).

Burkholder–Johnson

2004 Burkholder, Mark–Johnson, Lyman L.: *Colonial Latin America*. Oxford, 2004.

Calloway

2002 Calloway, Colin Gordon: Historical Encounters Across Five Centuries. In: Calloway, Colin Gordon–Gemünden, Gerd–Zantop, Susanne: *Germans and Indians. Fantasies, Encounters, Projektions*. Lincoln, 2002. 47–82.

Carreras–Potthast

2010 Carreras, Sandra–Potthast, Barbara: *Eine kleine Geschichte Argentinien*s. Frankfurt am Main, 2010.

Chumbita

1999 Chumbita, Hugo: Sobre los estudios del bandolerismo social y sus proyecciones. In: *Revista de Investigaciones Folclóricas*, 14. (1999) 84–90.

Collins

1997 Collins, Stephen: Wessen Identität überhaupt? Einige Überlegungen zur ignorierten Geschlechterfrage bei der Konstruktion von nationalen Identitäten. In: *Welttrends*, 15. (1997) 38–50.

Cruz de Caprile

1999 Cruz de Caprile, Josefina: *La condonesa. Inés Suárez, amante de don Pedro de Valdivia*. Buenos Aires, 1999.

Díaz Blanco

2011 Díaz Blanco, José Manuel: La empresa esclavista de Don Pedro de la Barrera (1611). Una aportación al estudio de la trata legal de indios en Chile. In: *Estudios humanísticos. Historia*, 10. (2011) 55–70.

Diener-Ojeda

1993 Diener-Ojeda, Pablo: *Johann Moritz Rugendas: Bilder aus Mexiko. Bildband und Katalog zur Ausstellung in der Universitätsbibliothek Augsburg anlässlich der Ausstellung „Johann Moritz Rugendas: Bilder aus Mexiko“*. Augsburg, 1993.

Donoso Rodríguez

2006 Donoso Rodríguez, Miguel: Pedro de Valdivia 3 veces muerto. In: *Anales de Literatura Chilena*, 7. (2006) 17–31.

2010 Donoso Rodríguez, Miguel: *Pedro de Valdivia, fundador de Chile*. Santiago de Chile, 2010.

Eißenberger

1996 Eißenberger, Gabi: *Entführt, verspottet und gestorben. Lateinamerikanische Völkerschauen in deutschen Zoos*. Frankfurt am Main, 1996.

Elwert

1997 Elwert, Georg: Gewaltmärkte. Beobachtungen zur Zweckrationalität der Gewalt. In: *Soziologie der Gewalt*. Hg.: Trotha, Trutz von. Opladen, 1997. 86–101.

Farías

2002 Farías, Victor: *Die Nazis in Chile*. Berlin–Wien, 2002.

Figuerras Vallés

2007 Figueras Vallés, Estrella: Las contradicciones de la conquista española en América. El requerimiento y la evangelización en Castilla del Oro. In: *Orbis incognitus. Avisos y legajos del Nuevo Mundo. Homenaje al profesor Luis Navarro García*. Vol. 2. Ed.: Navarro Antolín, Fernando. Huelva, 2007. 375–383.

Fisch

1984 Fisch, Jörg: *Die europäische Expansion und das Völkerrecht. Die Auseinandersetzungen um den Status der überseeischen Gebiete vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Stuttgart, 1984.

1992 Fisch, Jörg: Kultur, Zivilisation. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 7. Hrsg. v. Brunner, Otto–Conze, Werner–Koselleck, Reinhart. Stuttgart, 1992. 679–774.

Gay–Rojas

2005 Gay, Claudio–Rojas Mix, Miguel: El imaginario nacional latinoamericano. In: *Relatos de nación. La construcción de las identidades nacionales en el mundo hispánico*. Vol. 2. Ed.: Colom González, Francisco. Frankfurt am Main–Madrid, 2005. 1155–1175.

Giordano

2009 Giordano, Mariana: Nación e identidad en los imaginarios visuales de la Argentina. Siglos XIX y XX. In: *Arbor. Ciencia, pensamiento y cultura*, 740. (2009) 1283–1298.

Glasze

2008 Glasze, Georg: Von der Assimilation zu diversité culturelle. Der Kolonialgeograph Onésime Reclus (1837–1916) als Vordenker der Frankophonie? In: *Die Verräumlichung des Welt-Bildes. Petermanns Geographische Mitteilungen zwischen „explorativer Geographie” und der „Vermessenheit” europäischer Raumphantasien*. Hrsg. v. Lentz, Sebastian. Stuttgart, 2008. 155–179.

Güenaga da Silva

1986 Güenaga da Silva, Rosario: La presencia alemana en el extremo austral de América. In: *Jahrbuch für die Geschichte Lateinamerikas*, 26. (1986) 200–227.

Held

1983 Held, Barbara: *Studien zur Araucana des Don Alonso der Ercilla. Vorstellungen zu Recht, Staat und Geschichte in epischer Form*. Frankfurt am Main, 1983.

Janik

1994 Janik, Dieter: *Die langen Folgen der kurzen Conquista. Auswirkungen der spanischen Kolonisierung Amerikas bis heute*. Frankfurt am Main, 1994.

Jara

1987 Jara, Alvaro: *Guerra y sociedad en Chile y otras temas afines*. Santiago de Chile, 1987.

Jocelyn-Holt Letelier

2005. Jocelyn-Holt Letelier, Alfredo: ¿Un proyecto nacional exitoso? In: *Relatos de nacion. La construcción de las identidades nacionales en el mundo hispánico*. Ed.: Colom González, Francisco. Frankfurt am Main, 2005. Vol. 1. 417–438.

Jong

2005 Jong, Ingrid de: Entre indios e inmigrantes. El pensamiento nacionalista y los precursores del folklore en la antropología argentina del cambio de siglo (XIX–XX). In: *Revista de Indias*, 65. (2005) 405–426.

Kagan

2000 Kagan, Richard: *Urban Images of the Hispanic World 1493–1793*. New Haven–London, 2000.

Kaiser

2008 Kaiser, Wolfgang: „Why not I?” Gewaltökonomie im Mittelmeerraum in der Frühen Neuzeit. In: *Kriegswirtschaft und Wirtschaftskriege = Économie de guerre et guerres économiques*. Hrsg. v. Groebner, Valentin–Guex, Sébastien–Tanner, Jacob. Zürich, 2008. 39–50.

Klohn

1938 Klohn, Ingeborg: Mapuche. In: Hanke, Wanda–Klohn, Ingeborg–Tepp, Max: *Die Indianer Südamerikas*. Buenos Aires, 1938. 6–10.

Laclau

1990 Laclau, Ernesto: *New Reflections on the Revolution of our Time*. London, 1990.

Lenz

1896 Lenz, Rudolf: *Estudios Araucos*. Santiago de Chile, 1896.

López Benito

1983 López Benito, Clara Isabel: *Bandos nobiliarios en Salamanca al iniciarse la edad moderna*. Salamanca, 1983.

Lorente-Murphy

2009 Lorente-Murphy, Silvia: Dos aproximaciones a la figura histórica de Ines Suárez. Jorge Guzmán e Isabel Allende. In: *Ciberletras. Revista de crítica literaria y de cultura*, 21. (2009). <http://www.lehman.edu/faculty/guinazu/ciberletras/v21/lorentemurphy.htm> (a legutóbbi letöltés időpontja: 2013. január 21.).

Mandrini

1984 Mandrini, Raúl J.: *Los araucanos de las pampas en el siglo XIX. Indígenas y fronteras*. Buenos Aires, 1984.

Mantegari

2003 Mantegari, Cristina: *Germán Burmeister. La institucionalización científica en la Argentina del siglo XIX*. Buenos Aires, 2003.

Mouffe

1985 Mouffe, Chantal: *Hegemony and Socialist Strategy*. London, 1985.

Müther

1990 Müther, Jutta: *Orllie-Antoine I., König von Araukanien und Patagonien oder Nouvelle France. Konsolidierungsprobleme in Chile 1860–1870*. Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris, 1990.

Navarro Floria

2001 Navarro Floria, Pedro: El salvaje y su tratamiento en el discurso político Argentino sobre la frontera sur, 1853–1879. In: *Revista de Indias*, 61. (2001) 345–376.

Operé

2001 Operé, Fernando: *Historia de la frontera. El cautiverio en la América hispánica*. Buenos Aires, 2001.

Opitz

1992 Opitz, Claudia: Von Frauen im Krieg zum Krieg gegen Frauen. Gewalt und Geschlechterbeziehungen aus historischer Sicht. In: *L'Homme*, 3. (1992) 31–44.

Palma

2002 Palma, Héctor: „Gobernar es seleccionar.” *Apuntes sobre la eugenesia*. Buenos Aires, 2002.

Pelizaeus

2007 Pelizaeus, Ludolf: Angst und Terror seit der Endphase der Reconquista im christlichen und moslemischen Spanien. In: *Angst und Schrecken im Mittelalter. Ursachen, Funktionen, Bewältigungsstrategien*. Hrsg. v. Gerok-Reiter, Annette–Obermaier, Sabine. Berlin, 2007. 35–47.

2009 Pelizaeus, Ludolf: Colonos contra Jesuitas? Corrientes e influencias en el pensamiento en las rebeliones del Río de la Plata en el siglo XVIII. In: *Crisis y problemas en el mundo atlántico*. Coord.: Buve, Raimond. Leiden, 2009. (CD-ROM.)

2010 Pelizaeus, Ludolf: Die Konstruktion eines Islambildes in Spanien und Portugal als iberischer Integrationsfaktor. In: *Repräsentationen der islamischen Welt im Europa der Frühen Neuzeit*. Hrsg. v. Haug-Moritz, Gabriele–Pelizaeus, Ludolf. Münster, 2010. 177–205.

Pérez Vejo

2005 Pérez Vejo, Tomás: Imágenes, historia y nación. La construcción de un imaginario histórico en la pintura española del siglo XIX. In: *Relatos de nación. La construcción de las identidades nacionales en el mundo hispánico*. Ed.: Colom González, Francisco. Frankfurt am Main–Madrid, 2005. Vol. 2. 1117–1154.

Pinto Rodríguez

2000 Pinto Rodríguez, Jorge: Producción e intercambio en un espacio fronterizo. Araucanía y Pampas en el siglo XVIII. In: *Mercados indígenas en México, Chile y Argentina, siglo XVIII–XIX*. Ed.: Silva Riquer, Jorge–Escobar Ohmstede, Antonio. Tlalpán, 2000. 148–176.

Pöppinghaus

1999 Pöppinghaus, Ernst-Wolfgang: *Moralische Eroberungen? Kultur und Politik in den deutsch-spanischen Beziehungen der Jahre 1919 bis 1933*. Frankfurt am Main, 1999.

Quijada

1999 Quijada, Mónica: La ciudadización del „indio bárbaro”. Políticas oficiales y oficiosas hacia la población indígena de la Pampa y la Patagonia, 1870–1920. In: *Revista de Indias*, 59. (1999) 675–704.

2000 Quijada, Mónica: Nación y territorio. La dimensión simbólica del espacio en la construcción nacional argentina. Siglo XIX. In: *Revista de Indias*, 60. (2000) 373–395.

2002 Quijada, Mónica: Repensando la frontera sur argentina. Concepto, contenido, continuidades y discontinuidades de una realidad espacial y étnica. In: *Revista de Indias*, 62. (2002) 103–142.

2005 Quijada Mauriño, Mónica: Los límites del „pueblo soberano”. Territorio, nación y el tratamiento de la diversidad. Argentina siglo XIX. In: *Historia y política. Ideas, procesos y movimientos sociales*, 13. (2005) 143–174.

Restall

2003 Restall, Matthew: *Seven Myths of the Spanish Conquest*. Oxford, 2003.

Riekenberg

1997 Riekenberg, Michael: *Ethnische Kriege in Lateinamerika im 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1997.

2000 Riekenberg, Michael: Mikroethnien, Gewaltmärkte, Frontiers. Ethnische Kriege in Lateinamerika im 19. Jahrhundert. In: *Politische und ethnische Gewalt in Südosteuropa und Lateinamerika*. Hrsg. v. Höpken, Wolfgang–Riekenberg, Michael. Köln–Weimar, 2000. 109–130.

2009 Riekenberg, Michael: *Kleine Geschichte Argentiniens*. München, 2009.

Rinke

2007 Rinke, Stefan: *Kleine Geschichte Chiles*. München, 2007.

Schillat

1994 Schillat, Monika: *Feuerland. Eine Grenzregion im Spannungsfeld internationaler Interessen, 1520–1915*. Münster–Hamburg, 1994.

Schmid

1996 Schmidt, Alois: *Das Schwert als Schlüssel. Pedro de Valdivia erobert Chile. Historischer Roman*. Frankfurt am Main, 1996.

Simmel

2005 Simmel, Georg: Über räumliche Projektionen sozialer Formen. In: *Raumtheorie. Grundagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Hrsg. v. Dünne, Jörg. Frankfurt am Main, 2005. 304–315.

Solano Pérez-Lila

1994 Solano Pérez-Lila, Francisco de: Die hispanoamerikanische Stadt. In: *Handbuch der Geschichte Lateinamerikas*. Bd. 1. Hg.: Pietschmann, Horst. Stuttgart, 1994. 555–575.

Stehberg–Sotomayor

2012 Stehberg, Rubén–Sotomayor, Gonzalo: Mapocho Incaico. In: *Boletín del Museo Nacional de Historia Natural (Chile)*, 61. (2012) 85–149.

Stuckert

1961 Stuckert, Guillermo: *La campaña del general Roca al desierto*. Córdoba, 1961.

Subercaseaux

2005 Subercaseaux, Bernardo: Tiempo nacional e integración. Etapas en la construcción de la identidad nacional chilena. In: *Relatos de nación. La construcción de las identidades nacionales en el mundo hispánico*. Ed.: Colom González, Francisco. Frankfurt am Main–Madrid, 2005. Vol. 2. 647–662.

Tepe

2006 Tepe, Peter: Entwurf einer Theorie des politischen Mythos. Mit einem Analysemodell für politische Helden. In: *Mythos. Fächerübergreifendes Forum für Mythosforschung*. Bd. 2. *Politische Mythen*. Hrsg. v. Tepe, Peter. Würzburg, 2006. 46–65.

Teuscher

1998 Teuscher, Andrea: *Die Künstlerfamilie Rugendas 1666–1858. Werkverzeichnis zur Druckgraphik*. Augsburg, 1998.

Torales–Delgado–Pelizaeus

2015 *Las ciudades en las fases transitorias del mundo hispánico a los Estados nación. América y Europa (siglos XVI–XX)*. Ed.: Torales Pacheco, María Cristina–Delgado, José Miguel–Pelizaeus, Ludolf. Madrid–México, 2015.

Villalobos Rivera

1995 Villalobos Rivera, Sergio: *Vida fronteriza en la Araucanía. El mito de la guerra de Arauco*. Santiago de Chile, 1995.

Vivaldi Cichero

1995 Vivaldi Cichero, Augusto: *Pedro de Valdivia el fundador*. Concepción, 1995.

Wertz

2008 Wertz, Christopher: Zwischen Imagination und Okkupation. Raumbilder und Raumbildung in Argentinien, 1862–1902. In: *Die Verräumlichung des Welt-Bildes. Petermanns Geographischen Mitteilungen zwischen „explorativer Geographie“ und der „Vermessenheit“ europäischer Raumphantasien*. Hrsg. v. Lentz, Sebastian–Ormeling, Ferjan. Stuttgart, 2008. 245–251.

LUDOLF PELIZAEUS

THE NARRATIVE CONSTRUCT OF “UNCOLONIZED LAND” AND ITS CONTRIBUTION TO THE CONQUEST OF CHILE FROM THE OUTSET OF THE 16TH CENTURY

With the 1879–1882 military campaign leading to the annexation of the lands inhabited by the Mapuche tribes in Chile and Argentina, European territorial acquisitions in South America came to an end. By that time, not only lands that had previously been inhabited by indigenous peoples had been annexed by force, but also the discourse on the European colonization of Chile had received its ultimate justification. This viewpoint, however, stands in contrast to evidence provided by recent excavations on the site of present-day Santiago, clearly, the city used to be an Inka stronghold before the European conquest, proving the European myth of “uncolonized land” to be erroneous. The article examines various textual and pictorial expressions in historiography that contributed to the emergence and perpetuation of the construct of “empty space” in Chile from the 16th to the 20th century.

Magyar jezsuiták Brazíliában, 1753–1760¹

Babarczi Dóra jezsuitákról szóló műve 2013-ban jelent meg Szegeden, a Szegedi Tudományegyetem doktori iskolájának gondozásában. A könyv a szerző 2012-ben megvédett doktori disszertációján alapul, annak kiegészített, továbbfejlesztett változata. A kötet rövid korszakot dolgoz fel, de azt nagyon alaposan. Babarczi Dóra korábbi munkáiban is foglalkozott már a jezsuitákkal, azok tengerentúli misszióival, nevéhez kapcsolódik Szluha János leveleinek lokalizálása.²

Jelen könyve három fő részre oszlik. Az első rész történelmi háttérrel ad: először a szerző bibliográfiai áttekintést nyújt, majd betekintést enged a portugál gyarmatbirodalom 18. századi történetébe és a jezsuiták tevékenységébe a tárgyalt korszakban. Ezzel kapcsolatban bemutatja az újvilági evangelizációt, a jezsuiták portugáliai és gyarmatbirodalmi működését, üldözését, száműzését, majd az ezt követő nemzetközi fellépést és a Jézus Társaság feloszlását. A második nagy fejezet a magyar rendtagok tevékenységével foglalkozik, a spanyol gyarmatbirodalomban szolgáló atyák működését csak vázlatosan ismertetve, majd rátér a könyv fő témájára, a négy magyar rendtag braziliai tevékenységére. Előbb származásukat és rendbe lépésük körülményeit ismerhetjük meg, majd nyomon követhetjük útjukat Lisszabonig, valamint képet kapunk braziliai missziós munkájukról. A szerző bemutatja tudományos tevékenységüket, és ismerteti deportálásuk körülményeit is, végül összefoglalja a portugál börtönöket és az atyák hazatérését. Az utolsó nagyobb egység tudománytörténeti áttekintést ad. Először az irodalomtudományban helyezi el Szluha atya leveleit, majd a jezsuita rendnek a tudománytörténetben – ezen belül az etnográfiaiban és a kartográfiában – betöltött szerepét tárgyalja.

Az első fejezetből a bibliográfiai körkép után megismerhetjük Pombal márki Portugáliáját és a tengerentúli gyarmatbirodalmat. A fejezet bemutatja a márki életét, működését és gazdaságpolitikáját, kiemelve a kereskedelem szerepét. Mivel Brazília köztörténete általában nem ismert, egy rövid rész összefoglalja a legfontosabb tudnivalókat. A korszakban a Brazília név Portugália dél-amerikai gyarmatait jelentette. Maranhão-ban, ahol a magyar jezsuita atyák is szolgáltak, nem voltak latifundiumok, a legnagyobb bevételt itt a szarvasmarhafarmok és a cukormalmok jelentették, amelyek a jezsuiták kezén voltak. A Jézus Társaság komoly gazdasági tevékenységet is folytatott, ami miatt ellenszenv alakult ki vele szemben.

1 Babarczi Dóra: *Magyar jezsuiták Brazíliában 1753–1760*. Szeged, SZTE Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola Modernkori Történeti Program, 2013. 238 p.

2 Babarczi Dóra: Szluha János levele Reviczky Antalnak (Lisszabon, 1753. április 17.). In: *Lymbus*, 10. (2012–2013) 237–250.; *A Jézus Társaság feloszlása, 1759–1773*. Ford., bev.: Babarczi Dóra. Szeged, 2006. (Documenta historica, 76.)

A jezsuiták saját élelemellátásukon felül jól eladható növényeket termesztettek, adó- és vámmentességük a kereskedőkben csak növelte a jezsuitaellenességet. Ezek a konfliktusok a jezsuiták elleni fellépéshez vezettek. A kormányzó elsődlegesen gazdasági megfontolásból támadta a rendet, ehhez építette fel a propagandát. Pombal márki 1760–1769 között a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította a Pápai Állammal. A rend feloszlata során először a gyóntatókat távolították el az udvarból, majd egy 1757-es röpirat tovább fokozta az ellenszenvet a jezsuitákkal szemben.

A szerző bemutatja az eseményeket a jezsuiták szempontjából. Az evangelizáció már a kezdetektől megindult, a Társaságnak azonban kevés misszionáriusa volt, így külföldieket is bevontak ebbe a feladatba, különösképpen az osztrák provinciából. A területen más rendek is megjelentek, amelyeknek több ellentéte volt a hegemon szerepben lévő jezsuitákkal. A szerző ismerteti azt a folyamatot, melynek során száműzték a jezsuitákat, majd 1759–1760-ban a teljes újlégi jezsuita missziót felszámolták. (Ez az anyaországban az 1758-as, király elleni merénylet következtében történt meg.) 1773. július 21-én XIV. Kelemen feloszlatta a rendet. Az üldöztetésüket és száműzetésüket tárgyaló részben előbb Gabriele Malagrida jezsuita atya esetét mutatja be, aki az 1755-ös lisszaboni földrengést Isten büntetésének tulajdonította. Az atyát előbb száműzték, majd máglyahalálra ítélték. A jezsuiták másik fő bűneként a guaraní háborút (1752–1756) emlegetik: a jezsuita befolyású területen élő indiánok fellázadtak a kormányzat ellen, a lázadás hátterében azonban nem a jezsuiták álltak. A fejezet egyúttal a rend működésének megítéléseit is vázolja.

A *Magyar származású rendtagok a portugál gyarmatokon* című fejezetben a szerző négy magyarországi jezsuita tevékenységét mutatja be. Kayling József 1725. január 7-én, Selmecbányán született, nemesi származása csak feltételezhető, nemzetiségét illetően csak annyi bizonyos, hogy nem magyar volt. Fáy Dávid észak-magyarországi nemesi család sarja, apja, Fáy Gábor katolizált, anyja református hiten maradt, érte vállalta fia a tengerentúli missziót. Születési évszámát a szerző 1722-re teszi, a pontos napot azonban nem tudja megjelölni a források eltérő adatai miatt. Szluha János esetében megcáfolja azt a korábban uralkodó nézetet, miszerint Gyalun született volna 1725-ben, azt állítja, hogy Ógyallán jött a világra 1723. augusztus 24-én. A negyedik jezsuita atya, Szentmártonyi Ignác 1718. október 28-án, Kotoriban, a mai Horvátország területén született. Származását, nemzetiségi hovatartozását nem lehet pontosan megállapítani, bensőséges viszony fűzte a horvát nyelv kaj nyelvjárásához (édesanyja neve alapján horvát származású volt), de az akkori nemességet és értelmiséget a hungarustudat hatotta át.

Kayling 1740. október 17-én lépett a jezsuiták közé Győrben, majd Nagyszombatban és Eperjesen tanult, Kassán végezte a teológiát, ahol megismerte későbbi missziós társát, Fáy Dávidot. Tanári pályáját Sopronban kezdte, majd Bécsben és Pozsonyban tanított. Teológiát Grazban tanult. A tengerentúlra 1752-ben indult, és társaihoz hasonlóan ő is itt tette le a negyedik fogadalmát: 1757-ben São Luís do Maranhão-ban. Szentmártonyi Ignác Zágrábban lépett a rendbe 1735-ben, de novíciusi éveit Bécsben töltötte. 1738-tól a varasdi kollégiumban tanított, majd Grazban tanult, tanári pályafutását Zágrábban folytatta, majd visszatért Varasdra. 1744-től Bécsben matematikát oktatott és teológiát tanult. Már 1752-ben elutazhatott Lisszabonba, ahol letette a negyedik fogadalmát 1753 februárjában.

Miután részletesen felvázolta a négy magyar jezsuita előéletét, a szerző rátér a brazil missziós évek ismertetésére és a jezsuiták üldöztetésére. A négy magyar jezsuita először Lisszabonba utazott, ugyanis innen indultak a menetrend szerinti kereskedelmi flottával. Kayling, Fáy és Szluha Maranhão tartományba, míg a szintén az osztrák rendtartományból érkezett jezsuiták Pará tartományba kerültek. Feladataikat más-más településeken látták el.

Szentmártonyi atya életpályája eltér társaiétól, hiszen ő nem misszionáriusként, hanem a portugál uralkodó által szerződtetett királyi csillagászként érkezett Brazíliába. Működése kévéssé rekonstruálható, hiszen elsősorban tudományos feljegyzéseket hagyott hátra. Lisszabonba már magyar rendtársai előtt elutazott.

A *Brazíliai missziós évek* fejezetben a szerző külön-külön mutatja be a jezsuita atyák életpályáját. Kayling atya működése és élete a legkevésbé ismert: nem állapítható meg, hogy meddig volt a Tutóia misszióban, másfél évig biztosan. Később a Maracú falu közelében fekvő São Bonifacio telepen egy cukormalom igazgatását bízták rá. 1755-től Fáy Szluha atya társa lett Acará misszióban, ahol két nomád törzset, a curinsit és az amanayét kellett letelepíteni és evangelizálni. Az utóbbi törzs emberevő volt, és a helyi portugál kormányzat rendelkezései szerint földjükre nem terjedt ki a jezsuita misszió hatásköre, ezért akarták a törzs tagjait Acará misszióba költöztetni. Szluha atya már 1753-tól Acará misszióban működött, beszámolói során kitér a nehézségekre is: betegségek, a portugál részről tapasztalható jezsuitaellenesség és pénztelenség. Acará misszió mégis sikeres lett, a gamella indiánok visszatértek, sikerült őket letelepíteni és evangelizálni. Szluha atyát teljesen váratlanul érte, amikor a rend brazíliai tartományába rendelték, hogy a rend kollégiumában matematikát oktasson.

Szentmártonyi Ignác működését már az atyák tudományos tevékenységét bemutató alfejezet tárgyalja. Ennek keretében előbb bemutatja Szluha atya Lisszabonban készített térképét Maranhão provinciáról. A térkép elveszett, de az évorai könyvtárban őriznek egyet, amelynek szerzője bizonytalan. Szentmártonyi Ignác az északi határmegállapító expedíció tagjaként utazott Brazíliába, amelynek tagjai közt katonák és mérnökök is voltak. Az atya etnográfiai tevékenységet is folytatott: nevéhez kötődik a *Sequentes notitias de Rio Negro* című munka, amelyben felsorolja a Rio Negro mellékfolyóit és a mellettük élő népeket. Az atya 1754–1756 között tartózkodott a területen, művét ekkor írhatta.

Az *Üldöztetés a gyarmatokon és a rendtagok deportálása* című alfejezetben az amanayékkal való kapcsolatfelvételt mutatja be a szerző, valamint annak körülményeit és következményeit. Már egy 1757-es röpirat felsorolja a jezsuiták bűnei között az amanayék közötti missziós munkát. A röpirat szerint Fáy bűne az volt, hogy a világi hatóságokat megkerülve, saját személyes irányítása alá rendelte az indiánokat, ezáltal magának vindikálva a királyi szuverenitás jogát, valamint semmibe véve Maranhão állam kormányzójának rendelkezéseit. A junta (városi tanács) szeptemberben száműzte Fáy, aki 1757. november 28-án indult vissza Európába több jezsuitával, akik között ott volt Francisco de Toledo tartományfőnök is. 1757-ben kihírdették Maranhão provinciában az indiánok szabadságát védő törvényeket, és a jezsuiták helyett világi papokat helyeztek a vilává minősített telepek élére. Szluha atya is ekkor hagyhatta el a tartományt, és 1757 augusztusában Rio de Janeiróba utazott, ahova 1758 januárjában érkezett meg, hogy a rend kollégiumában matematikát tanítsa. A hazatérő misszionáriusok hajója végül december 3-án érkezett meg Lisszabonba. Kayling és Szentmártonyi atyák Caeiro elmondása szerint a São Julião erődbe kerültek, a jezsuita elöljárók közül többen az Azeitãoba, kilencvenkét jezsuitát pedig továbbhajóztattak a Pápai Államba.

A következő nagyobb fejezet a jezsuita atyák börtönéveit, hazatérését tárgyalja. Fáy atya sorsa másképp alakult, mint rendtársaié. Ő már 1758. február 15-én megérkezett Lisszabonba. Először Pedrosóba szállították, majd 1758 márciusától a bragai kollégiumhoz tartozó Rorizban volt házi őrizetben, ahol fordított. Egy kormányzati tisztogatás következtében került át Portóba, de előtte egy rövid időt a bartai rendházban is eltölthetett. Portóban szigorú őrizet alatt tartották társaival együtt, aminek az volt a célja, hogy a „bűnös jezsuitákat” kivonják a társadalomból. Fáy itt magánzárákában tartották. 1759 novemberétől

a spanyol határhoz közel eső Almeidában raboskodott, majd a spanyol támadás veszélye miatt Lisszabonba szállították. Az első éjszakát társaival a köztörvényes bűnözők számára fenntartott Junqueira börtönben töltötte, végül a São Julião da Barra erődbe került, ahol negyedmagával raboskodott a 28-as cellában. A nehéz körülmények kikezdték az atyák egészségi állapotát: kétszeri felgyógyulás után Fáy Dávid is itt hunyt el 1767. január 12-én.

A szerző a hazatérés utáni történesek bemutatásakor felülvizsgálja Christoph Gottlieb von Murr adatait, amelyeket a rendtörténet és a jezsuita kutatások eddig alapul vettek. Rámutat arra, hogy Szentmártonyi atya nem került azonnal tartósan a São Julião erődbe, mint a többi rendtag. Mivel ő kényes információk birtokában volt, először az Azeitãba vitték, onnan 1769. május 11-én szállították át a São Juliãoba. Kayling 1760. december 3-án lett az erőd foglya, ekkor 44 éves volt. Tizenhét évig raboskodott itt több cellában.

Mária Terézia többször közbenjárt alattvalói kiszabadításáért: erre először 1766-ban adott utasítást Johann B. Keil követnek. A kölni érsek fellépése 1767-ben már nagyobb sikerrel járt: harminchét jezsuita utazhatott haza. 1772-ben Lebzeltern báró, császári követ is kapott arra vonatkozó utasítást, hogy munkálkodjék a börtönben lévő jezsuiták kiszabadításáért. A német származású jezsuiták június 27-én hagyták el a börtönt és Lebzeltern követi palotájába mentek. Július 13-án szálltak fel a Genovába tartó hajóra, a csoport 1777. augusztus 5-én érkezett Bécsbe. Mária Terézia audiencián fogadta a jezsuitákat. Szentmártonyi Ignác 1777–1784 között Varasdon papnövendékeket oktatott, majd visszavonult unokaöccséhez, a belicai plébánoshoz. Itt hunyt el 1793. április 15-én, 75 éves korában. Kaylingról nem lehet tudni, mikor tért haza, 1777-ben már itthon volt. A Jézus Társaság feloszlása után ő is plébánosként működött Selmezbányán, rabtársaival rendszeresen levelezett. 1791 szeptemberében hunyt el. Szluha atya 1761-es hazatérése előtt Passauban és Bécsben is járhatott. Győr után Nagyszombatban és Sopronban is tevékenykedett. 1767–1770 között tábori lelkész volt Pozsonyban, majd 1771-től a rend 1773-as feloszlásáig a győri kollégium rektora. Életének ezt követő szakaszára nincs adat. 1803. július 18-án hunyt el Grazban.

A szerző gazdag forrásanyagot használt fel könyvéhez: több portugáliai levéltárban járt (Lisszabon, Coimbra, Évora), kutatott a rend római levéltárában, valamint magyar levéltárakban is (Ferences Levéltár, Egyetemi Könyvtár, Pannonhalma). A Ferences Levéltár anyagából fontos megemlíteni a Szluha-féle levélgyűjteményt, amelyet a szerző dolgozott fel először. A felhasznált kiadott források nagyrészt portugál és spanyol nyelvűek, de van köztük néhány latin és német, illetve pár magyar is.

Összegzésül elmondható, hogy Babarczi Dóra műve részletesen összefoglalja a négy magyar jezsuita atya életrajzát. Ehhez minden olyan körülményt ismertet, ami a téma szempontjából fontos: mind Portugália, Brazília, Maranhão tartomány történetét, mind a rend 18. századi szerepét az Újvilág evangelizálásában, valamint a feloszláshoz vezető utat, annak megítéléseit. A könyv más tudományágak képviselőinek is hasznos információkat tartalmaz.

Menyhárt Ágnes

A Túpac Amaru-felkelés¹

1780 végétől 1783-ig bennszülött felkelések sora rázta meg az Andok társadalmát Cuzcótól Potosí tartományig, a mai Perutól Bolíviáig terjedően. A Túpac Amaru-felkelés a dél-amerikai spanyol uralom számára a legjelentősebb kihívást jelentette a hódítás és a függetlenség kivívása közötti időszakban. Az elmúlt fél évszázadban Túpac Amaru „Nagy Lázadása” az Andok történelmének központi narratívájává nőtte ki magát, mára az atlanti térség egyik fő, a történeti szakirodalomban központi szerepet betöltő, a spanyolok gyarmatosításával szembeni felkelésének számít. Charles F. Walker élénk és élvezetes módon tárja elénk a felkelés történetét, annak szűkebb és tágabb politikai, földrajzi és társadalmi kontextusát, a felkelésben részt vevők kapcsolati hálóját, valamint konklúzióként a felkelés örökségét. A szerző vállalkásához híuen meg tudta fogni a rendkívüli módon komplex, sokoldalú mozgalom lényegét úgy, hogy közben nem veszett el a gondolatmenet a nagyobb történet tárgyalásában vagy a történeti és földrajzi kontextus vázolásában. A szerzőnek már korábban is jelentek meg releváns vagy a térséggel foglalkozó művei.²

A Túpac Amaru családra fókuszálva Walker, a kaliforniai egyetem professzora átfogó képet nyújt a felkelés történetéről és annak szervezetről. Az elsődleges források felhasználásával részletes beszámolót ad a főszereplők nézeteiről és a konfliktusokról, kezdve Túpac Amaru és felesége élettörténetével, a felkelés kirobbanásának körülményeivel, majd Cuzco sikertelen ostromával, az ő és felesége elfogásával és kivégzésével, folytatva a történetet 1781 után, amikor a lázadást és a megkezdett harcokat továbbvitte unokaöccse, Diego Cristóbal.

Walker a bevezetés első mondataiban nagyon érzékletesen, a felkelés első mozzanatainak filmbe illő jelenetével indít: megtudjuk, hogy 1780. november 4-én, azon a napon, amelyen kirobbant a felkelés, José Gabriel Condorcanqui Noguera – aki ebben az időben már egyre gyakrabban használta az inka királyi nevet, a Túpac Amaru – Antonio de Arriagával, a spanyol hatalom előjárójával (*corregidor*) ebédelt Carlos Rodríguez, Yanaoca papjának házában. José Gabriel Túpac Amaru ekkor már 1766 óta Yanaoca, Pampamarca és Tungasuca kurakája vagy *cacique*-ja, azaz indián vezetője volt. Az ő feladatai közé tartozott a fejadó begyűjtése, a rendfenntartás és a közvetítés a spanyolok és az indián bennszülött lakosság között. Jól tudott spanyolul és kecsua nyelven is, az egykori Inka Birodalom nyelvén,

1 Walker, Charles F.: *The Tupac Amaru Rebellion*. Cambridge–London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 347 p.

2 Walker, Charles F.: *Smoldering Ashes: Cuzco and the Creation of Republican Peru, 1780–1840*. Durham, 1999; Walker, Charles F.: *Shaky Colonialism: The 1746 Earthquake-Tsunami in Lima, Peru and its Long Aftermath*. Durham, 2008.

amely az andoki-egyenlítői nagy nyelvtörzs andoki törzsén belül a kecsumara nyelvcsalád önálló, kecsua ágát alkotó indián nyelve, számos nyelvjárással. Kétnyelvűként még inkább közvetíteni tudott a spanyol előljárók és az indián bennszülött lakosság között, mindkét fél álláspontját jól ismerte.

A 16. századi utolsó inka uralkodó, I. Túpac Amaru (1545–1572) ellen a spanyol gyarmatosítók 1571-ben indítottak háborút, hogy végleg megtörjék az inkák hatalmát és birtokukba vegyék Perut. I. Túpac Amaru végül elfogták, megkeresztelték, majd nyilvánosan kivégezték 1572-ben. Az utolsó inka uralkodó nevét felvevő José Gabriel Condorcanqui, aki vérségi kötelékben állt az inka uralkodói családdal, 1738. március 10-én született Surimanában, Miguel Condorcanqui Usquionsa Túpac Amaru és María Rosa Noguera gyermekeként. Édesapja, Miguel – aki 1750-ben halt meg – szintén kuraka volt, ő felelt Tinta kerület három településéért (Surimana, Pampamarca, Tungasuca). José Gabriel jezsuita nevelést kapott, majd bátyja halála után ő lett Tungasuca és Pampamarca kurakája, mely tisztségében nagy megértést mutatott a bennszülöttek összetett problémái, a spanyol hatóságokkal szembeni ellenérzéseik iránt. 1753 és 1759 között Cuzcóban, az ősi inka központban tanult, az előkelő indián fiúk nevelésére fenntartott jezsuita kollégiumban. 1760-ban házasodott össze Micaela Bastidasszal, a Pampamarcából való kuraka lánnyal. Walker már a bevezetésben lefekteti, hogy művében Túpac Amaru mellett teljes portrét kíván rajzolni Micaela alakjáról és szerepéről is, hiszen róla – források hiányában – kevésbé alakított ki megfelelő összképet az eddigi szakirodalom. Rávilágít, hogy újabb források vizsgálatba való bevonásával megállapítható, hogy Micaela Bastidas nem csupán egy fontos másodszerelő a felkelés történetében, hanem aktív partnere volt férjének az indiánok vezetőjeként végzett tevékenysége, valamint később a felkelés munkálatai során is. Kereskedőként, öszvérhajcsárként és a családi vagyon felügyelőjeként ő is kivette a részét a felkelés szervezéséből.

Az első fejezetben (*Az Andok az Atlanti-térségben*) José Gabriel Túpac Amaru és Micaela Bastidas élettörténetén túl Walker részletesen kitér a 18. század végi európai és dél-amerikai politikai helyzet taglalására, valamint arra, hogyan éri el mindjobban az atlanti térség az Andok lakosságát. A felkelés előtti évtizedek helyi viszonyainak vizsgálatával megnevezi azokat a tágabb okokat, melyek közvetett módon, de befolyásolták az eseményeket, és a felkelés 1780. november 4-i kirobbanásának hátterében álltak. Az Andok térségében már az 1770-es évek elejétől komoly gazdasági nehézségekkel küzdöttek a helyi lakosok, valamint fontos azt is figyelembe venni, hogy az 1778–1779-es években rendkívül hideg időjárást kellett átvészelnie a lakosságnak, a rossz körülmények miatt a termés is súlyosan visszaesett, és a közlekedés is nehezzé vált a térségben. 1780-ig azonban a gyarmati hatóságok mást nem tettek, csak folytatták tovább a Bourbon-reformokat, és olyan intézkedéseket hajtottak végre, amelyek még inkább ellehetetlenítették a térségben élők egzisztenciáját. A bennszülött lakosság autonómiáját folyamatosan csökkentve minden évben egyre nagyobb adókat róttak ki rájuk, valamint Walker kifejti azt is, hogy a spanyol hatóságok igyekeztek a katolikus egyház erejét is csökkenteni a térségben. Már az 1770-es évek elejétől érezhetően megnöttek a vallási és a világi közösségek közötti feszültségek, amelyek 1780-ra eszkalálódtak olyan mértékben, hogy a felkelés elején számos helyi pap is Túpac Amaru oldalára állt és egyetértett a spanyol hatóságokkal szembeni követelésekkel. Az egyház és a helyi papság szerepére Walker a továbbiakban is részletesen kitér, az első fejezetben például Cuzco püspöke, Juan Manuel Moscoso y Peralta alakjára.

Túpac Amaru 1766-os kinevezésétől kezdve sokat utazott a térségben, nemcsak a hegyvidék nagyvárosait járta, hanem délebbre is eljutott, például Limába. Utjai során megismerkedett a kor modern irányzataival, a felvilágosodás eszméivel, és jó kapcsolatokat épít

tett ki a helyi kreol értelmiségiekkel, tehát a dél-amerikai születésű spanyolok egy részével, valamint helyi papokkal. A kreol előkelők és a papság egy része is egyre erősebben és többször vetette fel, hogy a spanyolok jogtalan földbirtok- és adópolitikát folytatnak a térségben. Peruban és környékén így hamar elkezdett formálódni a függetlenség igénye egyes csoportokban, ez a gondolat pedig Túpac Amaruhoz hasonlóan az indiánokban egyre inkább az inka múlttal kapcsolódott össze. Az indiánok ügyeinek harcos szószólójaként egyre több falu kérte fel a nagy tekintélyű kurakát érdekeik képviselőjére, Limában azonban összes kérvényét elutasították a spanyol hatóságok. Felmerült benne az is, hogy átutazik Spanyolországba, és magánál a spanyol királynál tesz panaszt, de a kérvényekbe és a spanyol uralkodóba vetett hite fokozatosan szertefoszlott. 1779–1780-ban már a fegyveres szervezkedés előkészítésének időszakáról beszélhetünk, ez az időszak a fegyverek beszerzésének logisztikai kivitelezését is jelentette.

1780. november 4-én a már említett események után Túpac Amaru fegyveresei Tungasucánál elfogták Arriaga *corregidort*, és elmondásuk szerint a spanyol uralkodó parancsára bilincsbe verték. A környező falvakból összehívott lakosságot november 8-án Túpac Amaru kecsua és spanyol nyelven tájékoztatta az eseményekről, valamint arról, hogy mindnyájuk közös ellenségét, Arriagát halálra ítélték. A spanyol kormányzó november 10-i kivégzése visszafordíthatatlanná tette a folyamatokat, ám Walker arra is felhívja a figyelmet, hogy a novemberi események és Arriaga kivégzése nem csupán a forradalom hevében törtéteknek feleltethetők meg, hiszen Túpac Amaru további intézkedései és szervezkedése arra világítanak rá, hogy egy előre eltervezett cselekménysorról van szó. A felkelő férfiak között már az első napokban megtörtént a fegyverosztás, tervszerű, jól előkészített akció zajlott. Túpac Amaru, a fővezér mellett ekkor már egy „Ötök Tanácsa” állt, mely a vezérkar szerepét látta el.

A lázadás a Perui Alkirályság területéről gyorsan áttért a déli területekre, a mai Bolívia és Argentína egy részére is. Az 1781 januárjáig történt események taglalása és elemzése a második–negyedik fejezetben történik meg. A lázadó kuraka első rendeletei jól mutatják, hogy valóban nem egy spontán módon kirobbant lázadásról van szó, hanem a felkelést megszervezték, alaposan kitervelték. Túpac Amaru a perui hegyvidék népét sújtó alapvető problémák megoldására törekedett, megszüntette a *mitát*, a magas forgalmi adót, és 1780. november 16-án, az amerikai kontinensen elsőként eltörölte a rabszolgaságot. Sangara falunál november 17-én a felkelők sikeresen megverték a spanyol csapatokat, de ekkor még nem vonultak Cuzco, az ősi inka város ellen. Túpac Amaru első nyilatkozataiban még a spanyol király hű alattvalójának mondta magát, és igyekezett a kreol előkelők támogatását megtartani. Az események előrehaladtával a kreolok, valamint a papság és az egyház támogatását azonban hamar elvesztette, a cuzcói püspök ki is átkozta őt és híveit. A felkelés híveinek összetétele idővel megváltozott. Ennek következtében 1781 januárjában felvetették a cuzcói alkirályság gondolatát, ami már Peru függetlensége felé mutató lépés volt. 1781 márciusában leveleiben Túpac Amaru már inka királynak nevezte magát, és a „peruiak” kifejezést használta, amelybe a kreolokat és a meszticeket is beleértette, így már egy korai perui nemzetfogalom alkalmazásáról beszélhetünk. A háború során azonban a kreolok fokozatosan a spanyolok oldalára álltak, főleg a városi felkelések, valamint a birtokok elvétele miatt. Ezen okokból az egyház is fokozatosan elpártolt a felkelőktől.

A felkelő csapatok 1781 elejétől kezdve fokozatosan dél felé nyomultak, de a nagyobb városokat, Punót, Arequipát, Potosít nem sikerült elfoglalniuk. Bár az indiánok ritkán voltak önálló félként feltüntetve a gyarmati dokumentumokban, Walker bemutatja, hogyan mutatkozott meg az igazságszolgáltatásról és az erőszakról alkotott véleményük a felkelés

hadi cselekményeiben. A mozgalom, mely a 18. század végi spanyol állam korrupt politikai és reprezentánsai ellen lépett fel, ellenezve például a fokozódó adókvetések, az alsóbb és középosztálybeli rétegekből származó csoportok törekény együttműködéséből indult. Ahogy a felkelés fejlődött és fokozatosan kinőtte kezdeti kereteit, valamint további zendülők, lázadók csatlakoztak hozzá, úgy terjedtek tovább a vérengzések délre, a mai Bolívia területére. 1781. január 4-én kezdték meg a felkelők Cuzco ostromát, aminek egy teljes fejezetet szentel a szerző (*Cuzco ostroma*), de a királyi csapatok összevonásának hírére 10-én visszavonultak. 1781. március végén 17 116 katonára indult a felkelők ellen, és bekerítették őket, ám Walker felhívja a figyelmet arra, hogy a felkelők elleni hadsereg valós száma a 20 000 főt is meghaladhatta. Április 6-án Túpac Amaru kitörése kudarcot vallott, ami után elfogták őt feleségével, Micaelával és családjával együtt, valamint vezértársait is. Cuzcóban megkínózták és 1781. május 18-án kivégezték őket a város főterén. Ezt követően unokaöccse, Diego Cristóbal vette át a felkelés vezetését Diego Túpac Amaru néven.

Walker munkájának nagy érdeme, hogy az eddigi szakirodalom összegzéseivel³ szemben nagy figyelmet fordított a Túpac Amaru és Micaela Bastidas halálát követő történetekre is; a felkelés 1781–1783 közötti eseményeit is részletesen elemzi. Így például részletekbe menő képet kaphatunk arról, hogyan folytatta Diego Túpac Amaru 1781 májusát követően a felkelést Titicaca-tó környékén 1782-ig (végül 1783. július 19-én végezték ki brutálisan anyjával és további felkelőkkel együtt). Továbbá egy külön fejezetben tárgyalja a szerző a déli kampányokat és Túpac Katari (Julián Apaza) alakját és szerepét, aki 1781-ben La Paz városát vette kiterjedt ostrom alá, majd végül novemberben elfogták és kivégezték. A forradalom további menetének részletes feltárásával a szintézist adó mű még teljesebb képet ad az 1781–1783 közötti Túpac Amaru-felkelésről, így könnyebb azt elhelyezni a 18. század végi forradalmak történeti kontextusában, az 1789-ben kezdődő francia vagy az 1791-ben kezdődő haiti forradalom értelmezési rendszerében. Walker az utószóban kitér a 19. század eleji fontosabb eseményekre is, így például az 1811–1824 közötti perui függetlenségi háborúra, valamint az 1820–1822-ben a spanyol börtönből visszatérő Juan Bautista Túpac Amaru alakjára, aki hazatérése után Argentínában telepedett le.

Annak ellenére, hogy Walker munkája alapvetően és mindenekelőtt az első szintézise a felkelésnek, a szerző új levéltári forrásokat is beemelt művébe. A mű érdemei közül kihangsúlyoznám azt, hogy többször is kitér a Túpac Amaru-felkelés emlékezetének későbbi továbbélésére, legrészletesebben a konklúzióban, több képi forrást hozva például az 1950–1970-es években felélénkült Túpac Amaru-kultusz átátámasztására. Ezekből a képi forrásokból láthatunk párat az ötödik fejezet előtt is, például egy 1957-es mexikói képregény részletét Túpac Amaru porba hulló alakjával, vagy egy 1964-es képet a szerző saját gyűjtéséből, amelyen Túpac Amaru sikertelen felnégyelésének ábrázolását láthatjuk. Walker a felkelő forradalmárok és a királypártiak célkitűzéseit, tetteit is elemzi és bemutatja, mindezeket pedig a már elérhető, adott esetben nyomtatott forrásokon túl Peruból és Spanyolországból származó, alig ismert levéltári forrásokkal is átátámasztja. A felhasznált levéltári anyagokról a *Jegyzetek* részből tájékozódhatunk, melyet zárásként egy pontos és jól összeszedett *A felkelés kronológiája* rész előz meg.

Walker a munka során végig törekedett arra, hogy a szövegeket a felkelők elbeszéléseinek idézeteivel tarkítsa, amelyek rávilágítanak a felkelés retorikájára, hatásosan átadva az érzelmi faktorokat is. Szinte érezzük Tomasa Condemaita, az egyik fontos női vezető

3 Például: Fisher, Lillian: *The Last Inca Revolt, 1780–1783*. Norman, 1966; Serulnikov, Sergio: *Revolution in the Andes: The Age of Tupac Amaru*. Durham, 2013.

csalódottságát, amikor arról panaszkodott Micaela Bastidasnak, hogy „Olyan szerencsétlen [desfavorecida] vagyok, hogy nőnek születtem”, amikor számos felkelő a táborban megkérdőjelezte a nő képességeit. Szinte halljuk Diego Cristóbal, Túpac Amaru unokaöccsének gondolatait, aki átvette a felkelés vezetését 1781-ben, amikor a spanyol püspöknek bevallja, milyen „kétségbeesett”, és „szíve akár egy hajóroncs”, mert nem tudja eldönteni, hogy megbízható-e a spanyolok amnesztiaajánlatában vagy sem. Walker további érdemei közé tartozik, hogy az előszóban leírtakhoz hűen óvatosan bánt az egyes felek kategorizálásával. A hivatalos dokumentumok ugyanis sok esetben leegyszerűsítő módon minden bennszülöttet forradalmárnak és spanyolelleses szimpatizánsnak írnak le, annak ellenére, hogy az Andok társadalma etnikai, vallási és nyelvi téren is nagymértékben differenciált volt. Cuzco ostrománál például sok helyi indián nem a felkelőkhöz csatlakozott a harcokban, Walker pedig ennek kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy sok indián lakosra komoly hatást gyakoroltak az egyes spanyol vagy bennszülött hatóságok, és el tudták érni, hogy ne csatlakozzanak a felkelőkhöz, valamint sok helyi lakos ambivalens érzéseket táplált a forradalommal vagy annak vezéreivel kapcsolatban.

Charles F. Walker *A Túpac Amaru-felkelés* című műve egy átfogó, jól hasznosítható szintézise a forradalom történetének, a széles körű kutatómunkának köszönhetően új és gazdag esettanulmányokat nyújt a felkelés eddig mellőzött vagy kevésbé kifejtett szereplőiről is, így jelentős mértékben hozzájárul Peru nemzeti történelmének feldolgozásához. Az egyes fejezetek térképei és adott esetben képi forrásai még érzékletesebbé és követhetőbbé teszik a leírtakat, a hosszú és részletes konklúzió pedig nemcsak az 1781–1783 közötti felkelés szűkebb történetét foglalja össze, hanem a Túpac Amaru-történet máig történő kifuttatásával és az inka harcos emlékezettörténetének felvázolásával még izgalmasabbá és megélhetőbbé teszi mindazt, amit az előző fejezetek részletesen kifejtettek. A 2014-ben megjelent mű 2015-ben megnyerte az *American Historical Association* Norris and Carol Hundley-díját.

Schvéd Brigitta Kinga

Chilei küldetésben, 1956–1975¹

A kötet, amelyben Deák Ferenc jezsuita szerzetes életének majd 20 éves, Chilében töltött periódusát meséli el az olvasónak, a Jezsuita Könyvek Rendtörténet című sorozatában jelent meg. A mű az eseményeket elbeszélő atya szerint nem emlékirat vagy önéletrajz, csupán az érdeklődők kérdéseire adott válasz, amit Molnár Gábor, a földtudományok doktora, Latin-Amerika-szakértő egy mélyinterjú után összefoglalt és nagy gonddal megszerkesztett. A szerkesztő, aki Dél-Amerikával kapcsolatos tanulmányok sorát jelentette már meg a magyar mellett spanyol és angol nyelven is, az előszóban megjelöli munkája célját. Egy különleges élethivatáson és személyesen megélt eseményeken keresztül mutatja be az 1956–1975 közötti chilei eseményeket, azokat a kötet végén fényképekkel illusztrálva. Célközönsége a téma kutatóitól egészen a „szakmán kívüli” érdeklődőig terjed, ennek megfelelően a mű olvasmányos, anekdotákkal tarkított, de egy komoly és nem könnyű életpályát bemutató kötet.

A Magyarországon kevésbé ismert chilei történelem adott korszakának megismerését elősegítendő egy tanulmánnyal kezdi a kötetet a szerkesztő, aki „testközelben”, Kolumbia egyik legszínvonalasabb egyetemén, a jezsuiták által vezetett Pontificia Universidad Javerianán tanult nemzetközi kapcsolatok szakon. Chile történetét szinte kizárólag külföldi szakirodalomra támaszkodva foglalja össze.

A bevezetésben az ország földrajzi jellemzőit sorolja fel Molnár, majd az 1930-as évekig visszanyúlva feltárja az előzményeket. A tömören, de világosan összefoglalt gazdasági és az azzal szorosan összefüggő politikai háttér megvilágításával indítja a tanulmány fő részét, a címben megadott időszak eseményeit taglaló fejezeteket. Először a visszatérő idős Carlos Ibáñez tábornok pártpolitikát nélkülöző, azt felülíró hatéves kormányzásáról ír (1952–1958), ami a kezdeti sikerek után mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A következő fejezetben a jobboldal által támogatott, de független Jorge Alessandri (1958–1964) és az őt váltó Eduardo Frei (1964–1970) kereszténydemokrata kormányzása kerül sorra. Előbbi gazdasági liberalizmust és a külföldi befektetések támogatását hirdette meg programjaként, amiből elsősorban az elitnek származott haszna, az alsóbb néprétegeknek nem. Ez a fajta politika adta meg a kereszténydemokraták támogatottságát, melynek nyomán 1964-ben a Partido Demócrata Cristiano került hatalomra. A kereszténydemokraták programjának legfőbb pontjai a kommunizmus elkerülése, az ország gazdasági alapjául szolgáló rézbányák részleges államosítása (az ágazatban azért továbbra is jelen maradtak az amerikai befektetők), a földreform, valamint a szegények felkarolása volt. Mindehhez az

1 Deák Ferenc SJ: *Chilei küldetésben, 1956–1975*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Molnár Gábor. Bp., Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2013. 111 p.

USA támogatását is megkapták, ennek ellenére a reformok nem haladtak a kellő ütemben, így az 1970-es elnökválasztáson az egyesült baloldali pártok koalíciója (Unidad Popular, UP) aratott győzelmet.

A baloldal Salvador Allende (1970–1973) személyében irányította Chiléet. A nehéz gazdasági helyzetben hatalomra került UP kezdetben jelentős sikereket tudott felmutatni a GDP növekedése és a munkanélküliség csökkentése terén. Azonban hamar kiderült, hogy a sikerek alapjául szolgáló állami pénzhez kölcsönök útján jutott a vezetés, s ezek visszafizetéséhez nem erősödött meg kellőképpen az ország. Így az állami tartalékok kimerítése után az ország gazdasági, társadalmi káoszba sülyyed, amire a válasz egy jobboldali katonai diktatúra volt. Az USA támogatásával 1973. szeptember 11-én véghezvitt puccs a kommunizmus megakadályozásának a módja volt. A kaotikus helyzetben viszont jelentős megtorláshullám vette kezdetét az országban, ami több ezer ember halálához vagy bebörtönzéséhez, megkínzásához vezetett. Az Augusto Pinochet vezette Chilében a legfőbb feladat az állami deficit mihamarabbi csökkentése volt, amit a szociális intézkedések eltörlésével és a külkereskedelem növelésével akart elérni az ország vezetése. Javulás nem mutatkozott az első években, a hiperinfláció és a GDP zuhanása jellemezte a kezdeti időszakot. A pozitív változás jelei csak 1975 után tűntek fel, amikor is a jórészt a Chilei Katolikus Egyetemen tanult közgazdászok reformokat tudtak elfogadtatni a kormánnyal, és ezzel a gazdasági stabilizáció útjára terelték hazájukat.

A szerkesztő által írt húszoldalas bevezető tanulmányt követi Deák atya elbeszélése. A visszaemlékezés úgy épül fel, hogy a rövid, meséltető, iránymutató kérdést hosszú, elbeszélő stílusú válasz követi, amit egyszer-egyszer kiegészít egy konkrét eseményre való rákérdezés. A körültekintő szerkesztésnek köszönhetően folyamatos, kronologikus gondolatmenetet követhet végig az olvasó, aminek megértését valóban nagyban segíti a kötet elején lévő tanulmány, mivel az említett nevek, pártok már ismertek, így nem kellett megtörni az elbeszélést a politikai háttér magyarázatával.

Elbeszélései alapján Deák atyát egy rendkívül művelt, érdeklődő személyiségnek ismerheti meg az olvasó. Az utazásról szóló beszámolóiban kitér a földrajz, az élővilág részletesebb bemutatására, de egy olyan szintig csupán, ami nem tereli el a figyelmet a lényegről, viszont hasznos háttér-információval szolgál és a teljesség érzését adja az olvasó számára. Emellett társadalmi és gazdasági kérdésekben is tájékozott, egy helyen például arról ír, hogy az ő javaslatára több földbirtokos reformokat vezetett be a birtokán, aminek köszönhetően a parasztok helyzete is javult, valamint a bevétel is növekedett.

Deák atya derűs, nyitott természetével könnyen beilleszkedett rendtársai közé mindenhol, ahová a jezsuita rend küldte. Tehetséges, határozott szervezőként helytállt egy jezsuita iskola élén is, de igazán a tanítást szerette, a diákok között érezte legjobban magát. Fontosnak tartotta a politikai szerepvállalást, kiállt a keresztény értékrend mellett mind a bal-, mind a jobboldali szélsőségekkel szemben, diákjaira is nagy hatással volt személyisége. Dél-Amerikában a legkülönbözőbb élethelyzetekben találta magát: búvárkodott, nyári munkaprogramban épített házat a rászorulóknak, 3000 méter magas vulkánnál volt idegenvezető, tanított francia nyelvet egy sivatagi egyetemen, sofőrködött, iskolát igazgatott, novíciátust vezetett, sőt egyszer egy verekedő polgármestert is megbékített. Mindezeket túl leginkább a diákjaiért élt, politikai fórumokat szervezett nekik, védte őket a hatósági túlkapásokkal szemben, segítette a letartóztatottakat, amiért kétszer is bezárták.

Az időrendi ívre épülő elbeszélést a tanulmányainak ismertetésével kezdi az atya, amelynek során kitér a Magyarországról Ausztriába való kényszerű 1949-es szökésére is. Szeretett volna minél hamarabb misszióba menni, ami 1956-ban sikerült is, mivel rendfőnö-

ke kiküldte Chilébe, hogy segítse a dél-amerikai katolikus egyházat. Az élményekkel teli hosszú hajó- és repülőút után megérkezett Chilébe, ahol rögtön vidékre küldték iskolai feladatok ellátására. Itt az adminisztratív teendők ellátása mellett lelkipásztori tevékenységére is nagy szükség volt. Járt Kolumbiában a szerzetesi képzés részeként, majd visszatérve Chilébe tovább folytatta sokrétű munkáját. Ezután rektori székbe helyezték, majd újra iskolapadba küldte előljárója, hogy szerezzen tanári diplomát. Itt került kapcsolatba egyetemi diákokkal, akikkel sorsközösségükből adódóan jó kapcsolatot alakított ki. Később egyetemi lelkészként és oktatóként tudta kamatoztatni a fiatalság körében szerzett tapasztalatait.

Deák Ferenc beszámol a politikai változások fogadtatásáról, főleg az egyetemi körökben, amelyben ő élt. Példának okáért éhségsztrájkban is részt vett. A katonai puccs utáni tisztogatások idején sokat tett az üldözöttekért. Mivel pedig köztisztelőnek örvendett, sok engedményt tudott kicsikarni védenecsei számára a diktatúrában is, azonban volt, hogy őt magát szintén bebörtönözték rövidebb időre emiatt. Chilei küldetése olyan meglepetésszerűen ért véget, mint ahogy kezdődött: 19 év chilei szolgálat után kapott egy levelet a magyar jezsuita tartományfőnöktől, hogy Torontóban van rá szükség az egyre gyarapodó magyar közösségben. Ezekkel a sorokkal fejezi be az atya visszaemlékezését: *„Mi pedig elbúcsúztunk Chilétől. De lelkünkben magunkkal hoztuk emlékeinket és mindazokat, akikhez küldetésünk és szolgálatunk fűzött a »Dél Keresztje« alatt.”*

Összefoglalva, a *Chilei küldetésben 1956–1975* című kötet egy könnyen befogadható, mégis mély mondanivalóval rendelkező munka, amely elbeszélő stílusával és a megélt történelem bemutatásával megragadja a figyelmet. A könyv végigkísér egy viszontagságos, mégis vidám, példamutató életúton, emellett olyan egzotikus tájakkal ismerteti meg az olvasót, mint a dél-amerikai Chile.

Varga Mátyás Gábor

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet

A kiadásért felel Fodor Pál igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat

az MTA BTK TTI tudományos információs

témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

A térképet készítette: Nagy Béla

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy